

Lydia Heikkilä &
Elsa Laiti-Hedemäki &
Anneli Pohjola

Saamelaisten hyvä elämä ja hyvinvointipalvelut

Sámiid buorre eallin ja buresveadjinbálvalusat
Sämmilij šiev eellim já pyereestvaijeempalvâlusah
Saa´mi šioġg jie´llem da pue´rrjie´llemkääzzkõõzz

LUP LAPLAND UNIVERSITY PRESS
LAPIN YLIOPISTOKUSTANNUS

Rovaniemi 2013

© kirjoittajat ja Lapin yliopistokustannus

Kansi:
Niina Huuskonen

Taitto:
Sirpa Immonen

Kuvat:
Nilla-Máhtte Magga

Myynti:
Tiede- ja taidekirjakauppa Tila
PL 8123
96101 Rovaniemi
puh. +358 40 821 4242
fax +358 16 362 932
julkaisu@ulapland.fi
www.ulapland.fi/lup

Lapin yliopistopaino, Rovaniemi 2013

ISBN 978-952-484-659-2 (nid.)

ISBN 978-952-484-660-8 (pdf)

TIIVISTELMÄ

Heikkilä Lydia, Laiti-Hedemäki Elsa ja Pohjola Anneli

Saamelaisten hyvä elämä ja hyvinvointipalvelut

Rovaniemi, Lapin yliopisto, 2013

Tutkimuksen tehtävänä on selvittää saamelaisten näkemyksiä ja kokemuksia palveluista hyvinvoinnin tärkeinä osatekijöinä sekä palvelutarpeista. Tarkastelu kohdistuu saamelaisten kotiseutualueen kuntien peruspalveluihin ja erityistar- kastelun kohteena ovat saamenkieliset palvelut. Universaalien tekijöiden ohella saamelaisten palvelujen saatavuutta ja palvelutyytyväisyyttä koskevia kokemuk- sia määrittävät kielelliset ja kulttuuriset erityistekijät sekä vähemmistöasema.

Tutkimuksen tavoitteena on saada saamenkansalaisten ääni kuuluviin. Ai- neistoina ovat saamelaisille suunnattu lomakekysely sekä avaintoimijahaastat- telut. Tulokset tulkitaan kulttuurista kontekstia vasten. Pyrkimyksenä on ym- märtää palvelujen paikka ja merkitykset saamelaisten elämässä sekä sitä kautta määrittävät odotukset, tarpeet, käyttö ja tyytyväisyys. Tarkastelun keskiössä ovat ihmisten arjessa selviytyminen ja yhteiskunnallisten palvelujen rooli sekä toimivuus sen mahdollistajana.

Tulosten mukaan saamelaisten palvelutyytyväisyys ja palvelujen saatavuus ovat yleistasoltaan selvästi Suomen keskimääräistä tasoa alhaisempia. Etäisyys palveluista on yksi tärkeimmistä palvelujen saatavuuteen vaikuttavista tekijöistä. Kuntakohtaiset erot ovat suuret, mutta myös kuntien eri osissa asuvat saamelai- set ovat eriarvoisessa asemassa palvelujen saatavuuden suhteen. Internetin käyt- tö parantaa vain pankkipalvelujen saatavuutta, eivätkä ikäihmiset useinkaan voi hyötyä siitä. Asioinnin muuttuminen puhelinperustaiseksi vaikeuttaa palvelujen saavutettavuutta, koska saamenkielisten on vaikea asioida sen välityksellä.

Äidinkieli ja arkikieli vaikuttavat palvelutyytyväisyyteen siten, että vastaa- jat, joilla oli suomen kieli arkikielenä, kokivat palvelujen saatavuuden selväs- ti helpommaksi kuin muut kieliryhmät. Saamenkielisten palvelujen saatavuus on edelleen vähäistä. Parhaiten on tarjolla saamenkielistä päivähoitoa ja kieli- pesätoimintaa sekä vanhusten kotiapua. Lisäksi Utsjoen saamenkielinen yleis- lääkäripalvelu on tärkeässä asemassa. Kunnilla on vain vähän suunnitelmallista toimintaa saamenkielisten palvelutason parantamiseksi. Saamenkielen taitoa ei nähdä erityisosaamisena, eikä sitä huomioida palkkauksessa. STM:n erityis- määrärahalta on suuri merkitys saamenkielisen palvelujen tuotannossa. Saame- laisjärjestöjen rooli on merkittävin saamen kielen ja kulttuurin vahvistamisessa. Tulkkipalvelua on tarpeen kehittää edelleen, jotta asiakkaat voisivat hyödyntää

sitä. Koska saamenkieliset palvelut ovat uusia ja usein määräaikaista, kaivataan lisäksi parempaa tiedottamista niistä.

Avainsanat: saamelaiset, hyvinvointi, peruspalvelut, saamenkieliset palvelut, palvelutyytyväisyys, vähemmistöt

ČOAHKKÁIGEASSU

Heikkilä Lydia, Laiti-Hedemäki Elsa ja Pohjola Anneli

Sámiid buorre eallin ja buresveadjinbálvalusat

Roavvenjárga, Lappi universitehta, 2013

Dutkamusa bargun lea čielggadit sámiid oainnuid ja vásáhusaid bálvalusain buresveadjima dehalaš oassedahkkin sihke bálvalandárbbuin. Geahčadeapmi guoská sámiid ruovttuguovllu gielddaid vuodđobálvalusaide ja sierrageahčadeami čuožahahkan leat sámegeilat bálvalusat. Oppalaš dahkkiid lassin sámiid bálvalusaide oažžuma ja bálvalusduđavašvuoda guoski vásáhusaid meroštallet gielalaš ja kultuvrralaš erenoamášdahkkit sihke unnitlohkusajadat.

Dutkamusa ulbmilin lea oažžut sámeálbmoga jiena gullot. Materiálan leat sámiide čujuhuvvon skovvejaarhallan sihke čoavddadoaimbijerahallamat. Bohtosiid dulkot kultuvrralaš konteavstta vuostá. Figgamuššan lea áddet bálvalusaide báikki ja mearkkašumiid sámiid eallimis ja dan bokte mearrášuvvi vuordamušaid, dárbbuid, geavahusa ja duđavašvuoda. Geahčadeami guovddášis leat olbmuid árggas čielgan ja servodatlaš bálvalusaide rolla sihke doaibman dan vejolažžan dahkkin.

Bohtosiid mielde sámiid bálvalusduđavašvuotta ja bálvalusaide oažžun leat oppalaš dási dáfus čielgasit Suoma gaskamearálaš dási fuonit. Gaska bálvalusaide lea okta dehalamos bálvalusaide oažžumii váikkuheaddji dahkkiin. Iešguhtege gildii guoskevaš erohusat leat stuorrá, muhto maiddái gielddaid eará guovlluin ássi sámit leat sierraárvosaš sajis bálvalusaide oažžuma ektui. Interneahta geavahus buorida dušše bálvalusaide oažžuma, eaige ahkeolbmot dávjá sáhte ávkašuvvat das. Áššiid dikšuma nuppástuvvan telefonvuodot áššiid dikšumin vártismahtta bálvalusaide juksanmuttu, daningo sámegeielagiidda lea váttis dikšut áššiid daid bokte.

Eatnigiella ja árgagiella váikkuhit bálvalusduđavašvuhtii nu, ahte vástideaddjit, gainna lei suomagiella árgagiellan vásihedje bálvalusaide oažžuma čielgasit álkibun go eará giellajoavkkut. Sámegeilat bálvalusaide oažžun lea ain unni. Buoremusat lea fállun sámegeilat beaivedikšu ja giellabeassedoaimma ja lassin boarrásiid ruovttuveahkki. Lassin Ohcejoga sámegeilat dábálašdoaktárabálvalus lea dehalaš sajádagas. Gielddain lea dušše unnán plánejuvvon doaimma sámegeilat bálvalusdási buorideami várás. Sámegeiela máhttu ii dollojuvvo erenoamásmáhttun, iige dat váldo vuhtii bálkádásis. SDM:a sierramearreruđas lea stuorra mearkkašupmi sámegeilat bálvalusaide buvttadeapmai. Sámeserviiddi rolla lea dehalamos sámegeiela ja kultuvra nannemis. Dulkabálvalusaide lea dárbu

ovddidit viidasabbot, vai áššehasat sáhtášedje atnit ávkin dan. Dannege sámegielat bálvalusat leat odđa ja dávjá mearreáigásaččat, váillahuvvo lassin buoret diediheapmi dain.

Čoavddasánit: sámít, buresveadjin, vuodđobálvalusat, sámegielat bálvalusat, bálvalusduđavašvuohta, unnitlogut

ČUÁKÁNKIÄSU

Heikkilä Lydia, Laiti-Hedemäki Elsa já Pohjola Anneli

Sämmilij šiev eellim já pyreestvaijeempalvâlusah

Ruávinjargâ, Laapi ollâopâttâh, 2013

Tutkâmuš tohâmušan lii selvättid sämmilij uáinuid já vuáttámušaid tast, maht palvâlusah láá pyreestvaijeem teháliih uásitahheeh sehe palvâlustáárbuin. Tarkkum čuáca sämmilij päikkikuávlv kieldâi vuáđupalvâlussáid já sierânâstarkkum čuásáttâhhân láá sâmikielâliih palvâlusah. Ubâlâš tahhei paaldâst kielâliih já kulttuurliih sierânâstahheeh sehe ucceeblovosajâttâh miärušteh sämmilâš palvâlusâi uázžum já palvâlustudâvâšvuodâ kyeskee vuáttámušaid.

Tutkâmuš ulmen lii finnid sâmiaalmugjesânij jienâ kulosân. Amnâstâhhân láá sämmilijd čujottum luámáttâhkoijadállâm sehe čoovdâtuáimeesahhiittâlmeh. Puátusijd keččih kulttuurlaš kontekst vuástá. Viggâmušan lii iberdid palvâlusâi saje já merhâsumeh sämmilij elimist sehe vuárdámušah, táárбуh, kevttim já tudâvâšvuotâ, moh miäruštuvoh ton pehti. Tarkkum kuávdáást lii ulmui aargâst piergim já ohtsâskodâlij palvâlusâi rooli sehe toimâm tom máhdulâžžân tahhen.

Puátusij miel sämmilij palvâlustudâvâšvuotâ já palvâlusâi uázžum láá almostääsist čielgâsávt Suomâ koskâmiärlâš tääsi vyeleeb. Koskâ palvâlusâin lii ohtâ tehâlumos äšši, mii vaaikut palvâlusâi uázžumân. Kieldâkuáhtâsiih iäruh láá stuárráh, mutâ meid kieldâ jieškote-uv kuávluin ässee sämmiliih láá eresârvusâš sajaduvâin palvâlusâi uázžum uáinust. Interneet kevttim pyreed tuše pankki-palvâlusâi uázžum, iäge aheulmuuh maŋgii pyevti tast ávhástállâđ. Ásástállâm muttum puhelinvuádušdâlâžžân taha palvâlusâi juksâmvuodâ vaigâdubbon, tas-ko sâmikielâlijn lii vaigâđ ásástállâđ toin.

Eenikielâ já argâkielâ vaikutteh palvâlustudâvâšvuotân nuuvt, ete västi-deijeeh, kiäin lâi suomâkielâ argâkielân, tubdii palvâlusâi uázžum čielgâsávt älkkeebin ko eres kielâjuávhuh. Sâmikielâlijd palvâlusâid uázžuh ain uccáá. Enâmustáá lii fálusist sâmikielâlâš peivitiþso já kielâpiervâltoimâ sehe puárásij päikki-iše. Lasseen Učjuuv sâmikielâlâš almostuáhtârpalvâlus lii tergâdis sajaduvâst. Kieldâin lii tuše váhá vuáválâš toimâ sâmikielâlij palvâlustääsi pyeredem várás. Sâmikielâmáátu iä uáini eromâš máttun, ege tot vâldoo vuotân pâlkkáátmist. STM sierânâsmeriruttâ lii lamaš merhâšittee roolist sâmikielâlij palvâlusâi pyevtitmist. Sâmiornijduvâi rooli lii puoh merhâšittee sâmikielâ já kulttuur nanodmist. Tulkkâmpalvâlus lii tárбу ain ovdedid, vái äššigâšah pyehtih anneed

tom ävkkín. Tastko sãmikielãliih palvãlusah láá uđđãseh já maŋgii meriãigãsiih, kãibiduvvoo lasseen pyereeb tiedettem tain.

čoovdãsããnih: sãmmiliih, pyereestvaijeem, vuãđupalvãlusah, sãmikielãliih palvãlusah, palvãlustuđãvãšvuotã, ucceeblovoh

VUÄNNÕS

Heikkilä Lydia, Laiti-Hedemäki Elsa da Pohjola Anneli

Saa'mi šioġg jie'llem da pue'rrjie'llemkääzzkōōzz

Ruá'vnjargg, Lapin universitett, 2013

Tu'tkķeem tuájjan lij či'ō'lġġeed saa'mi vuäinlmid da toobdlmid kääzzkōōzzi beä'lnn, kook liä pue'rrjie'llem vääžnmōš vuä'sstuejee'jen da še kääzzkōōstaarbin. Tu'tkķeem ta'rkkōōllmōōžžâst liä saa'mi dommvu'd koo'ddi vuäđđkääzzkōōzz da tää'rķab tu'tkķeem ta'rkkōōllmōōžžâst liä sää'mķiōllsaž kääzzkōōzzi. Takaimaai'lmlaž tuejee'jai kuāņņad saa'mi kääzzkōōzzi o'nnstumuuzž da kää'zzkōōzzi šiōttāmvuōđ kuōskki toobdlmid meä'rte ķiōll'laž da kulttuursaž jiijjāsnallšem tuejeei di minoritets-taattus.

Tu'tkķumuuzž täävtōssān lij vuäžžad sää'm-meerlai jiōnn ko'lljempājja. Aunnstōssān lij saa'mid rajjum kōōjjōsblanķk di mainstātmōōžž liä tuejjuum čouduuāimmjee'jivui'm. Va'sttōōzzid tu'lķķeet kulttuursaž kontee'kst vuāstta. Ķiččlōōttmōōžžān lij tobddād kääzzkōōzzi päi'ķķ da miārkkōōzz saa'mi jie'llmest di tōn päai'ķ pu'ōtti vuārddmōōžž, taarb, āānnmōš da o'nnstemvuōđ tobddmōš. Ta'rkkōōllām mie'rren liä oummi spraavdōōttmōōžž arggjie'llmest da ohttsažķāāddlaž kääzzkōōzzi vue'ķķ di tuāimmjemvuōtt.

Va'sttōōzzi mie'ldd saa'mi kääzzkōōzzi šiōttāmvuōđ da kääzzkōōzzi vuäžžmōōžž liä takai tää'zz mie'ldd da Lää'ddjānnam kōskkmie'rresaž tää'zz mie'ldd ķeāhn. Ku'kes mä'tķķ-kōōsk liä ohttān vääžnmōš vaikktee'jen kääzzkōōzzi peä'lest, kooi vaikkōš vuall še takai arggjiellma. Ķā'ddpuōttlaž jeä'rdōōzz liä eža vaajtōōlli, tuōttā'ššest lij še nu'tt, što jee'res ā'rnn koo'ddin jālsteēi sää'm, liä jee'res ārvvsaž staat-tuuzžâst kääzzkōōzzi peä'lest. Internee'tt āānnmōš pue'rad tā'lķ banķk-kääzzkōōzzi kōskksaž āānnmōōžž. Täujja lij nu'tt, što puä'rresab oummid tōn kääzzkōōzzi āānnmōōžžâst ij leākku nākam āu'ķķ, nu'tt mä'htt tōn juu'rdet. Ää'sšumuuzž mottjumuš te'lfonvuāđđli'žžen vaigg'gad kääzzkōōzzi vuäžžmōōžž tōn diōtt, ko sää'mķiōllsain lij vaiggād ä'sšeed odđnallšem vā'žžlōš aparāattjivui'm.

Jie'nķiōll da arggkiōll vaikkte kääzzkōōzzi o'nnstemvuō'tte nu'tt, što va'stteei, koin leäi lää'ddkiōll arggkiōllān to'bdde kääzzkōōzzi vuäžžamvuōđ hiālppān, ko jee'res ķiōlljoouk. Sää'mķiōllsaž kääzzkōōzzi vuäžžamvuōtt lij veäl occnjaž. O'nnstam sää'mķiōllsaž ta'rjjeemnallšem kääzzkōōzzi liä pei'vvhāāidast da ķiōllpie'sstuuāimmjumuužžâst di puārri di dommveä'kkvuōđâst. Lää'ssen Uccjoogg sää'mķiōllsaž takaidāhttar-

kääzkkõs lij vääžnai staattuuzzâst. Koo'ddin liâ occanj plaaneemvuâlaž tuaimmjumuuzž sää'mkiõllsaž kääzkkâ'sttemtäâ'zz pue'rumu'sše. Sää'mkiõl silttõõzz jeät vuõinnu spesialsilttõssân, jeät-ka tõn valddu lokku pä'lkkmõõžžâst. STM:a spesialmie'rtie'ğgest lij lokku vä'lddemnallšem miärkkõtõs sää'mkiõllsaž kääzkkõs puu't'tõõzzi raajjmõõžžâst. Sää'morganisaatiai tuâjj lij sää'mkiõl da kulttuur ravvumuuzžâst pri'meârlaž staattuuzzâst. Tu'lkkeemkääzkkõõzzid âlgg oudâsviikkâd, što ää'sšla vuäi'tçi äu'kkeed tõn. Sää'mkiõllsaž kääzkkõõzz liâ ođđ da täujja mie'rraiggsa, ton diõtt kai'bbjed lââ'ssen pue'rab kääzkkõõzzi teâđtumuužž.

Čooudsää'n: sä'mmla, pue'rrije'llem, vuâđđkääzkkõõzz, sää'mkiõllsaž kääzkkõõzz, kää'zkkõõzz o'nnstemvuõđ tobddmõš, minoritettnee'kk

SISÄLLYS

TIIVISTELMÄ.....	3
ČOAHKKÁIGEASSU	5
ČUÁKÁNKIÁSU	7
VUÄNNÖS	9
ESIPUHE.....	13
1 Álggos – Aluksi	17
2 Saamelaisten palvelukokemuksia koskevan tutkimuksen tavoite ja tutkimusasetelma	23
2.1 Tutkimuksen taustana oleva hyvinvointi- ja palveluymmärrys	23
<i>Vähemmistökansalaisten ääni</i>	<i>25</i>
<i>Saatavuus, tyytyväisyys, tarpeet.....</i>	<i>28</i>
2.2 Tutkimuksen tavoite ja toteuttaminen	31
<i>Menetelmät ja aineistot.....</i>	<i>33</i>
<i>Lomakekyselyn toteutus</i>	<i>35</i>
<i>Vastaajat</i>	<i>39</i>
<i>Menetelmällinen pohdinta</i>	<i>45</i>
3 Saamelaisten hyvinvoinnin kulmakivet.....	49
3.1 Pärjääminen ja ”hyvä elämä”	49
3.2 Pärjäämisen malli.....	51
3.3 Arktisten alkuperäiskansojen hyvinvointi	54
4 Palvelujen paikka osana saamelaisten hyvinvoinnin rakentumista	59
4.1 Paikallisuuden kudos.....	59
4.2 Yhteiskunnallisten instituutioiden tulo ja tukiverkoston synty	61
<i>Verkkainen alku</i>	<i>61</i>
<i>Hyvinvointivaltiojärjestelmän nopea leviäminen</i>	<i>64</i>
4.3 Hyvinvointivaltion huippu ja julkisten palvelujen nopea vetäytyminen.....	69
4.4 Elinolot ja väestölliset muutokset	73
<i>Vähemmistöasema.....</i>	<i>77</i>
4.5 Saamelaiset modernissa yhteiskunnassa	79
<i>Tärkeimmät haasteet ja voimavarat.....</i>	<i>81</i>
5 Saamelaisten palvelut ja keskeiset toimijat	89
5.1 Saamenkielinen ja kulttuurilähtöinen palvelutuotanto tänään	89

<i>Saamenkielisten ja kulttuurilähtöisten palvelujen rahoitus</i>	91
<i>Järjestöt saamelaispalvelujen kehittäjinä</i>	92
5.2 Saamenkielisten palveluiden tilanne	93
6 Saamelaisten palvelukokemukset	97
6.1 Etäisyydet palveluihin	97
6.2 Palvelujen saatavuus saamelaisalueen kunnissa	100
<i>Etäisyys, kieli ja palvelujen saatavuus</i>	105
6.3 Palvelutyytyväisyys.....	109
<i>Sosiaalihuollon palvelutyytyväisyys</i>	109
<i>Tyytyväisyys terveyspalveluihin</i>	113
6.4 Saamenkielisten palvelujen saanti ja tarve	116
<i>Saamenkielisten palvelujen tarjonta kunnissa</i>	116
<i>Saamenkielisten palvelujen saatavuuskokemukset</i>	119
<i>Tyytyväisyys saamenkielisiin palveluihin</i>	124
<i>Tulkin käyttökokemukset ja tarve</i>	126
<i>Saamenkielisten palvelujen tarve</i>	127
6.5 Arjen selviytymisen kannalta tärkeän avun saanti.....	130
6.6 Arjen avun tarpeet.....	138
6.7 Internetin käyttö arjen palvelujen täydentäjänä.....	140
6.8 Saamelaisten järjestöjen merkitys	142
6.9 Muuttohalukkuus	145
7 Johtopäätökset ja pohdinta	149
<i>Saamelaisten palvelujen toteutuminen</i>	149
<i>Saamelaisten palvelukokemukset</i>	151
<i>Palvelukokemusten kulttuurinen tulkinta</i>	154
<i>Pohdinta: saamelaisen palvelutuotannon tulevaisuuden haasteet</i> ...	155
Lähteet	159
Liitteet	177

ESIPUHE

Tämä raportti on osa saamelaisten hyvinvointia ja palveluja koskevaa tutkimuskokonaisuutta, joka on Lapin yliopiston sosiaalityön oppiaineen, Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen, sen Saamelaisyksikön, Saamelaisalueen koulutuskeskuksen sekä SámiSoster ry:n yhteistyössä suunnittelema ja yliopiston sosiaalityön oppiaineen toteuttama. Tutkimushanke on kaksivaiheinen. Nyt raportoitava ensimmäinen vaihe toteutettiin saamelaisalueella. Se on luoteeltaan pilottimainen, ja siinä selvitetään hyvinvointipalvelujen toteutumaa ja erityisyyttä osana saamelaisten hyvinvoinnin rakentumista. Näkökulmana on saamenkansalaisten oma ääni. Erityistarkastelun kohteena ovat omakieliset palvelut. Kyselyn avulla hankitut kansalaismielipiteen rinnalla on analysoitu haastateltujen pitkäaikaisten avaintoimijoiden näkemyksiä saamelaisten palvelutilanteesta ja kehittämistarpeista. Hyvinvointia koskevan tiedon tuottamisen osana pyrittiin myös kehittämään käyttökelpoisia, kulttuurisensitiivisiä tutkimus- ja mittausten menetelmiä saamelaisten palvelujen saatavuuden ja palvelutytyväisyyden seurantaan.

Rahoituksen saaminen tutkimukseen oli pitkällisen työn ja monien toimijoiden yhteisponnistelujen tulos. Saamelaisten palvelukokemuksia ja palvelujen yhdenvertaisuuden toteutumista koskevan ajantasaisen tiedon tarve on tiedostettu jo pitkään, mutta sen tuottamista koskeva rahoitusvastuu on ollut epäselvä. Tämä pilottitutkimus toteutettiin alle vuoden intensiivisenä työrupeamana Sosiaali- ja terveysministeriön myöntämällä tutkimusrahoituksella. Lisäksi Lapin yliopiston sosiaalityön oppiaine, Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen Saamelaisyksikkö ja Pohjois-Pohjanmaan yksikkö sekä SámiSoster ry. antoivat panoksensa tutkimuksen ohjaushenkilöstön työaikana, työtiloina ja talouden hallinnointina.

Haluamme kiittää kaikkia teitä, jotka olette osallistuneet eri tavoin tutkimusprojektin valmisteluun ja ohjaukseen mahdollistaen tutkimuksen toteuttamisen. Tutkimuksen ohjausryhmään saatiin monipuolinen edustus: Viveca Arrhenius STM:stä, Pia Ruotsala Saamelaiskäräjiltä, Ristenrauna Magga SámiSoster ry:stä, Heidi Eriksen sekä Annikki Kallioniemi saamelaisalueen kuntien sosiaali- ja terveystoimesta, Petri Kinnunen Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskukselta ohjausryhmän puheenjohtajana ja Anneli Pohjola Lapin yliopistosta. Erityiskiitos kuuluu teille asiantuntevista kommentteistanne ja ohjauksestanne.

Suuri kiitos kuuluu myös kvantitatiivisen analyysin ja graafisen esittämisen osaamista ja tukea tarjonneille asiantuntijoille. Lapin yliopiston tietojenkäsittelyn lehtori Helena Laukkala ohjasi vaivojaan säästämättä aineiston koodauksen, perusanalyysien teon ja graafisten esitysten laatimisen. Professori Petri Kinnunen ja tutkija Petri Vuorijärvi toimivat aineiston syväanalyysin korvaamatto-

mina menetelmäasiantuntijoina ja avasivat meille moniulotteisen korrespondenssianalyysin tähtitaivaat. Kemi-Tornion ammattikorkeakoulun yliopettaja Leena Viinamäki tarjosi kokemustaan ja arvokkaita näkökulmiaan tutkimuksen suorittamisen eri vaiheissa. Kiitos myös taloudenhoitaja Mirja Helppikankaalle tiukan budjetin asiantuntevasta taloushallinnasta.

Ennen kaikkea kiitos kuuluu tietysti niille saamelaisille, jotka vastasivat kyselyymme ja antoivat meille monia rakentavia kommentteja. Lämmin kiitos myös kaikille avaintoimijoille, jotka luovuttivat aikansa ja asiantuntemuksensa tutkimuksen käyttöön. Kiitämme myös teitä monia tutkimusaineistojen hankinnassa eri tavoin avustaneita toimijoita: Kolttien kyläkokous, SámiSoster ry, Enontekiön kirjaston henkilökunta, Pia Ruotsala, Annikki Kallioniemi, Ulla Aikio-Puoskari ja Terttu Guttorm sekä saamelaiskäräjien kielitoimiston kääntäjät kyselylomakkeen ja esipuheen monimutkaisen termistön ansiokkaasta käännöksestä kolmelle saamen kielelle.

Päävastuullisena tutkijana toiminut YTT Lydia Heikkilä kiittää lisäksi lämmöllä kannustavia työyhteisöjään Rovaniemellä, Inarissa ja Hetassa. ”Suurikaan kantamus ei tunnu raskaalta, kun tie on mukava kulkea.” Tämän allekirjoittavat mielellään myös tutkimuksen eri vaiheiden etenemisestä ja erityisesti aineistojen hankinnasta tutkimusapulaisena huolehtinut YM Elsa Laiti-Hedemäki sekä tutkimushankkeen vastuuhenkilönä ja ohjaajana toiminut professori Anneli Pohjola.

Lydia Heikkilä & Elsa Laiti-Hedemäki & Anneli Pohjola

1 Álggos – Aluksi

Maa
Äiti
Aurinko
Ylimmäinen

Ja syntyi tuli
Sade satoi
joeksi, järveksi
Keinui tuuli
huohti meri
viheriöi kivitunturi
hyökyi

Tänne
taivaan sineen
lyhyeen kesään
pikkulinnut visersivät
saamelaiset
tuulen puhalluksia kasvoilla

Nils Aslak Valkeapää 1992

Eanan
Eadni
Beaivi
Báris

Ja riegdii dolla
Arvi arvvii
johkan, jávrin
Sugadii bieggá
šuoahkihii mearra
Runodii geađgeduottar
máraidii

Deike
almmi alihii
oanehis geassái
cizázat vizarde
sámit
biekka bossumat ámadajus

Nils-Aslak Valkeapää 1991

Tämä pilottitutkimus avaa latua saamelaisten hyvinvoinnin tutkimiseen. Hyvinvointi, pärjääminen, hyvä elämä – mistä oikeastaan puhumme?

Hyvinvointi on määriteltävissä monin eri tavoin. Peruslähtökohdiltaan se voidaan tiivistää tarkoittamaan sitä, että voimavarat, tarpeet ja tarpeista huolehtiminen kohtaavat ja ovat sopusoinnussa keskenään. Hyvinvointia voi tarkastella niin ulkoisten tekijöiden kuin yksilön kokemuksen valossa. Se sisältää sekä universaaleja, ihmisiä yhdistäviä ulottuvuuksia että kulttuurisia erityispiirteitä ja painotuksia. Hyvinvoinnin määrittelyissä esiintyvät ihmisten terveys, elinolot, työ ja toimeentulo sekä sosiaaliset suhteet. Se ymmärretään itsenäisenä, turvalisena, terveellisenä ja sosiaalisena selviytymisenä arjessa sekä tarpeen mukaisen tuen ja avun saantina. Se on myös elämän mielekkäänä kokemista, vaikutusmahdollisuuksia ja osallisuuden kokemusta. Hyvinvoinnin eri ulottuvuudet ovat sidoksissa toisiinsa ja vahvistavat toinen toisiaan. Hyvä terveys, elinolot ja sosiaaliset suhteet sekä turvattu toimeentulo heijastuvat koettuna hyvinvointina, mutta eivät välttämättä takaa sitä. (Vaarama ym. 2010, 12–13; Perttilä ym. 2004, 18.)

Vastaavasti yhteiskunnan peruspalvelujen tehtävänä on mahdollistaa ihmisten ja yhteisöjen hyvinvoinnin toteutumista. Ne tukevat ja edistävät kansalaisten toimintaedellytyksiä elämän eri vaiheissa sekä riskien ja ongelmien ehkäisemistä. Peruspalveluiden toimivuus ja palveluiden saatavuus tukevat myös keskeisellä tavalla ihmisten omatoimisuutta ja ehkäisevät syrjäytymistä. (Kinnunen 1998, 37; Kurkinen ym. 2008, 4.)

Tämän tutkimuksen tuttolkulmana on hyvinvoinnin kulttuurinen ja paikallinen erityisyys. Tarkemmin määriteltynä tutkimuksen kohteena on hyvinvointipalvelujen toimivuus saamelaisten hyvän elämän ja kokeman hyvinvoinnin mahdollistajana. Lähtökohtana on alkuperäiskansoille luonteenomainen laajan hyvinvoinnin käsitys, jonka mukaisesti perinteiset elinkeinot, kieli ja kulttuuri, luontosuhde sekä (saamelais)yhteisö ovat tärkeässä roolissa hyvinvoinnin syntymisessä ja kokemisessa.

Hyvinvoinnin kulttuuriseen ulottuvuuteen on toistaiseksi kiinnitetty verrattain vähän huomiota suomalaisessa hyvinvointi- ja palvelutyytyväisyystutkimuksessa. Kieli- ja kulttuuriryhmäkohtaisia eroja universaalien palvelujen käytössä on tutkittu viime vuosina suomenruotsalaisten ja joidenkin maahanmuuttajaryhmien osalta. Sen sijaan hyvinvoinnin ja palvelutarpeiden kulttuurista rakentumista on aiemmin selvitetty kattavasti vain kuuroiden hyvinvointi- ja elinolotutkimuksessa (Luukkainen 2008). Keskeisessä asemassa ovat ihmisen ja kulttuurisen yhteisön erityistarpeet sekä kulttuurinen taustaymmärrys palvelujen roolista, palvelutarpeen syntymisestä ja olosuhteista, asenteista sekä normeista, jotka vaikuttavat niiden käyttöön. Lisäksi kielellinen ja kulttuurinen vähemmistöasema puitteistaa kohderyhmän palvelutarpeita ja kokemuksia.

Kulttuurisuuden ohella paikallisuus määrittelee vahvasti saamelaisten hyvinvoinnin toteutumista ja palvelutarpeita. Saamelaisalueen erityiset olosuhteet ja historialliset kehityspiirteet määrittävät sekä ihmisten pärjäämistä että palvelujen ja sosiaalisen turvan tarvetta sekä toteutusta. Perinteiset, luontoa hyödyntävät elinkeinot ovat säilyttäneet asemansa ihmisten toimeentulon kulmakivenä näihin päiviin asti. Toimeentulon ohella poronhoito ja muut perinteiset elinkeinot muodostavat kulttuurin ja yhteisöllisten suhteiden perustan, joka on muuntunut yhteiskunnan rakenteellisten muutosten keskellä säilyttäen kuitenkin keskeiset ominaispiirteensä.

Rinnakkain tapahtunut nopea modernisaatiokehitys ja sen mukanaan tuomat uudet haasteet ja mahdollisuudet ovat muuttaneet merkittäväällä tavalla myös perinteisten elinkeinojen harjoittamisolosuhteita. Saamelaiskulttuuri ja -elinkeinot ovat murroksessa voimakkaan yhteiskunnallisen rakennemuutoksen johdosta, jolloin entiset elämisen ratkaisut – ja myös niihin tarvittava tuki – joutuvat tarkistettaviksi ja edellyttävät nopeitakin sopeutumisratkaisuja.

Voidaankin sanoa, että saamelaisten hyvinvointia 2010-luvun maailmassa ja Suomessa luonnehtivat sekä jatkuvuudet että katkeamat. Monimutkaistuneen yhteiskunnan ja paikallisten elinehtojen muutosten mukanaan tuomat uudet haasteet heijastuvat osaltaan saamelaisten palvelutarpeisiin, käyttöön ja niihin kohdistettuun odotusarvoon. Toisaalta palvelutarpeisiin vaikuttavat yleiset väestölliset ja sosiaaliset muutokset, kuten väestön ikääntyminen, suurena pysynyt alueellinen työttömyys sekä voimakas poismuutto alueellisiin kasvukeskuksiin. Muuttoliikkeen seurauksena saamelaisväestö on hajaantunut laajalti eri puolille Suomea. Samanaikaisesti vastavoimana toiminut saamen kielen ja kulttuurin elpyminen sekä kulttuuri-itsehallinnon vahvistuminen ovat luoneet uusia kieli- ja kulttuuriperustaisia ansiotyön mahdollisuuksia hidastaen osaltaan poismuuttoa.

Nopea siirtyminen moderniin ja perinteisten tapojen rinnakkaiselo ovat aikaansaaneet monenlaisia muutosprosesseja. Niiden seurauksena kulttuurisen yhteisöllisyyden ja perinteisen sosiaalisen turvan rakenteet sekä instituutiot ja käytännöt sekä toimintatavat ovat osin murentuneet, muuttuneet tai määrittäneet uudestaan. Samanaikaisesti yhteiskunnallisten palvelujen rooli osana saamelaisten elämää on lisääntynyt tarjoten uusia mahdollisuuksia, jotka paikkaavat, täydentävät tai korvaavat saamelaisten perinteisiä arjen selviytymisstrategioita.

Mitä on säilynyt, mikä on muuttunut, miten nämä heijastuvat saamelaisten palvelutarpeisiin? Mikä on ”palvelujen” paikka saamelaisten elämässä ja hyvinvoinnin tukemisessa? Miten palvelut mahdollistavat ja tukevat saamelaisalueen saamelaisten arjessa pärjäämistä tämän päivän EU-Suomessa ja globaalissa maailmassa? Miten saamelaiset kokevat itse omakielisten palvelujen saatavuuden ja laadun? Miten palvelut vastaavat heidän erityisiin tarpeisiinsa saamelaisalueella? Mikä on perinteisen suvun ja yhteisön tuen osuus ja suhde julkisiin palveluihin?

Mihin arjen avun tarpeisiin saamelaisjärjestöt vastaavat? Millaisia merkityksiä omakielisillä ja kulttuuriset erityispiirteet huomioon ottavilla palveluilla on saamelaisille ja saamelaisyhteisöille?

Pureutamalla edellä kuvattuun monisyiseen tematiikkaan tämän tutkimuksen konkreettisena tavoitteena on ymmärryksen lisääminen saamelaisten hyvinvoinnin ja palvelujen eri näkökohdista ja monimutkaisista suhteista. Tutkimuksella pyritään tekemään näkyväksi ja parantamaan saamelaisten hyvinvointipalveluiden saatavuutta, kohdentumista ja laatua sekä tukemaan palvelujärjestelmän suunnitelmallisuutta ja saamenkielisten ja kulttuurilähtöisten palvelujen pitkäjänteistä kehitystyötä saamelaisalueen kunnissa. Ajantasaista ja kattavaa tutkimustietoa palveluiden toteutumisesta ja tarpeista tarvitaan resurssien tarkoituksenmukaiseen mitoittamiseen, palvelujen vaikuttavuuden arviointiin ja kehittämiseen sekä palvelutarpeiden ennakoinnin pohjaksi. Tarvitaan kattava selvitys palvelutilanteesta ja -tarpeista, jotta saamenkielisten ja -kulttuuristen palveluiden uudistaminen saadaan kulkemaan muun palvelukehityksen ja -resursoinnin mukana.

Lisätekijänä hyvinvointipalveluiden tuottamisen ja kehittämisen haasteille on kunnallisten palveluiden meneillään oleva syvälinen rakennemuutos. Siinä tulisi huomioida myös saamelaisten kielelliset ja kulttuuriset erityistarpeet yhdenvertaisuusvaatimusten mukaisesti. Samoin on tärkeä tunnistaa ja turvata saamelaisten kulttuuri-itsehallinnon mukaiset oikeudet vaikuttaa palveluntuotantotapoihin.

2 Saamelaisten palvelukokemuksia koskevan tutkimuksen tavoite ja tutkimusasetelma

2.1 Tutkimuksen taustana oleva hyvinvointi- ja palveluymmärrys

Tutkimus kohdistuu saamelaisten käytettävissä olevien hyvinvointipalvelujen tilanteeseen ja asemaan palvelujärjestelmässä. Tutkimuksen kohteena ovat saamelaisten palvelukokemukset ja -tarpeet. Hyvinvointipalvelujen saatavuutta, tarvetaavuutta ja niihin kohdistuvia odotuksia tarkastellaan kulttuurisena sekä paikallisena erityiskysymyksenä saamelaisten elinolosuhteista ja kokemusmaailmasta käsin.

Hyvinvointipalveluilla tarkoitetaan yhteiskunnan ja kolmannen sektorin tuottamia tai yksityisiä sosiaali- ja terveys- sekä koulutuspalveluja. Laajemmassa merkityksessä myös muilla sektoreilla (esimerkiksi nuoriso, liikunta, kaavoitus, asuminen, liikenne) tehtävät palveluratkaisut ovat merkittäviä etenkin ennalta ehkäisevästä näkökulmasta. Kunnan palveluiden lisäksi muut julkiset toimijat, kuten Kansaneläkelaitos, työhallinto sekä yksityiset palveluntuottajat, kolmas sektori ja kansalaistoiminta, jotka muodostavat toisistaan riippuvaisen hyvinvoinnin tuottamisverkoston, vaikuttavat kukin omalla toiminnallaan ja valinnoillaan kokonaisuuteen. Kokonaisuudessa on huomioitava myös esimerkiksi kauppa-, posti-, pankki- ja muut vastaavat palvelut, jotka kansalaisten arjen hyvinvoinnin näkökulmasta ovat välttämättömiä. (Kurkinen ym. 2008, 8.)

Tutkimuksellisena lähtökohtana hyvinvointi voidaan määritellä tilaksi, jossa yksilöllä on mahdollisuus saada keskeiset aineelliset ja sosiaaliset tarpeensa tyydytetyiksi, ja hänellä on käytössään hyvinvoinnin uusintamisen voimavarat sekä mahdollisuudet. Hyvinvointi toteutuu viime kädessä yksilötasolla, mutta se todentuu kansalaisen tarpeiden ja voimavarojen sekä yhteiskunnan hyvinvoinnin toiminta- ja jakomekanismien vuorovaikutuksessa. Hyvinvoinnin toteutuminen on aina riippuvainen sille edellytyksiä tai esteitä asettavista ulkoisista tekijöistä, ympäröivästä yhteisöstä ja yhteiskunnasta, päätöksenteosta sekä palvelujärjestelmästä. Hyvinvoinnin paikallisella toteutumisareenalla kohtaavat yksilöllisten elämäntilanteiden ja -prosessien erilaistumisen ”mikromaailma” ja toisaalta yleisen yhteiskuntakehityksen ja alueiden uudelleen järjestymisen ”makromaailma”. (Mt., 8.)

Lähtökohtaisena ymmärryksenä tutkimuksessa on koettu hyvinvointi. Tämä on tärkeä hyvinvointitutkimuksellinen näkökulma materiaalsen ja normatiivi-

sen näkökulman lisäksi. Koetun hyvinvoinnin tutkimus on saanut vahvemman jalansijan elämänlaadun tutkimuksen hyvinvointiteoreettisessa suuntauksessa, jossa hyvinvointia lähestytään yksilön (objektiivisten tai koettujen) elinolojen ja subjektiivisen hyvinvoinnin välisenä vuorovaikutuksena. Myös elämänlaadun tutkimusperinteessä on korostettu, että ihmisen kokemus hyvinvoinnista ja elämänlaadusta perustuu kokonaisvaltaiseen arvioon omasta elämästä ja sosiaalisesta tilanteesta, jota terveys ja toimeentulo toisaalta muovaavat ja toisaalta raamittavat. (Vaarama ym. 2010, 13–14; ks. Cummins 1997; Eckersley 2000.)

Hyvinvoinnin toteutuman paikallisuus ja paikallisten kudosten erityispiirteet ovat olleet analyysin kontekstina useissa hyvinvointi- ja palvelututkimuksissa (mm. Hokkanen ym. 1991; Kinnunen 1998; Laitinen & Pohjola 2001). Sen sijaan kulttuuriseen ulottuvuuteen on suomalaisessa hyvinvointitutkimuksessa toistaiseksi kiinnitetty verraten vähän huomiota. Hyvinvointivaltion universaalien sosiaaliturvan idea on perustunut muodollisen tasa-arvon periaatteelle. Tavoitteena on ollut tarjota samantasoisia ja samanlaisia palveluita kaikille riippumatta sosioekonomisesta asemasta, asuinpaikasta ja muista eroista, kuten etnisestä taustasta. Palvelut on tuotettu enemmistökulttuurin lähtökohdista ja kielellä. Stakesin lausunnon mukaan (2006): ”tasa-arvon pohjalle rakennettu yhteiskuntamalli tukee myös vähemmistöjä (<http://www.stakes.fi/ajankohtaista/lausunnot/2006/060505.htm>). Suomen perustuslain 6 § mukaan ihmiset ovat yhdenvertaisia lain edessä.” Hyvinvointivaltiokehitys on muuttanut merkittäväällä tavalla väestön elinolosuhteita. Se on pyrkinyt tasoittamaan alueellisia eroja ja nostanut myös saamelaisväestön elinolojen sekä terveyden ja hyvinvoinnin tasoa. Kuitenkaan kielellisten ja kulttuuristen vähemmistöjen näkökulmasta se ei ole toiminut täysin yhdenvertaisesti. (Laatu 1997, 103; Faurie 2011, 7; ks. Anttonen & Sipilä 2000.)

Terveys ja hyvinvointi kietoutuvat läheisesti yhteen. Määrittelytavasta riippuen terveys sisältyy hyvinvointiin, tai terveys ymmärretään hyvinvoinnin tilana. WHO:n määritelmän mukaan terveys ymmärretään laaja-alaisesti ”täydellisenä fyysisen, henkisen ja sosiaalisen hyvinvoinnin tilana eikä vain sairauksien tai vajavuuksien puuttumisena”. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskuksen (STAKES) ja Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskuksen (STAKES) Terveys 2015 -strategia rakentuu tämän ymmärryksen varaan. Strategiaassa todetaan, että ”vanheneminen sekä kulttuurinen ja etninen moninaistuminen ovat terveyspolitiikan haasteita. Kaikille väestöryhmille on turvattava mahdollisuus terveytensä edistämiseen ja osallisuus yhteiskunnalliseen toimintaan. Ikään tai kulttuuriseen erillaisuuteen perustuva syrjäytyminen on kyettävä välttämään myös sen vuoksi, että sillä olisi ilmeisiä terveysvaikutuksia”. (Valtioneuvoston periaatepäätös... 2001, 13.) Kuitenkaan tätä seikkaa ei ole huomioitu erikseen strategian terveyspoliittisissa päätavoitteissa. Tavoitteet on edelleen kirjoitettu Suomen kansalai-

sen (suomalaisen) yleistetystä, universaaliksi tulkitusta näkökulmasta. Lisäksi tavoitteet heijastavat varsin kapea-alaista terveystmääritelmiä.

Hyvinvoinnin ja terveyden kulttuurisuudella ymmärretäänkin tavallisimmin taiteiden merkitystä ihmisten hyvinvoinnille ja terveydelle (ks. Reunanen 2012). Sen sijaan käsitys sosiaalisen hyvinvoinnin ja terveyden kulttuurisesta rakentumisesta sekä kulttuurisista ominaispiirteistä tekee vasta tuloaan hyvinvointitutkimukseen.¹ Etnisyyden merkitys sosiaalityössä ja terveydenhuollossa on tiedostettu kylläkin jo pitkään, ja etenkin maahanmuuttajien kohdalla se huomioidaan yhä enenevässä määrin kehitettävissä työmenetelmissä.² Sen sijaan kulttuurisesti määräytyneenä orientaationa hyvinvointikokemuksen ja tarpeiden perustalla sitä on käsitelty vähemmän. Saamelaisten kohdalla sitä ovat vieneet eteenpäin muun muassa Markku Laatu 1997, Tarja Kilpeläinen 1998 ja Tuuli Miettunen 2012.

Vähemmistökansalaisten ääni

Kansalaisten palvelukokemukset nostavat ihmisten oman äänen ja asiantunteisuuden viranomais- ja asiantuntijanäkemyksen rinnalle. Ne tarjoavat ajankohdasta tietoa ihmisten hyvinvoinnista sekä yhteiskunnan ja palveluiden tilanteesta ihmisten näkökulmasta. Kansalaisnäkökulman ja ihmisten subjektiivisten kokemusten huomioiminen on tärkeä osa palauteketjua, jonka avulla voidaan kehittää palveluja, puuttua erityyppisiin hyvinvoinnin vajeisiin ja näin parantaa hyvinvointia. Kansalaiskyselyihin perustuvat hyvinvointitutkimukset ovat liitettävissä myös empowerment-ajatteluun, joka on usein suomennettu valtaistumiseksi tai voimaantumiseksi. Tämä tarkoittaa erilaisten toimijoiden pyrkimystä parantaa kansalaisten vaikutusmahdollisuuksia ja asemaa omaa elämäänsä koskevilla asioilla. Tähän sisältyy myös ajatus heikoimpien ryhmien puolesta puhumisesta ja rakenteiden kyseenalaistamisesta (esim. Koskiaho 2002, 37–38). Kansalaisten omiin kokemuksiin perustuva tiedontuotanto on myös sinällään perusteltua. Makrotason tilasto- ja rekisteriaineistoon sekä näiden pohjalta muodostetut erityyppiset makrotason tietoon pohjautuvat indikaattorit ja tehdyt tutkimukset antavat kuvan yleisellä tasolla esimerkiksi tulojen jakautumisesta tai palvelujen käytöstä, ne kuvaavat heikosti ihmisten subjektiivista kokemus-

1 Sosiaalisen konstruktionismin mukaisesti kulttuuri ymmärretään ”jaettuna merkityksellistämisyjärjestelmänä”. Saman kulttuurin jäsenet jakavat keskenään tärkeimmät käsitejärjestelmät, mielikuvat ja aatteet, joiden välityksellä he ajattelevat ja kokevat sekä tulkitsevat maailmaa pääpiirteiltään samanlaisin tavoin (mukaan lukien käsitteet, arvot, normit). Kielellä on keskeinen rooli arvojen ja merkitysten varastojana, uusintajana sekä tuottajana. (Hall 1997, 3, 6.)

2 Esim. Anis 2006; Anis 2008; Hännikäinen 2011; Kunnari & Panayotova 2007; Lehtonen 2006; Martikainen-Ata & Vesivalo 2009.

ta eri elämäntilanteissa ja eri tilanteiden taustalla olevia tekijöitä. (Siltaniemi ym. 2011, 10.)

Ihmisten hyvän elämän perusarvoihin kuuluvat itsemääräämisoikeus, oikeudenmukaisuus, tasa-arvon kokemus, eriarvoisuuden poistaminen ja ihmisen osallisuus (Haverinen ym. 2007, 503). Palveluiden oikeudenmukainen kohdentaminen edellyttää kansalaisten yhdenvertaista oikeutta palveluihin. Oikeudenmukaisuus näkyy palveluiden yhtenäisinä myöntämisperusteina sekä ihmisten tarpeisiin vastaamisen tapana, toimintaa ohjaavana päämääränä. Kysymys on siitä, miten kansalaiset voivat luottaa palvelulupauksiin (Muuri & Nurmi-Koikkalainen 2006, 78).

Vähemmistöjen kohdalla oikeudenmukaisuus ja yhdenvertaisuus saavat uudet ulottuvuudet. Yhdenvertaisuudessa on kyse eriarvoisuuksien tasoittamisesta, kaikkien ihmisten yhdenvertaisista mahdollisuuksista ja oikeuksista osallistua, kehittyä ja saada palveluita (<http://www.ali.fi/yhdenvertaisuus>). Yhdenvertaisuuden toteutumisen edellytyksenä on, että palvelut ovat omakielisiä ja kulttuuriset erityispiirteet huomioivia ja että vähemmistöjen palvelusaatavuus sekä saavutettavuus on turvattu.

Erilaiset valtakunnalliset, alueelliset ja paikalliset kansalaisten palvelutytyväisyyttä ja käyttäjien kokemusta mittaavat tutkimukset ja selvitykset ovat yleistyneet Suomessa 2000-luvulla. Siihen ovat osaltaan vaikuttaneet uuden julkishallinnon tiedontarpeet vastata palvelutuotannon tulosvastuullisuudesta ja laadusta.³ Vähemmistöjen tilannetta on selvitetty Kielibarometri 2012 -tutkimuksessa, joka kohdistui ruotsinkieliseen vähemmistöön. Siinä saattoi ottaa kantaa julkisten palvelujen toimivuuteen suomeksi ja ruotsiksi. Hankkeen tarkoituksena oli mitata kansalaisnäkökulmasta, miten paikallista vähemmistöä kohdellaan yleisellä tasolla sekä selvittää kuntapalvelujen kielellistä laatua toimialakohtaisesti. Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen (THL) tuoreessa MAAMU-tutkimuksessa tutkittiin yksityiskohtaisesti kolmen maahanmuuttajaryhmän terveyttä ja hyvinvointia sekä terveys- ja kuntoutuspalvelujen käyttöastetta universaaleilla mittareilla mitattuina (Castaneda ym. 2012). Vastaavasti maahanmuuttajien kuntoutuspalveluihin hakeutumista ja sinne pääsemistä selvitettiin rekisteriaineistojen ja asiantuntijahaastattelujen avulla Kelan ”Maahanmuuttajat

3 Stakes, sittemmin THL, ja Kela ovat toteuttaneet valtakunnallista hyvinvointi- ja palvelututkimusta 2000-luvulla ja julkaisseet useita raportteja tuloksista (mm. Helne & Laatu 2006; Hirvilampi & Laatu 2008; Muuri 2008; Virkki ym. 2011; Vaarama ym. 2010). STKL, sittemmin SOSTE, on vuodesta 1995 lähtien tuottanut alueellisia, kansalaiskyselyihin perustuvia hyvinvointianalyyskejä. Lisäksi Kuntaliiton selvityksissä on selvitelty kansalaisten ja asiakkaiden mielipiteitä palvelujen saatavuudesta ja laadusta (Pekola-Sjöblom 2006; 2012, Ilmapuntari 2010–11). Myös Valtiovarainministeriö tuottaa Julkisten palveluiden laatubarometriä (http://www.vm.fi/vm/fi/04_julkaisut_ja_asiakirjat/03_muut_asiakirjat/20111024Julkis/Julisten_palvelujenlaatubarometri_verkkopalvelut2011.pdf).

kuntoutuspalvelujen asiakkaina” -tutkimuksessa. Tutkimuksen toteuttivat Kuntoutussäätiö ja Lapin yliopisto. (Härkäpää ym. 2012.) Sen sijaan muiden kielili- tai etnisten vähemmistöjen palvelukokemusten erityisnäkökulmia on tutkittu vain vähän.

Saamelaisten palvelujen saatavuutta on selvitetty viranomaisnäkökulmasta useissa eri selvityksissä.⁴ Sen sijaan saamelaisten palvelukokemuksia on tutkittu kattavasti vain vähän.⁵ Vuonna 1997 valmistui Lapin lääninhallituksen toteuttama Birge ja eale dearvan -selvitys (Välimaa & Laiti-Hedemäki 1997), jossa viranomaisnäkökulman ohella kysyttiin myös saamelaisten palvelukäyttäjien kokemuksia. Vastaavasti Vähemmistövaltuutetun toimisto toteutti pääkaupunkiseudun saamelaisille kohdennetun palvelukyselyn (Länsman 2008). Saamelaisnäkökulmaa on käsitelty lisäksi joidenkin saamelaisalueen alueellisten hyvinvointibarometrien ja kuntakohtaisten hyvinvointikertomusten yhteydessä toteutetuissa kansalaiskyselyissä (Viinamäki 2007; Alatalo ym. 2011). Parasta aikaa käynnissä on myös Lapin korkeakoulukonsernin Pohjoisen hyvinvoinnin tietopaikka (2011–2013) -hanke, jonka tarkoituksena on koota yhteen monitasoinen hyvinvointitieto alueelliseen hyvinvointitietokantaan, luoda Lappiin kohdistettava hyvinvointibarometri sekä uudet kokemukselliset hyvinvointi-indikaattorit. Saamenkielisten palvelutilanne on huomioitu siinä yhtenä erityiskysymyksenä. Arktisen neuvoston hallinnoima laaja Arktisten alkuperäiskansojen elinolotutkimus selvitti hyvinvoinnin ja elinolojen ohella myös palvelukäyttökokemuksia (Survey of Living Conditions in the Arctic, SLiCA)⁶. Suomi ainoana Pohjoismaana ei ole kuitenkaan toteuttanut kyselyä.

4 Omakielisten sosiaalipalvelujen saatavuutta selvittäneen työryhmän muistio 1985:41; Saamenkielisten peruspalvelujen kartoitus, työryhmämuistio 2001:1; Näkkäläjärvi 2008.

5 Saamelaiskäräjät ja Kynnys ry. toteuttivat vuosina 1995 - 96 saamelaisten vanhus- ja vammaisten tukiprojektin. Projektiin sisältyi teemahaastattelu, jolla kartoitettiin saamelaisten vanhus- ja vammaisten näkemyksiä saamelaisten oikeuksien toteutumisesta sekä kokemuksia asiakkuudesta sosiaali- ja terveydenhuollossa. SámiSoster ry toteutti vuosina 2002 -2003 Koltaväestön hyvinvointipalveluiden kehittämisprojektin. Projektissa kartoitettiin koltta-alueen asukkaiden mielipiteitä sosiaali- ja terveyspalveluiden järjestämisestä, käytöstä ja tyytyväisyydestä sekä alueen sosiaali- ja terveydenhuollon työntekijöille tehdyllä kyselyllä saamenkielen taidosta, kulttuurisesta tuntemuksesta, kokemista kieli ongelmista sekä työn kehittämisehdotuksista (Koltaväestön hyvinvointipalvelujen... 2003). Koltasaamelausten palvelutarpeita on myös kysytty vuonna 2005 toteutetussa kolttien elinolonselvityksessä (Jefremoff 2005). SámiSoster ry:n toteuttamassa Virkus Gilli/Vireä kylä -hankkeessa pyrittiin löytämään ja kokeilemaan mallia, jossa saamenkieliset ja kulttuuriset erityispiirteet huomioon ottavia palveluita tuotetaan kyläyhteisön tasolla. Hankkeen yhteydessä selvitettiin kyselylomakkeen avulla palveluiden saatavuutta, asiakastytyväisyyttä ja tarpeita neljässä eri puolilla saamelaisaluetta. (Maggä & Palojarvi 2006; Palojarvi & Magga 2006.)

6 <http://www.arcticlivingconditions.org> (20.12.2013)

Saatavuus, tyytyväisyys, tarpeet

Julkisen vallan velvoite turvata jokaiselle riittävät peruspalvelut on määritelty lainsäädännössä. Sosiaaliset oikeudet ovat julkista valtaa velvoittavia kansalaisoikeuksia⁷. Ne varmistavat tietyn hyvinvoinnin tason, joka on riippumaton henkilön kyvystä hankkia toimeentulo tai huolenpito. Sosiaaliset oikeudet voidaan erotella niiden sääntelytavan perusteella sekä sen suhteen, miten sitova niitä koskeva järjestämisvelvoite on. Vahvimpia ovat subjektiiviset oikeudet, joiden keskiössä on PeL 19 § 1 momentin nojalla syntyvä oikeus välttämättömään toimeentuloon ja huolenpitoon. Tavallisella lailla säädettyjä subjektiivisia oikeuksia ovat oikeus toimeentulotukeen, päivähoitoon, lasten kotihoidontukeen sekä oikeudet eräisiin vaikeavammaisten palveluihin ja lastensuojelun palveluihin. Muilta osin palvelujen tulee lain mukaan olla alueen tarpeeseen nähden riittävät. Tämä tuo tiettyä harkinnanvaraisuutta palvelutarjontaan. Viimeaikaiset yhteiskuntapoliittiset ratkaisut ovat vahvistaneet kuntien itsemääräämisoikeutta palvelutuotannon toteutuksessa. Taloudellisten puitteiden kaventumisen myötä palvelutarjonnan onkin todettu erilaistuneen ja eriarvoistuneen eri puolilla Suomea. (Pajukoski 2011, 82–83.)

Saamen kielilain (1086/2003) mukaan saamelaisilla on oikeus käyttää saamelaisten kotiseutualueella viranomaisissa asioidessaan saamen kieltä.⁸ Saamen kielellä tarkoitetaan kaikkia Suomessa puhuttavia saamen kieliä: inarinsaamea, koltansaamea ja pohjoissaamea. Laki on kaksisuuntainen ja se velvoittaa myös viranomaisia. Saamelaisten kotiseutualueella toimivien sekä valtion että kunnallisten viranomaisten velvollisuus on oma-aloitteisesti huolehtia siitä, että saamelaisten kielelliset oikeudet toteutuvat käytännössä (§ 24). Viranomaisen on henkilöstöä palvelukseen ottaessaan muun muassa huolehdittava siitä, että henkilöstö pystyy palvelemaan asiakkaita myös saameksi ja koulutusta järjestämällä tai muilla toimenpiteillä huolehdittava siitä, että henkilöstöllä on viranomaisen tehtävien edellyttämä saamen kielen taito (§14). Jos viranomaisessa ei ole sellaista saamen kielen taitoista henkilöä, joka voisi käsitellä asioita, on viranomaisen järjestettävä maksuton tulkkaus, jollei se itse huolehdi tulkkauksesta (§ 19). Viranomaisen tulee myös tiedottaa saamenkielillä.

Palvelun saatavilla olo on lähtökohta, mutta se ei vielä kerro, onko palvelu myös ihmisten kannalta hyvin toimiva ja saavutettavissa. Tutkimusten mukaan palvelujen käyttö vähenee kodin ja palvelupaikan välisen etäisyyden kasvaessa.

7 Ne on kirjattu perusoikeuksiin (Laki Suomen hallitusmuodon muuttamisesta 969/1995) ja Suomen perustuslakiin 731/1999.

8 Saamelaisella on oikeus käyttää viranomaisessa asioidessaan valintansa mukaan suomen tai saamen kieltä. Sama oikeus on saamelaisella saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolellakin valtion viranomaisissa silloin, kun nämä muutoksenhakuviranomaisina käsittelevät kotiseutualueen viranomaisessa vireille tulleita asioita. (Saamen kielilaki 1086/2003 § 4.)

Lisäksi osa kansalaisista jää palvelujen ulkopuolelle, koska saavutettavuus on heikko. (Pajukoski 2011, 99.)

Palvelujen saavutettavuuteen ja käyttöön vaikuttavat myös viimeaikaiset ideologiset, rakenteelliset ja toiminnalliset palvelujärjestelmän muutokset. Hyvinvointivaltion onkin todettu muuttuneen yhä enemmän palveluvaltioksi. Palveluja keskitetään ja karsitaan, ja henkilökohtaisesta kohtaamisesta on siirrytty yhä useammin puhelinpalveluun tai palvelujonokäytäntöön. Vastaavasti asiakkuus on muuttunut yhä enemmän kuluttaja-asemaksi. Universaalien, kaikille yhteisen palvelutarjonnan sijaan palvelu suunnitellaan yhä enenevässä määrin yhdessä asiakkaan kanssa. Palvelua tai etuutta saadakseen asiakkaan eli kuluttajan on kuitenkin selvittävä palvelun hankkimisen prosesseista. Hänen on osattava ja pystyttävä toimimaan monimutkaisissa palvelujärjestelmissä saadakseen tietoa palveluista. Myös vastuu palvelujen laadusta (tarvittaessa valittaa tai saada hyvitystä) on siirtynyt asiakkaalle. Sosiaalisten oikeuksien toteutumisen velvoitteet ja vastuu ovat sen seurauksena siirtyneet yhä enemmän yksilölle (aktivointitoimet, joissa edellytetään että toimii laissa määritellyllä tavalla tai menettää etuuden). Nämä muutokset asettavat palvelunkäyttäjille uusia haasteita. Tämä koskee erityisellä tavalla vajaakuntoisia, mutta myös henkilöitä, jotka eivät hallitse palvelujärjestelmän kieltä tai kulttuurisesti eriytyneitä menettelytapoja. (Pajukoski 2011, 81.) Saamenkielisen väestön osalta näiden muutosten voidaan ajatella vaikeuttaneen monella tavalla palvelujen saatavuutta.

Laadun lähtökohtana on palvelujen tarvestaavuus. Saamelaisten kohdalla ensisijaisina kriteereinä nousevat esiin palvelujen omakielisyys ja kulttuurilähtöisyys. Sen ohella että palvelut tarjoavat tukea ja apua arjessa selviytymiseen, ne ehkäisevät ongelmien syntyä ja auttavat selviytymään niistä. Palveluilla on myös monia laaja-alaisempia tehtäviä. Omakieliset ja kulttuurilähtöiset palvelut lisäävät saamelaisten mahdollisuutta edistää omaa hyvinvointiaan ja vaikutusmahdollisuuksiaan. Ne edesauttavat osaltaan kielen ja kulttuurin elävänä säilymistä luomalla monipuolisia kielenkäyttöympäristöjä, mahdollistavat perinteisen elinkeinotoiminnan jatkuvuuden ja kannattelevat sekä vahvistavat yhteisöllisyyttä. Samalla ne turvaavat osaltaan saamelaisten kansalaispoliittisten ja sosiaalisten oikeuksien sekä yhdenvertaisuuden toteutumisen. Mahdollisuus ja oikeus päättää palvelujen järjestämistavoista edistää myös osaltaan saamelaisten kulttuuri- ja yhteiskunnan toteutumista.

Palvelu- ja asiakastyytyväisyystutkimusten tuloksia on yleisesti kritisoitu siitä, että useasta syystä johtuen niistä tavanomaisesti välittyy ylipositiivinen kuva. Vastausten on havaittu tuottavan aina melko tai erittäin tyytyväisten suuren enemmistön, mikä ei vastaa muiden menetelmien avulla saatuja tuloksia. (Edwards ym. 2004, 160–161; Hokkanen 2012a, 119.) Ilmiötä on selitetty muun muassa sillä, että potilaiden ja asiakkaiden asema sosiaali- ja terveyssektorilla

ei kaikin osin vastaa ihmisten toimintaa tavaroiden ja palveluiden käyttäjinä muilla palvelusektoreilla. Asiakastyytyväisyyskyselyjen taustalla olevan konsumeristisen⁹ ajattelun mukaan kuluttajalla on mahdollisuus tehdä valintoja palvelujen suhteen. Jos tuotteet tai palvelut eivät miellytä, asiakas voi vetäytyä ja siirtyä toisten palveluiden käyttäjäksi (*exit*). Hänellä on myös mahdollisuus käyttää ääntään protestoimalla, tekemällä valituksia tai osallistumalla palvelun kehittämistoimintaan (*voice*). Lisäksi organisaatiokollisuuden (*loyalty*) on todettu vaikuttavan asiakaskokemukseen. Sillä tarkoitetaan asiakkaan vaikenemista ja todettujen puutteiden tai ongelmien tulkitsemista organisaation kannalta myönteisellä tavalla. Neljäntenä vaihtoehtona on nostettu esiin mahdollisuus jättää käyttämättä palvelua (*neglegt*). (Rajavaara 2008, 44–45; ks. Hirschman 1970; Järvikoski ym. 2009, 16–17; Hokkanen 2012a 121; Hokkanen 2012b, 125.)

Sosiaali- ja terveyspalveluiden kohdalla asiakkaan vaikutusmahdollisuudet palveluihin ovat kehittyneet paljonkin, mutta ne eivät silti toimi kaikin osin toivotusti. Muun muassa kansalaisen riippuvuus saamastaan julkisesti järjestetystä tuesta, hoivasta ja turvasta sekä vaihtoehtojen puute avun tarpeen ollessa kipeä vaikuttavat merkittävästi asiakasemaan ja palvelukokemuksiin. Kansalainen määrittyy yhä helposti hallintoalamaiseksi, joka kunnioittaa virkamiehiä ja asiantuntijoita. (Rajavaara 2008, 44.) Etenkin terveyspalvelujen käyttäjien odotuksiin vaikuttaa terveyspalvelujen erityinen arvostus ja hierarkkinen asema yhteiskunnassamme.

Toisaalta verovaroin tuotetuilla palveluilla on yleisesti kansalaisten vahva tuki takanaan. Kansalaisilla on syytä uskoa, että asiakastyytyväisyyskyselyn tulokset vaikuttavat palvelutarjontaan, organisointiin ja toteutukseen. Asiakkaiden palvelupalaute kontekstoituu siten ajallisesti, paikallisesti ja toiminnallisesti. Asiakastyytyväisyys on yhteydessä kansalaisten odotuksiin palvelutuottajan velvollisuuksista, toimintatavoista ja keinoista. Vastaavasti kansalaisilla on myös tiettyjä odotuksia asiakkaan kohtelusta, asemasta ja oikeuksista. Odotukset vaikuttavat suuresti palvelukokemukseen, mutta myös asiakkaan yleisen tyytyväisyyden omaan elämäntilanteeseensa on todettu värittävän palvelutyytyväisyyttä. Asiakas on taipuvainen suhtautumaan palveluihin myönteisemmin, jos hänen hätänsä on suuri, reaalaisia palveluvaihtoehtoja ei ole, hänellä ei ole riittävästi voimavaroja, tietoa tai taitoa vaihtoehtoisten palveluiden hyödyntämiseen, palvelujen piiriin pääsy on erityisen haastavaa tai jos palvelutta jääminen merkitsee kurjuutta. Näiden ohella kuluttajien vastauksiin voi liittyä myös strategista harakintaa niin, että esimerkiksi ei haluta valittaa palveluista, jotta niitä ei menetettäisi. (Hokkanen 2012a, 122; ks. Edwards ym. 2004; Egger de Campo 2007.)

9 Konsumerisillä tarkoitetaan kansantaloustieteen näkemystä, jossa kulutus on keskiössä ja markkinoiden tulee muotoutua kuluttajien halujen pohjalta.

Vähemmistöjen palvelutyytyväisyyteen vaikuttavat lisäksi monet erityistekijät. Saamelaisten näkemykset palvelutyytyväisyydestä heijastavat sitä kulttuurista ja historiallista kontekstia, jossa he saamelaisalueella elävät sekä kulttuurisia käytäntöjä, tapoja, arvoja ja normeja. Myös vähemmistöasema aktivoituu palvelutyytyväisyyden taustalla. Palvelut koetaan valtayhteiskunnan tuottamiksi ja hallinnoimiksi, ne ovat usein suomenkielisiä ja hyvinvointivaltion universaalien normi-ihmisen tarpeista luotuja ja niihin vastaamaan pyrkiviä.

2.2 Tutkimuksen tavoite ja toteuttaminen

Tämän tutkimuksen tarkoituksena on tuottaa tietoa saamelaisten hyvinvointipalveluiden toteutumisesta, tilasta ja palvelutarpeista saamelaisalueella. Tavoitteena on välittää saamelaisten näkemyksiä ja kokemuksia palveluista hyvinvoinnin tärkeinä osatekijöinä sekä välittömistä palvelutarpeista. Tarkastelun kohteena ovat saamelaisalueen kuntien peruspalvelut ja erityistarkastelun piirissä saamenkielisten palvelujen saatavuus sekä palvelutarpeet. Saamelaisten palvelukokemuksia tarkasteltaessa nousevat esiin universaalien tekijöiden ohella palvelujen käyttöä ja palvelukokemusta määrittävät kulttuuriset erityistekijät: saamelaiset palvelujen käyttäjänä saamelaisalueen kunnissa sekä kieli- ja kulttuurivähemmistönä.

Tulokset tulkitaan kulttuurista kontekstia vasten. Pyrkimyksenä on ymmärtää palvelujen paikka ja merkitykset saamelaisten elämässä sekä sitä kautta määrittyvät odotukset, tarpeet, käyttö ja tyytyväisyys. Mitä saamelaisten palvelutyytyväisyys on? Miten erityiset olosuhteet, historian kehitys, tavat, arvot, normit vaikuttavat palvelutarpeiden syntymiseen, palvelujen käyttöön ja palvelukokemukseen? Koska saamelaisten sosiaalishistoria on vain osin tunnettua, ei kontekstia voida ottaa annettuna, vaan se on luotava tutkimuksen osana. Huomion kohteena ovat kulttuuriset ja paikalliset erityispiirteet, jotka ovat historian kuluessa muovanneet ja eriyttäneet saamelaisten elinehtoja. Tarkastelun keskiössä ovat ihmisten arjessa pärjääminen ja yhteiskunnallisten palvelujen rooli sekä toimivuus sen mahdollistajana. Julkisten palvelujen saatavuuden lyhyt historia saamelaisalueella ja tarjonnan rajallisuus tai satunnaisuus määrittävät niiden paikkaa sekä niihin kohdistuvia odotuksia ihmisten elämässä. Arjen selviytymisen kannalta tärkeän avun saamisessa epäviralliset yhteisölliset auttamismuodot ovat säilyneet merkittävänä pitkään.

Pääpaino tutkimuksessa kohdistuu sosiaali- ja terveyspalveluihin. Osa kysymyksistä koskee laajemmin hyvinvointipalvelujen, kuten koulu-, kauppa-, pankki- ja apteekkipalvelujen saatavuutta. Lisäksi tarkastellaan Kelan ja työhallinnon palvelujen saatavuutta. Pääasiallisena kohteena on kunnallinen palvelutuotanto, joka vastaa valtaosasta peruspalveluja. Sen ohessa tarkastellaan kolmannen sek-

torin tuottamia ja yksityisiä palveluja sekä rajat ylittävää palvelutarjontaa ja sen käyttöä. Saamelaisaluekohtaisen palvelutilanteen ohella selvitetään saamelaisalueen palvelutarjonnan kirjoa. Yksittäisiä palvelukokemuksia tai esteitä palvelujen saatavuudelle ei eritellä tarkemmin, koska se vaatisi huomattavasti pidempää ja yksityiskohtaisempaa kyselylomaketta. Lisäksi halutaan säilyttää vertailukelpoisuus vuonna 1997 toteutetun (Välimaa & Laiti-Hedemäki 1997) saamelaisten hyvinvointipalvelukyselyn kanssa.

Tulosten tulkinnassa tärkeintä on palvelukokemusten relevanssi saamelaisten kannalta katsottuna. Palvelujärjestelmän toimivuutta arvioidaan suhteessa siihen, miten se vastaa saamelaisten palvelutarpeisiin hyvinvoinnin ja arjen pärjäämisen mahdollistajana sekä kulttuurisesti ja historiallisesti määrittymiin odotuksiin. Vähemmistötutkimuksen suurena haasteena on ilmiön erityispiirteiden kuvaamisen ohella ilmiökentän kirjon säilyttäminen ja esiin tuominen. Vähemmistökulttuurin erityispiirteet ja -asema yhdistävät heitä suhteessa valtakulttuuriin ja -yhteiskuntaan. Samalla kuitenkin erot paikallisissa olosuhteissa ja yksilöllisissä elämäntilanteissa on tärkeä pitää näkyvillä. Erityistarkastelun kohteena on sukupolvisuuden merkitys palvelukokemuksissa ja niiden taustalla olevissa tekijöissä. Nopean modernisaatiokehityksen seurauksena sukupolvien väliset erot palvelutarpeissa ja käyttötottumuksissa ovat suuret. Lisäksi tarkastellaan, miten yleinen ydinperheistymiskehitys (vrt. asutus rakenne, ansiotyö, privatisaatio ym.) näkyy saamelaisten palvelukokemuksissa ja arjen selviytymisen kannalta tärkeän avun saamisessa.

Tietoa saamelaisten palvelujen toteutumisesta, kuntakohtaisista erityisolosuhteista ja toteutumattomista tarpeista tarvitaan vastaamaan palvelujärjestelmän kehittämisen ja ennakoinnin haasteisiin. Tutkimustulosten antamaa kuvaa tarkastellaan myös suhteessa suomalaisen valtaväestön palvelukokemuksiin. Tavoitteena on saada tietoa yhdenvertaisuuden toteutumisesta palvelujen saatavuudessa ja palvelutyytyväisyydessä. Menetelmällisten ja muiden erojen vuoksi tutkimustulokset eivät ole suoraan vertailukelpoisia viimeaikaisten suomalaisten palvelutyytyväisyystutkimusten tuloksiin. Tutkimus tarjoaa kuitenkin suuntaantavan kuvan tilanteesta nostaen esiin ja kohdentaen tarkemman lisätutkimuksen tarpeet.

Keskeiset tutkimuskysymykset ovat:

- 1) Miten yhteiskunnalliset ja palvelujärjestelmän erityispiirteet todellistuvat saamelaisten pärjäämisessä saamelaisalueella?
- 2) Miten palvelujärjestelmä vastaa saamelaisten kielellisiin ja kulttuurisiin erityistarpeisiin, eriytyviin olosuhteisiin ja niiden muutoksiin?
- 3) Millaisia haasteita tästä seuraa saamelaisalueen kuntien palvelujen kehittämiselle?

Menetelmät ja aineistot

Tutkimuksen toteutus rakentuu saamelaisten kulttuuristen käytäntöjen ja tapojen tuntemukselle ja niiden huomioimiselle. Hyvinvoinnin ja palvelujen kulttuurinen erityisyys saamelaisille huomioitiin kysymysvalinnassa, kysymysten muotoilussa, kyselyn toteutuksessa, analyysissa ja tulosten tulkinnessa.

Tutkimuksessa käytetään moniaineistollista lähestymistapaa ja laadullisia sekä määrällisiä menetelmiä. Tutkimusmateriaali koostuu kyselylomakkeen ja avaintoimijahaastatteluiden avulla kerätystä tiedosta sekä toissijaisesti dokumenttiaineistosta ja tutkimuskirjallisuudesta. Tutkimusaiheen kontekstointi ja kyselyaineiston kulttuurinen taustoittaminen on tehty kirjallisuusanalyysin avulla. Saamelaisten asutus-, kulttuuri- ja oikeushistoriaa käsittelevän tutkimuskirjallisuuden kautta on tarkasteltu toimintaympäristöön, saamelaisten hyvinvointiin, palvelutarpeisiin ja hyvinvointipalveluiden järjestämiseen vaikuttavia taustatekijöitä ja niiden muutoksia saamelaisalueella.

Tutkimuksen pääaineiston muodostaa saamelaisille suunnattu kansalaiskysely. Saamelaisalueen hyvinvointipalvelujärjestelmän toimivuutta arvioitiin saamelaisten kuntalaisten ja erityisesti palvelujen käyttämisen näkökulmasta. Kyselyn avulla pyrittiin saamaan kattava kuva erilaisissa elämäntilanteissa olevien ja eri puolilla saamelaisaluetta asuvien saamelaisten näkemyksistä koskien palvelujen saatavuutta, palvelutyytyväisyyttä ja tarpeita. Tarkasteltavana olevassa ilmiössä on kaksi tasoa: 1) tyytyväisyys kotikunnan palvelutarjontaan ja 2) tyytyväisyys saamenkieliseen palvelutarjontaan. Saamenkielisen palvelutarjonnan tilanne vaihtelee eri saamelaisalueen kunnissa siten, että Utsjoella on eniten saamenkielisiä julkisia palveluja tarjolla, kun Enontekiöllä, Inarissa ja Sodankylässä saamenkielisten palvelujen saatavuus on vähäistä.

Lomakekyselyn määrälliset vastaukset analysoitiin SPSS-ohjelman avulla. Lapin yliopiston tilastotieteen asiantuntija ohjasi koodauksen ja perusajot, kuten suorat jakaumat ja ristiintaulukoinnit. Syväanalyysin summamuuttujat, ryhmittelyt, faktorianalyysi ja moniulotteinen korrespondenssianalyysi toteutettiin intensiivisenä työpajatyöskentelynä, jossa Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen Pohjois-Pohjanmaan yksikön hyvinvointitutkimusosaaminen ja tutkimushenkilöstön saamelaiskulttuurinen osaaminen kävivät aktiivista vuoropuhelua.

Toisen keskeisen aineiston muodostavat avaintoimijoiden näkemykset. Avaintoimijoiksi määriteltiin saamelaisalueen kuntien saamelaiset sosiaali- ja terveysalan johtavassa asemassa olevat henkilöt, saamenkielisistä palveluista vastaavat viranhaltijat, saamelaiset järjestötoimijat ja -aktiivit, saamelaiskäräjien sosiaali- ja terveysalan viranhaltijat sekä muut keskeiset julkiset toimijat, jotka ovat vastuussa saamelaisten hyvinvointipalvelutarjontaan liittyvistä asioista.

Avaintoimijoille suoritettiin puolistrukturoitu haastattelu, jossa heitä pyydettiin vastaamaan edustamansa organisaation näkökulmasta. Toimijat kuuluvat pääosin hyvinvointipalveluita tuottaviin tai niiden tuottamisesta päättäviin tahoihin. Monet heistä edustavat myös saamelaisten kansalaisten näkökulmaa, koska he toimillaan tyypillisesti edistävät samalla saamelaisten asemaa palvelujärjestelmässä.

Avaintoimijahaastattelut litteroitiin Näkövammaisten keskusliiton Annapura-palvelussa. Litteroitua tekstiä seitsemästä haastattelusta syntyi yhteensä 76 sivua. Aineiston analyysissä hyödynnettiin laadullisia sisällönanalyysimenetelmiä. Aineisto tiivistettiin ja järjestettiin teema-alueisiin ja luokkiin. Analyysi eteni aineistolähtöisenä prosessina jäsentämällä esiin tutkittavan ilmiön ja tutkimusongelman kannalta merkitykselliset teemat. (Eskola 2010, 34; Ruusuvuori ym. 2010, 27.) Analyysi toteutettiin kaksivaiheisena tarkentaen ja täsmentäen luokituksia. Ensimmäisessä vaiheessa materiaali teemoitettiin pääkohdittain seuraavasti: 1) saamelaisten hyvinvoinnin tilanne ja viimeaikaiset kehityspiirteet sekä tärkeimmät eroavaisuudet verrattuna suomalaisväestön hyvinvointiin, 2) saamelaisten hyvinvointipalvelujen tuotanto ja toteutuminen (eri ikäryhmien tilanne ja onnistuneet palveluratkaisut), 3) hyvinvointipalvelujen kehittäminen, tärkeimmät tulevaisuuden haasteet ja keskeiset toimijat. Toisessa vaiheessa teemoitettu aineisto tulkittiin tutkimusongelmälähtöisesti keskusteluttaen ja täydentäen lomakekyselyn analyysissä syntyneitä näkökulmia.

Analyysissa ja johtopäätöksissä eri aineistollisia näkökulmia käsiteltiin samanaikaisesti yhdistäen ja suhteessa kokonaisuuteen. Metodologisen triangulaation avulla pyrittiin lähestymään samaa tutkimuskohdetta erilaisin menetelmin syvällisemmän kuvan saamiseksi ilmiöstä (Kinnunen 1998, 38). Haastatteluja tarkasteltiin ensisijaisesti aineistonäytteinä ja kvantitatiivisia menetelmiä sovellettiin ilmiön määrällisten jakaumien hahmottamiseen sekä eri ulottuvuuksien välisten yhteyksien osoittamiseen.

Analyysin tulokset ja alustavat tulkinnat työstettiin yhteisessä työpajassa haastattelulissa mukana olleiden keskeisten avaintoimijoiden kanssa. Tämän kulttuurisen dialogin avulla pyrittiin vuorovaikutuksessa eri toimijoiden kesken löytämään relevantteja tulkintoja analyysissa esiin nousseille ilmiöille. Gulahallat eli ”kuulettaminen” on perinteinen saamelainen vuorovaikutustapa, jossa toimijoiden kesken tuodaan esiin ja prosessoidaan eri näkökulmia käsillä olevasta asiasta tavoitteena löytää yhteinen ymmärrys tai jaettu käsitys hyväksyttävissä olevista toimintatavoista (ks. Paine 1994, 103).

Empiirinen analyysi ja tulokset esitellään luvussa 6. Tarkasteltavasta ilmiöstä rakennetaan yleinen kuvaus keskiarvo- ja erilaisin tunnusluvuin, ja ilmiökokonaisuuden hajontaa tarkastellaan laatikkoajanakuvioin. Lopuksi ryhmittely- ja

korrespondenssianalyyseja soveltaen hahmotetaan kuvaa tarkasteltavia osailmiöitä yhdistävistä ulottuvuuksista.

Lomakekyselyn toteutus

Kyselylomakkeen sisältö suunniteltiin yhteistyössä tutkimuksen ohjausryhmän kanssa. Koska lähiaikoina on tehty selvityksiä sisältäen myös kartoitusta saamelaislasten ja -nuorten hyvinvoinnista (Rasmus 2008; Kouluterveyskysely 2010; Sutinen 2010), tutkimuksen painopisteeksi valittiin työikäiset ja ikäihmiset. Kyselyä laadittaessa huomioitiin vertailtavuus aiempiin saamelaiden palvelutyytyväisyys- ja -tarveyskyselyihin (Välimaa & Laiti-Hedemäki 1997) sekä vertailtavuus tuoreimpiin vastaaviin alueellisiin sekä valtakunnallisiin hyvinvointitutkimuksiin (Kurkinen 2004; Saari & Viinamäki 2006; Viinamäki 2007; Haapola ym. 2006; Siltaniemi ym. 2007; Siltaniemi ym. 2008). Vertailtavuus huomioitiin erityisesti kuntalaisten hyvinvointipalveluiden saatavuudessa ja toimivuudessa.

Kysely muokattiin saamelaiskulttuuriin sekä saamelaisalueen paikallisiin oloihin sopivaksi. Mielipidetutkimusten vastausten on todettu olevan herkkiä sille, miten kysymykset muotoillaan, kuinka yleisiä tai konkreettisia kysymykset ovat ja minkälaiden teemojen yhteydessä kysymykset esitetään (Muuri 2008, 26). Kysymysten kehys, sananmuodot ja tarjotut vaihtoehdot hiottiin avaintoimijoiden kesken ja niiden toimivuutta testattiin. Lomakkeet käännettiin kolmelle saamenkielelle saamelaiskäräjien kielitoimistossa.

Lomake sisälsi yhteensä 33 kysymystä. Kysymystyyppinä käytettiin pääosin asteikkokysymyksiä ja lisäksi oli kaksi avokysymystä. Taustakysymykset koskivat vastaajan asuinkuntaa, sukupuoliä, ikää, koulutusta, työmarkkina-asemaa ja perherakennetta. Lisäksi vastaajaa pyydettiin määrittelemään sekä äidinkielenä että arkikielensä. Palvelutyytyväisyyttä ja -saatavuutta sekä palvelutarpeita koskevat asiakokonaisuudet olivat:

- Kuinka helpoksi vastaajat kokivat eri hyvinvointipalvelujen saatavuuden kunnassaan
- Kuinka tyytyväisiä vastaajat olivat saamiinsa palveluihin
- Mitä saamenkielisiä palveluita he saivat ja mitä pitivät tärkeinä saada
- Mitkä olivat vastaajien mukaan tärkeimmät tahot arjen avun saamiseksi
- Millaisena he näkivät saamelaisjärjestöjen roolin itselleen tärkeissä asioissa

Näitä koskevat asteikkokysymykset muotoiltiin viisiportaisen Likert-asteikon mukaisesti niin, että vastaajilla oli myös mahdollisuus valita ”ei kokemusta kyseisen palvelun käytöstä”- vaihtoehto. Saamenkielisten palvelujen saatavuutta ja tarvetta kysyttiin kaksiporlaisella asteikolla. Saamenkielisiin palveluihin liittyen

tiedusteltiin myös tulkin käyttökokemuksista ja tarpeista sekä saamenkielisten palveluiden käyttöä Ruotsin ja Norjan lähialueilla. Tulkin käyttökokemuksista pyydettiin kertomaan lisäksi avokysymyksen avulla. Viimeisenä oli avokysymys, jossa vastaajalla oli mahdollisuus antaa vapaasti palautetta hyvinvointipalvelujen saatavuudesta tai toimivuudesta. Kyselylomake ja saate esitetään raportin liitteenä (Liite 1).

Perusjoukon luominen ei ole tässä tapauksessa aivan yksinkertaista, sillä Suomen saamelaisia koskevaa kattavaa rekisteriä tai tietokantaa ei ole saatavilla¹⁰. Saamelaiskäräjien hallitukselta anottiin tutkimuskäyttöön lupaa saamelaiskäräjien vaaliluettelosta tapahtuvaan otantaan. Lupaa ei kuitenkaan saatu siitä huolimatta, että käytännön työ esitettiin tapahtuvaksi saamelaiskäräjien virkahenkilöiden toimesta ilman, että kukaan ulkopuolinen olisi saanut tietoonsa otantaan kuuluvien saamelaisten nimiä tai yksilön intimitteettisuoja olisi muuten vaarantunut.

Väestörekisterikeskus kirjaa myös henkilöiden äidinkielen. Rekisterin tiedot saamenkielisestä väestöstä eivät kuitenkaan ole kattavat. Tiedot perustuvat vuonna 1970 toteutettuun väestölaskentaan sekä sen perustana olleeseen vuonna 1962 Erkki Nickulin toimesta suoritettuun saamelaisväestön henkilötietojen keruuseen ja sitä koskevaan tilastolliseen tutkimukseen (Nickul 1968). Siitä lähtien väestörekisteritietojen päivitys on ollut henkilön omalla vastuulla. Kukaan saamelainen on itse ilmoittanut äidinkieltään rekisteriin. Rekisteri ei ole kattava, koska ilmoitus on riippuvainen henkilön omasta aktiivisuudesta, eivätkä kaikki saamenkieliset ole syystä tai toisesta ilmoittaneet erikseen tätä tietoa. Saamenkielisen väestön määrä väestörekisterikeskuksen mukaan on koko Suomessa 1870 ja saamelaisalueen kunnissa 1356. Heistä täysikäisiä on Suomessa 1413 ja saamelaisalueella 1031 (580 miestä ja 451 naista). (Tilastokeskus, Väestö iän, sukupuolen ja kielen mukaan 2011). Saamenkielisiä valtaosa (70 %) puhuu äidinkielenään pohjoissaamea, inarinsaamea 14 % ja koltansaamea 16 % (Saamelaiskäräjät, Väestörekisterikeskus 2011).

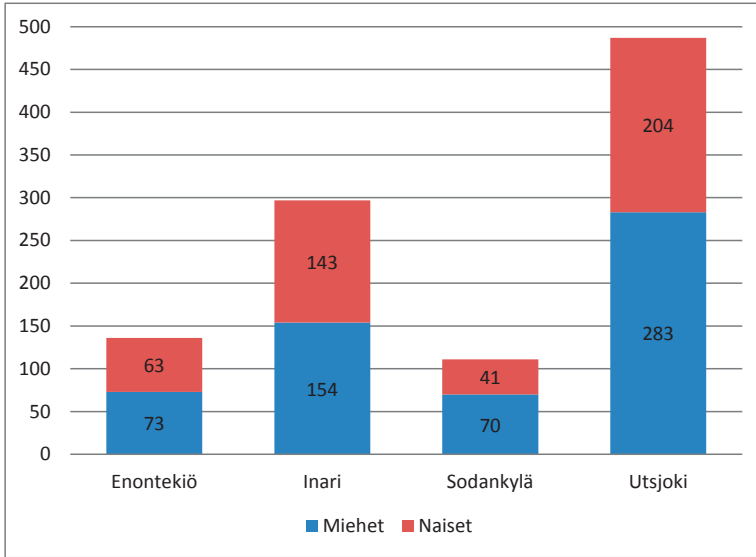
Saamelaiskäräjien määritelmän mukaan saamelaisia¹¹ on uusimpien tilastojen mukaan Suomessa yhteensä 9 919 ja saamelaisalueella 3 459 eli 44 %. Heis-

10 Henkilötietolain (1999/523) pääsäännön mukaan rotua, etnistä alkuperää tai uskonnollista vakaumusta koskevien tietojen käsittely on kielletty. Vaikka tähän sääntöön on useita poikkeuksia, ovat mahdollisuudet hankkia tilastotietoja vähemmistöistä tästä syystä rajoitetut. (www.stakes.fi/ajankohtaista/lausunnot/2006/060505.htm.) Poikkeuksina mainitaan muun muassa tietojen käsittely historiallista ja tieteellistä tutkimusta tai tilastointia varten.

11 Saamelaisella tarkoitetaan saamelaiskäräjälaissa (974/1995) henkilöä, joka pitää itseään saamelaisena, edellyttäen:

- 1) että hän itse tai ainakin yksi hänen vanhemmistaan tai isovanhemmistaan on oppinut saamen kielen ensimmäisenä kielenään, tai
- 2) että hän on sellaisen henkilön jälkeläinen, joka on merkitty tunturi-, metsä- tai kalastajalappalaiseksi maa-, veronkanto- tai henkikirjassa, tai

tä äänioikeutettuja eli täysikäisiä on saamelaisalueella 2393, muualla Suomessa 2679 ja ulkomailla 411 (Saamelaiskäräjät, Väestörekisterikeskus 2011).

Kuvio 1. Saamenkielinen aikuisikäinen väestö sukupuolen mukaan jaoteltuna saamelaisalueen kunnissa, lkm. (Tilastokeskus/Väestörekisteri 2011).

Taulukko 1. Äänioikeutettujen saamelaisten määrä saamelaisten kotiseutualueen kunnissa (Saamelaiskäräjät, Väestörekisterikeskus 2011).

Kunta	Äänioikeutetut	Kaikki ikäluokat yhteensä
Enontekiö	275	391
Inari	1434	2137
Sodankylä	124	163
Utsjoki	560	768
Yht. saamelaisten kotiseutu-alueella	2393	3459
Yht. Suomessa	5072	9266
Yht. (Suomessa ja ulkomailla)	5483	9919

3) että ainakin yksi hänen vanhemmistaan on merkitty tai olisi voitu merkitä äänioikeutetuksi saamelaisvaltuuskunnan tai saamelaiskäräjien vaaleissa.

Tutkimuksen perusjoukko luotiin lopulta Itellan saamenkielisten talouksien osoiterekisteriä hyödyntäen. Se perustuu väestörekisterikeskuksen tietoihin henkilön äidinkielestä. Saamelaisalueen saamenkielisiä talouksia on tässä rekisterissä yhteensä 670. Taloudet on luokiteltu päämiehen mukaan. Tämän historiallisen perinteen pohjalta miehet ovat rekisteröintitavasta johtuen jonkin verran yliedustettuja. Saamelaisalueen kunnista Inari on vahvasti aliedustettu, koska inarin- ja koltansaamen kielten puhujien määrä on vähentynyt voimakkaasti kulttuuriassimilaation seurauksena. Perusjoukkoa voidaan kuitenkin pitää tutkimuksen aiheen kannalta edustavana, koska palvelutyytyväisyyttä on ratkaisevaa selvittää nimenomaan saamenkielisen väestön osalta.

Suomen-, pohjoissaamen-, inarinsaamen- ja koltansaamenkieliset kyselylomakkeet saatteineen lähetettiin kirjepostissa palautuskuorineen. Kysely lähetettiin satunnaisotannalla osoiterekisteristä valituille 412 henkilölle. Heistä miehiä oli 248 ja naisia 164. Saamelaisalueen kuntien välinen jakauma oli seuraava:

Taulukko 2. Lähetetyt kyselylomakkeet kunnittain ja sukupuolittain.

Kunta	Naiset	Miehet	yht.
Enontekiö	35	52	87
Inari	46	60	106
Sodankylä	18	37	55
Utsjoki	65	99	164
Yht.	164	248	412

Kysely toteutettiin lyhyen tutkimusprojektin tiiviin toteutusaikataulun vuoksi kesä-heinäkuun vaihteessa vuonna 2012. Kyselyn ajankohta ei ollut paras mahdollinen, sillä alkukesä on porotalouden ja Tenojoen kalastajien kiireisintä aikaa, ja voidaan olettaa, että se vähentää vastaushalukkuutta. Myöskin osa ansiotyössä olevista on todennäköisesti lomalla ja ehkä vaikeasti tavoitettavissa. Toisaalta voidaan taas ajatella, että joillakin on loman vuoksi enemmän aikaa ja mahdollisuuksia vastata kyselyyn.

Lähetettyihin lomakkeisiin ei laitettu tunnisteita, koska kokemusten mukaan vastaajan henkilöllisyyden tunnistettavuusmahdollisuuden ennakoitiin vähentävän vastaushalukkuutta. Saamelaisalueen saamelaisväestö on pieni, ja siksi vastaajien henkilöllisyyssuojan turvaaminen on erityisen tärkeä näkökoh- ta. Lisäksi epäluottamus valtaväestön taholta toteutettuun tutkimustoimintaan ja väsymys tutkimuksen kohteena olemiseen vähentävät halukkuutta vastata. Tunnistetietojen puuttumisen vuoksi kysely toteutettiin kertaluonteisena, eikä karhukirjeitä tai uusintakyselyjä voitu lähettää. Kyselytutkimuksesta uutisoitiin

paikallislehdissä (Enontekiön sanomat ja Inarilainen) sekä Yle Sámi Radiossa, minkä toivottiin edistävän kyselyyn vastaamista. Vastaamista motivoitiin myös eri tilaisuuksissa.

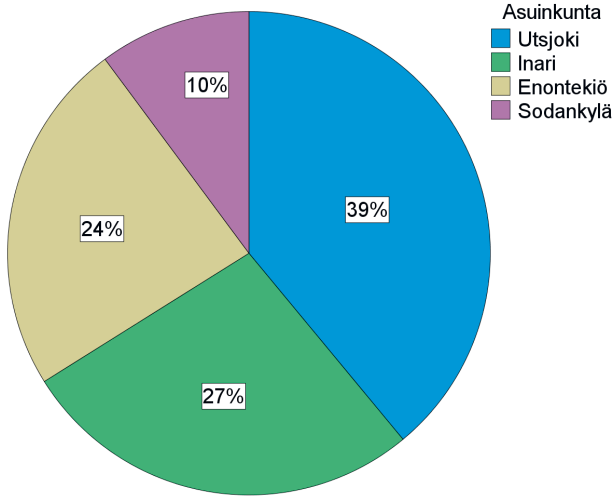
Postitse lähetettyjen lomakkeiden lisäksi suoritettiin yksi kohdennettu ja yksi tuettu lomakejakelu. Näiden tavoitteena oli yhtäältä täydentää otantaa eri saamenkielisen väestön ja sukupuolivinouman osalta. Toisaalta haluttiin testata eri menetelmien toimivuutta kyselyn toteuttamisessa. Kolttien kyläkokous postitti lomakkeen satunnaisotannalla valitsemalleen 30 jäsenelle. Lisäksi saamelaisten ikäihmisten syysretkellä Varangerin markkinoilla mukana ollut tutkimusapulainen ja SámiSoster ry:n työntekijät suorittivat lomakkeiden tuettua täyttöä sekä jakoivat lomakkeita ja vastauskuoria yhteensä 100 osallistujalle. Tämän lomakejaon kunta- ja sukupuolijakaumaa ei saatu kirjatuksi luotettavasti ylös, ja ne puuttuvat yllämainitusta taulukko 2:n joukosta. Voidaan kuitenkin olettaa, että iäkkäämpien naisten osuus painottui jälkimmäisessä ryhmässä tasapainottaen osaltaan postitettujen kyselylomakkeiden sukupuolijakaumaa. Yhteensä kyselylomakkeita oli kaikkiaan vastattavana 542 eri toteutustapojen kautta.

Vastaajat

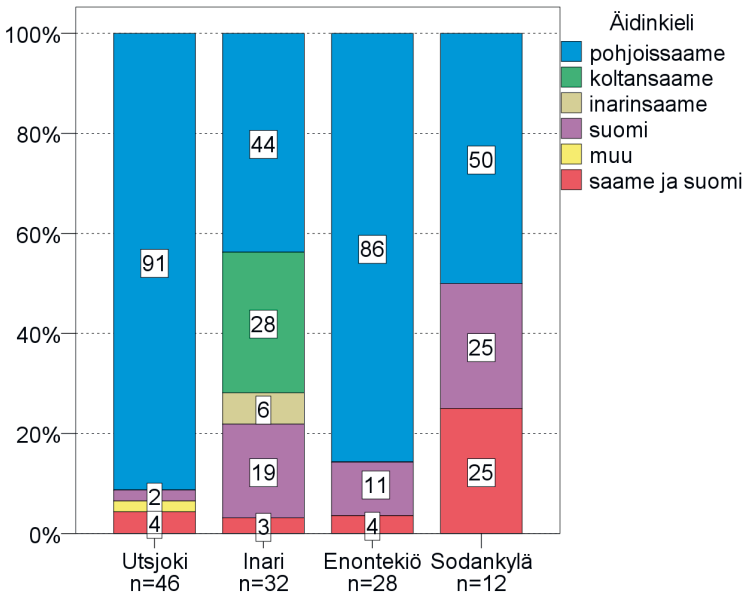
Vastauksia saatiin yhteensä 118, joista postitse 98 ja tuetun kyselyn kautta 20. Vastausprosentti lähetetyistä ja jaetuista lomakkeista (542) on 22 prosenttia. Kertakyselynä toteutettuna tätä vastausosuutta voidaan pitää kohtuullisena. Kyselylomake lähetettiin valtaosalle (412) käytettävistä osoitteista (670), joten kaikkiaan saadut vastaukset edustavat hyvin perusjoukkoa. Vastauksia koko perusjoukkoon suhteutettuna saatiin 18 % kotitalouksista eli laskennallisesti keskimäärin joka viidennestä taloudesta. Tietoa siitä, kuinka monia kysely ei todellisuudessa tavoittanut tai mahdollisesta päällekkäisjakelesta voidaan vain arvioida.

Vastaajat jakautuvat varsin tasapuolisesti suhteessa väestörekisterin saamenkielisen väestön määrään eri saamelaisalueen kunnissa. Inarin osuus on aliedustettu ja Enontekiön osuus jonkin verran yliedustettu. Kuten aiemman taulukon 1 tilastomateriaali osoitti, aikuisikäisiä saamelaisia asuu eniten Inarin kunnan alueella (1434), mutta heistä on Väestörekisterin mukaan saamenkielisiä vain 297. Sen sijaan Utsjoen 560 saamelaisesta saamenkielisiä on 487.

Tässä tutkimuksessa tarkastellaan saamen kielen asemaa palveluissa vastaajan äidinkielen ja arkikielen näkökulmasta. Arkikielellä tarkoitetaan kieltä, jota ihminen pääasiassa käyttää päivittäin. Tätä jaottelua on käytetty aiemmissa selvityksissä (Välilmaa & Laiti-Hedemäki 1997). Erkki Nickulin (1968) tutkimuksessa käytettiin nimitystä kotikieli. (Vrt. Näkkäljärvi 2008; Länsman & Tervaniemi 2012.)

Kuvio 2. Vastaajien asuinkunta (%).

Kuvio 3. Vastaajien äidinkieli asuinkunnittain (%).

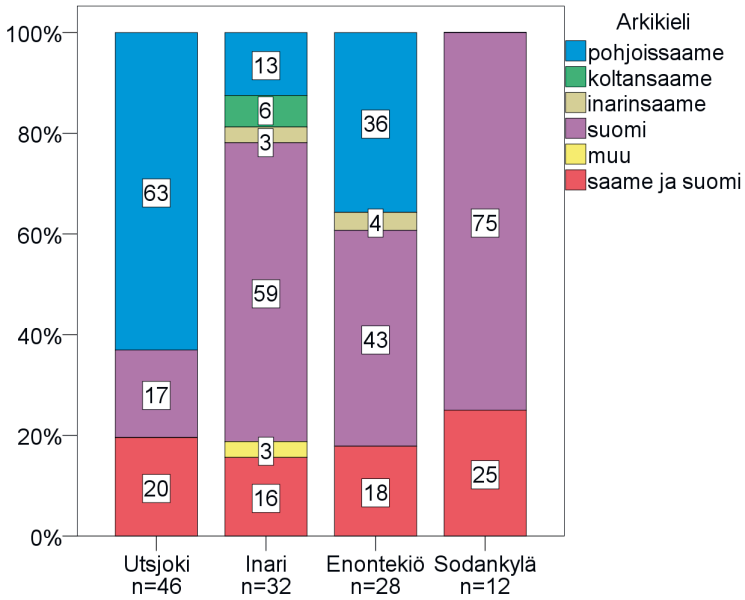
Vastaajista 97 (82 %) ilmoittaa äidinkielekseen jonkun saamen kielistä, seitsemän (6 %) on kaksikielisiä (suomi ja saame) ja 13 (11 %) suomenkielisiä. Saamen kielten puhujien keskinäiset osuudet ovat tutkimuksessa hieman epäsuhtaiset. Pohjoissaamenkielisten osuus on ylivoimaisesti suurin (73 %), inarinsaamenkielisten määrä on selvästi aliedustettu (2 %) ja koltansaamenkielisten määrä hieman aliedustettu (7 %). (Ks. liitekuvio 1.)

Saamenkielen käyttö arkikielenä on kuitenkin olennaisesti vähäisempää äidinkieleen verrattuna. Vastaajista yhteensä 40 % ilmoittaa arkikielekseen jonkun saamenkielistä. Sen sijaan suomen kieli arkikielenä on 41 %:lla vastaajista ja kaksikielisiä on 18 %. (Ks. liitekuvio 2.)

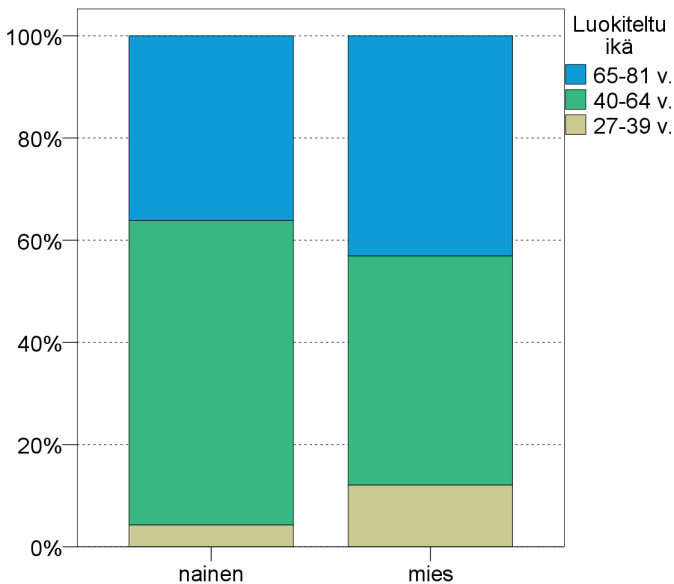
Arkikielessä on suuria kuntakohtaisia eroja siten, että yleisintä saamen kielen käyttöä arkikielenä on Utsjoella. Vastaavasti Sodankylän alueen vastaajista kaikki ilmoittavat arkikielekseen suomen kielen tai suomen- ja saamenkielen yhdistelmän. Tämä tulos kuvaa merkittäväällä tavalla saamen kielten asemaa eri puolilla saamelaisaluetta. Vaikka tilanne viime vuosikymmeninä onkin parantunut merkittävästi ja saamenkielinen palvelutarjonta on lisääntynyt, on saamelaisalueen asuinympäristö Utsjoen kuntaa ja joitakin syrjäisiä kyläyhteisöjä lukuun ottamatta voittopuolisesti suomenkielinen. Äidinkielen ja nykyisen arkikielen suuri ero kertoo osaltaan selvästi kielellisestä ja kulttuurisesta suomalaistumisprosessista. Saamen kielen elvytyksestä huolimatta sen arkikäyttö ei ole merkittävästi lisääntynyt.

Vastaajien sukupuolijakauma vastaa melko hyvin perusjoukon ominaisuuksia, mutta siinä on joitakin kuntakohtaisia eroja. Sodankylässä ja Utsjoella painottuu selvästi miesten osuus, kun taas Inarissa ja Enontekiöllä on naisvastaajia enemmän. Tämän tuloksen voidaan ajatella heijastavan aikaa myöten muodostuneita sukupuoliroolien eroja eri puolilla saamelaisaluetta. Porosaamelaisissa yhteisöissä naisten rooli on tyypillisesti ollut itsenäisempi kuin pyyntiin ja monipuoliseen elinkeinotoimintaan erikoistuneissa joki- ja järvalueiden saamelaisyhteisöissä. Porosaamelaiden yhteisöissä naiset ovat perinteisesti olleet aktiivisempia hoitamaan suhteita valtakuntakuntaan ja hallinneet suomen kielen miehiä paremmin, kun taas Utsjoella miehet ovat olleet – ja ovat edelleenkin – yhteiskunnallisesti aktiivisempia kuin naiset. Samalla kielitaito on pitkään ollut eriytynyt niin, että Utsjoella miehet ovat hallinneet suomen kielen naisia paremmin. (Lehtola 2012a, 36–38; Guttorm 1984, 68–70.)

Vastaajien ikä- ja sukupuolijakaumassa painottuvat 40–64 -vuotiaiden naisten ja 65–81 -vuotiaiden miesten ryhmät. Nuorin vastaaja on 27-vuotias ja vanhin 81-vuotias. Nuorin ikäryhmä (27–39 -vuotiaat) on selvästi aliedustettuna. Ikäjakautuksessa on myös joitakin selviä kuntakohtaisia eroja siten, että Sodankylässä on enemmän iäkkäämpiä vastaajia.

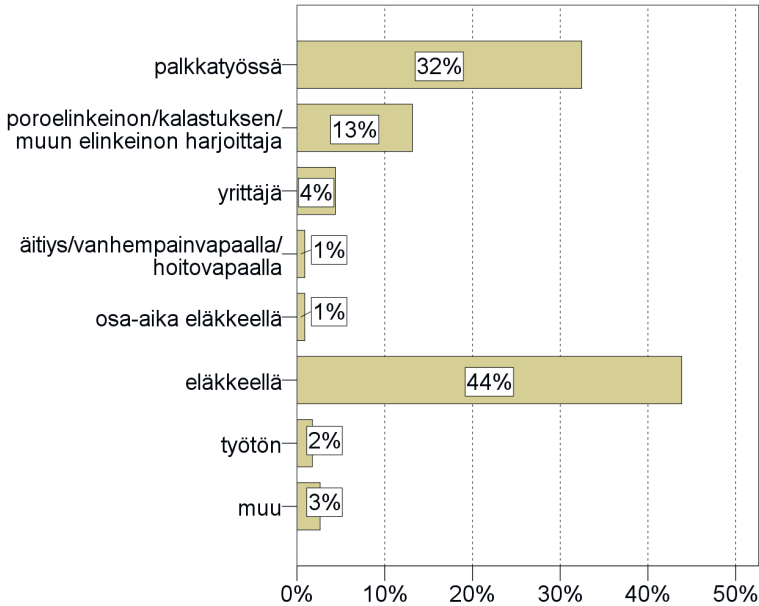

Kuvio 4. Vastaajien arkikieli asuinkunnittain (%).

Kuvio 5. Vastaajien ikä- ja sukupuolijakauma (%).

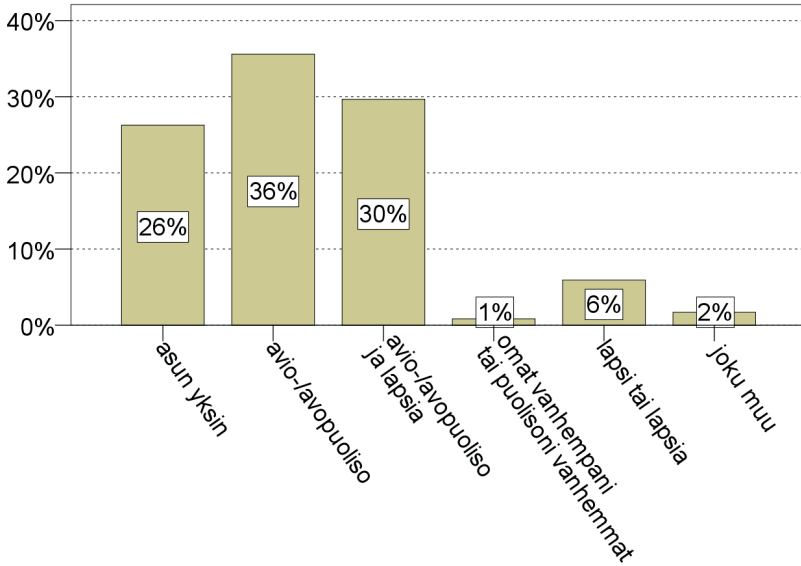
Vastaajien työmarkkina-asema jakaantuu melko tasan työelämässä ja eläkkeellä olevien kesken. Työelämässä on vastaajista lähes puolet (49 %). Ansiotyössä ilmoittaa olevansa 32 % vastaajista, poro- ja muiden luontaiselinkeinojen harjoittajia 13 % ja yrittäjiä 4 %. Eläkkeellä on 44 % ja osa-aikaeläkkeellä 1 % vastaajista. Äitiys- tai vanhempainlomalla on vain 1 vastaaja. Työttömät ovat aliedustettuja, sillä työttömiä on vain kaksi vastaajista.

Kuvio 6. Vastaajien työelämäntilanne (%).

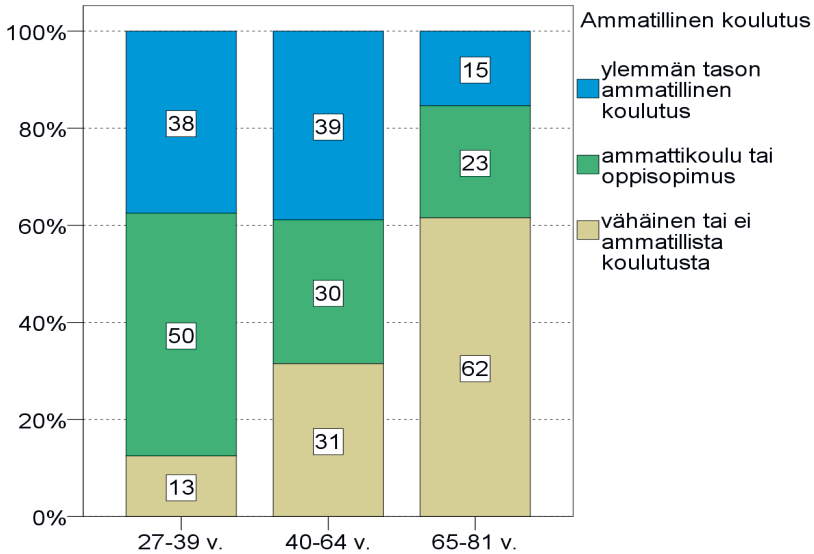
Vastaajista selvä enemmistö (66 %) asuu ydinperheen kanssa. Useimmissa tapauksissa tämä tarkoittaa avio- tai avopuolisoa ja lapsia. Omien vanhempien kanssa asuu vain yksi vastaaja. Yksinasuvia on noin neljäsosa, ja yksinhuoltajia oli 6 %. Tämän voidaan katsoa kuvastavan omalla tavallaan saamelaisen suurperhemallin murenemistä, jossa myös eri sukupolvet ovat asuneet yhdessä. Yksinasuminen onkin yhä useammin iäkkäiden yksinjäamisestä johtuvaa. Taustalla vaikuttavat myös saamelaisalueella toteutetut asutuspoliittiset toimenpiteet, jotka ovat ohjanneet asutuskantaa voimakkaasti ydinperhekeskeiseen suuntaan. Vastaajien perhemuodoissa on joitakin kuntakohtaisia eroja. Eniten yksinasuvia ja yksinhuoltajia on Inarissa, mutta myös ainoat suurperhemallit löytyvät Inarista.

Ammatillinen koulutus ei yleisesti ole tässä kontekstissa kovin selitysvoimainen muuttuja, sillä sitä on perinteisesti ollut ja on edelleenkin tarjolla saamelaisalueella vain rajoitetusti. Poro- ja muiden luontaiselinkeinojen osalta ammatillisella koulutuksella ei ole näihin päiviin asti juuri ollut merkitystä, vaan ammattiin oppiminen on tapahtunut perinteisesti siihen kasvamalla. (Ks. Liitekuvio 3.)

Kuvio 7. Vastaajien perhemuoto (%).

Luokiteltu ammatillinen koulutus ikäluokittain tarkasteltuna vastaa hyvin pitkälti tavanomaista tilannetta siten, että vanhimpaan ikäryhmään kuuluvilla (65–81 -vuotiaat) on vähiten tai ei lainkaan ammatillista koulutusta. Ylemmän tason ammatillista koulutusta (yliopisto-, korkeakoulu tai opistotason tutkinto) on kuitenkin lähes 40 %:illa keskimmäisestä ikäluokasta (40–64 -vuotiaat) kuten myös nuorimmalla ikäluokalla (27–39 -vuotiaat). Sen sijaan heidän joukossaan ammatillisen tai oppisopimuskoulutuksen saaneiden osuus on merkittävästi suurempi (puolet ikäryhmästä).

Kuvio 8. Vastaajien luokiteltu ammatillinen koulutus ikäluokittain (%).

Menetelmällinen pohdinta

Tutkimuksessa arvioitiin erilaisten aineistonkeruumenetelmien soveltuvuutta ja toimivuutta kohderyhmän erityistarpeiden osalta. Kaikissa käytetyissä menetelmissä havaittiin omat etunsa ja puutteensa. Lomakekysely mahdollisti kohtuullisen suuren otoksen. Vastausprosentti jäi kuitenkin kertakyselyssä suhteellisen alhaiseksi, tosin se vastaa kutakuinkin sitä keskitasoa, mikä postitse toteutetulla hyvinvointikyselyillä nykyisin usein saavutetaan. Alhainen vastaustaso näyttää olevan kyselytutkimusten varsin yleinen ongelma. Tässä tutkimuksessa otos kattoi kuitenkin valtaosan perusjoukosta, jolloin tutkimus on lähellä kokonaistutkimusta. Tähän suhteutettuna vastausosuutta voi pitää riittävänä. Silti kyselytutkimuksen hyötysuhde suhteessa työtä vaativaan otoksen poimintaan ja postitukseen jää heikoksi. Lisäksi suhteellisen pieni vastaajien määrä heikentää osaryhmittäisten analyysien mahdollisuuksia.

Strukturoidut monivalintakysymykset mahdollistavat vertailukelpoiset ja helposti toteutetut vastaukset. Niiden kautta välittyy kuitenkin varsin suppea näkökulma ilmiöstä, ja ne pystyvät parhaimmillaankin kuvaamaan vain rajallisesti ilmiön taustalla olevaan kirjoa. Vastausvaihtoehdot voivat tulla tulkituksi eri tavoilla, ja eri vastaajilla voi olla erilainen tyyli käyttää vastausasteikkoa.

Tästä on esimerkkinä muun muassa ”en osaa sanoa” -vastausten paikoin suuret jakaumat (ks. Ronkainen 1999). Tutkija ei myöskään pysty jäljittämään vastaajien ajatteluprosessia vastausvaihtoehtojen valinnassa. Jotkut vastaajat olivat kommentoineet lomakkeen puutteita ja saamenkielisten käännosten sanavalintoja. Tosin yksi vastaaja kehui nimenomaisesti kyselyä, ja harmitteli, kun ei ollut kopioinut sitä ja vienyt naapurillekin vastattavaksi.

Tuetun kyselyn on osoitettu toimivan postikyselyä paremmin ja lisäävän merkittävästi vastausprosenttia etenkin ikäihmisten ja työttömien kohdalla (esim. Laitinen & Pohjola 2001). Saamelaisväestön osalta asiaan vaikuttavat myös tietyt kielelliset ja kulttuuriset erityisnäkökohdat. Monet saamelaiset ikäihmiset eivät ole harjaantuneet lukemaan ja kirjoittamaan äidinkielellään, koska eivät ole saaneet saamenkielistä kouluopetusta. Vaikka kyselylomake käännettiin kaikille saamenkielille, se ei tästä syystä aina helpottanut vastaamista. Lisäksi uudet saamenkieliset termit ja ilmaisut eivät välttämättä aukea heille välittömästi, vaan kysymysten ymmärtäminen edellyttää usein lisäselvityksiä ja täsmennyksiä. Esimerkiksi kysymys ”Mitä saamenkielisiä palveluja tarvitsee” aiheutti epäselvyyttä. Jotkut vastaajista tulksivat sanan ”tarvita” niin, ettei sellaisia palveluja voi tarvita, joita ei ole tarjollakaan.

Myös kyselyn toteuttamispaikalla ja -tavalla on suuri merkitys kohderyhmän vastaushalukkuuteen. Julkisessa tilaisuudessa toteutettu tuettu kysely ei osoittautunut kovin toimivaksi ratkaisuksi. Monet osallistujat suhtautuivat hyvin varauksellisesti tietojen keruuseen, ja osa koki sen jopa kiusallisena. Kokemukset vahvistavat aiempien tutkimusten tuloksia siitä, että kotona täytetty tuettu kysely tai mieluiten teema- tai syvähaastattelu ovat todennäköisesti toimivimpia aineistonkeruumenetelmiä saamelaiskulttuurissa. Lisäksi on tärkeää, että vastaaja saa puhua omaa äidinkieltään. Kulttuurisensitiivisyys edellyttää, että haastattelijan ja haastateltavan välisen luottamuksen syntyminen turvataan. (Rasmus 2006, 29–31; Miettunen 2012, 12). Saamelaiset ovat olleet monien erilaisten tutkimusten kohderyhmänä, eivätkä heidän kokemuksensa aina ole olleet erityisen hyviä, mikä tuottaa lisähaasteita luottamuksen rakentumiselle.

Avaintoimijahaastattelu osoittautui hyväksi tiedonhankkimismenetelmäksi. Pitkäaikaisilla saamelaisilla sosiaali- ja terveysalan viranhaltijoilla ja aktiivisilla saamelaistoimijoilla on paljon kokemustietoa, jonka hyödyntäminen on tutkimuksellisesti arvokasta ja tuottaa kyselyä tehokkaammin tietoa. Vaihtoehtona vähemmistöryhmien palvelutarvetutkimuksessa voisikin olla keskittyminen avaintoimijoiden haastatteluihin. Avaintoimijoiksi tulisi valita edellisten lisäksi saamenkansalaisia. Tosin kattavamman kokemustiedon saamiseen tarvitaan lisäksi kyselyä.

3 Saamelaisten hyvinvoinnin kulmakivet

3.1 Pärjääminen ja ”hyvä elämä”

Saamelaisessa ajattelutavassa ja kielenkäytössä hyvinvointi yhdistetään usein sanaan *pärjääminen*. *Hyvin pärjääminen/bures birgen* (pohjoissaame) – tai *hyvässä elämäntilanteessa eläminen/buorre dilis eallin* (pohjoissaame) rakentuvat monista ainesosista ja ulottuvuuksista, joista osa noudattelee yleisiä hyvinvoinnin edellytyksiä ja määreitä, osa on saamelaiskulttuurille luonteellisia. Materiaalinen turva ja toimeentulo nähdään hyvinvoinnin perusedellytyksenä, mutta sen ohella terveys ja ”elämä ilman huolia, hyvissä olosuhteissa” ovat hyvinvoinnin perustekijöitä. Hyvin pärjäämisen peruselementit voidaan jakaa seuraavasti: 1) materiaallinen puoli: elinkeinot ja elanto, 2) fyysinen puoli: terveys ja hyvät voimat, 3) psyykkinen puoli: luovuus, kekseliäisyys ja kyky hyödyntää lahjojaan, 4) sosiaalinen puoli: yhteisöllisyys ja yhteiskuntaan kuuluminen, 5) emotionaalinen puoli: kyky tuntea ja havaita sekä hallita tunne-elämäänsä, 6) henkinen puoli: mielenrauha, tasapaino ja tyytyväisyys sekä 7) eettinen puoli: yksilön ja yhteisön arvot sekä luottamus. (Aikio 2010, 13.) Perinteisissä yhteisöissä elävien ihmisten kokonaisvaltaisessa maailmankuvassa eri elämäalueita ei kuitenkaan voida erottaa toisistaan.

Hyvinvoinnin toiminnallinen ja tilanteinen ulottuvuus korostuvat saamelaisessa kontekstissa. Saamelaiset tutkijat näkevät pärjäämisen usein erilaisina selviytymisstrategioina, joiden tavoitteena on *hyvän elämän* saavuttaminen – *buorre eallin*. Pärjääminen lähtee yksilön ominaisuuksista, mahdollisuuksista ja valinnoista, ja sen yksi tärkeä edellytys on, että ihmisellä on käsitys hyvästä elämästä, jota kohti hän määrätietoisesti pyrkii (mt., 14). Kahden keskeisen arvon *ihmisyysohmošvuohhta* (pohjoissaame) ja *kohtuullisuus/govttolašvuohhta* (pohjoissaame) voidaan ajatella puitteistavan sekä yleisellä että myös hyvin konkreettisesti tasolla ihmisten toimintaa ja pyrkimyksiä hyvään elämään.

Yksinkertaistetusti hyvinvointi tai pärjääminen voidaan pelkistää kolmen ulottuvuuden keskinäiseen vuorovaikutukseen: omatoimisuus, sukulaisten ja yhteisön apu sekä yhteiskunnan tuki. Näiden eri osatekijöiden keskinäiset mitasuhteet, roolit ja merkitykset saamelaisten ihmisten elämänsä eri vaiheissa ovat vaihdelleet elinolosuhteiden, paikan, elinkeinon, kulttuurin ja historiallisen tilanteen puitteissa. Edellä mainittujen tekijöiden lisäksi käytettävissä olevat tieto, arvot, normit ym. säätelevät kulloinkin hyväksyttävää tavoitteita ja toimintatapoja sekä asettavat raamit voimavarojen käytölle. Saamelaisessa ajattelutavassa

osaaminen eli tietotaito/*máhttu* (pohjoissaame) nähdään keskeisenä tekijänä, joka mahdollistaa olemassa olevien resurssien käytön ja sitä kautta pärjäämisen (Haetta-Kalstad 1996, 26–27).

Perinteisen saamelaisen ajattelutavan mukaisesti pärjäämiseen ei kuitenkaan riitä pelkkä tieto ja taito, vaan siihen tarvitaan myös ”onnea”. Poro-onni/*boazolihkku*, kalaonni/*guollilihkku*, koiraonni/*benalihkku* ja vastaavat eivät ole satunastekijöitä, vaan kyseessä on sangen monimutkainen elinkeinon harjoittamiseen, luontoon, yhteisöön ja ihmiselämään liittyviä perinteisiä arvoja ja normeja yhteenkokoava ajatusjärjestelmä, joka kattaa myös eettiset ja moraaliset tekijät. Nils Oskalin mukaan ei ole tietoa, mistä ”kalaonni” tai ”koiraonni” varsinaisesti tulevat, mutta ne ovat joillekin ihmisille luontaisia ominaisuuksia ja liittyvät siihen, miten ihminen suhtautuu ja kohtelee järveä, kaloja tai koira. Tämän mukaisesti kalaa tulisi pyytää vain sen verran kuin tarvitsee ja saalista käsitellä asianmukaisesti ja arvostaen. Poro-onni on muista poiketen riippuvainen myös siitä, miten ihminen elää elämäänsä, miten hän suhtautuu kanssaihmiin ja luontoon sekä ilmentää ihmisyyttä olemalla *rehellinen/rehalaš*, *oikeudenmukainen/vuoiggaláš* ja *kunniallinen/gudnalaš*. Ihminen voi tietyissä rajoissa omilla toimillaan, käyttäytymisellään, sanoillaan ja ajatuksillaan muokata poro-onnea sitä heikentäen tai vahvistaen. (Oskal 1995, 86–96; ks. Turi 1987.)

Perinteisessä ajattelussa ja elämäntavassa pärjäämisen mittana pidettiin *vaurautta/jábaláš*. Sillä tarkoitettiin riittävää tai tyydyttävää elintaso: taloudellista, sosiaalista ja kulttuurista hyvinvointia. Johan Lemet Haetta-Kalstadin (1996, 27) mukaan tietoa ja taitoa hyödyntämällä elintaso on kuitenkin mahdollista nostaa yli näin määritellyn vaurauden tason. Hän toteaa poropaimentolaisuuden olevan esimerkki siitä. Se on tuonut mukanaan käsitteellisen muutoksen, jossa *pororikkaus/rikkis* on keskeinen termi. Esimerkiksi Eila Utriainen (1976, 75), Hugh Beach (1981, 326) ja Robert Paine (1994, 116) ovat yhtä mieltä siitä, että paimentolaisen poronhoidon kehittyminen 1600-luvulta lähtien laajamittaiseksi ja päätoimisesti harjoitetuksi elinkeinoksi mahdollisti ylijäämän syntymisen. Heidän mukaansa pororikkaus tai maksimaalinen tuotto eivät kuitenkaan ole olleet sinänsä tavoiteltavia asioita, vaikka pororikkautta arvostettiinkin yhteisössä. Luontaiselinkeinojen tuotto, samoin kuin myös pororikkaus, olivat luonteeltaan epävakaita ominaisuuksia. Perinteisen sanonnan mukaan *”boazoolmmoš ii leat goassige rikkis”* (”poroihminen ei ole koskaan rikas”). Katoavuudet tai sosiaalisten suhteiden muutokset saattavat nopeastikin horjuttaa toimeentuloa ja varallisuutta sekä muuttaa hierarkkisia asemia yhteisössä. (Oskal 1995, 104–105.)

Pärjääminen ja olosuhteisiin mukautuminen ovat saamelaisia selviytymiskeinoja muuttuvassa ympäristössä. Pärjäämistä ja tyytymistä olemassa olevaan kuvastaa sanonta *”birget vaikko čáhceadgge alde”* (”pärjää vaikka vedessä, kiven

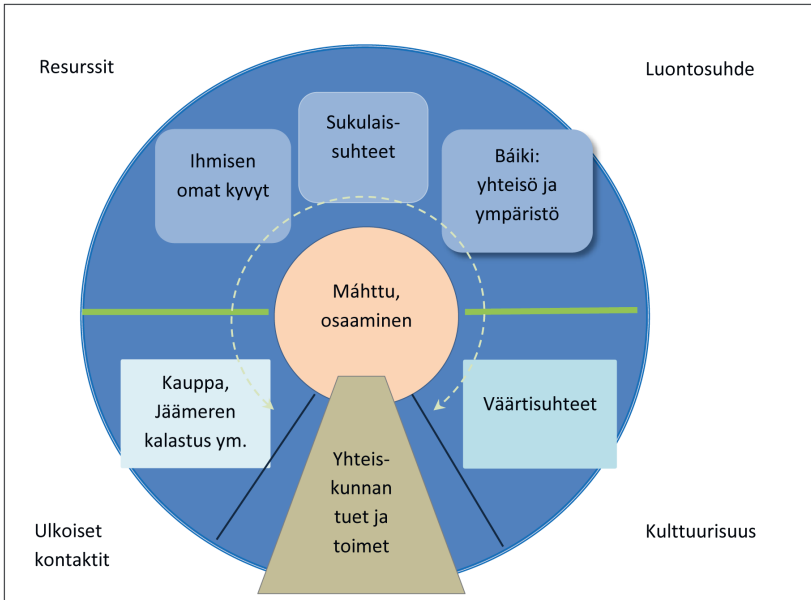
päällä”). Haetta-Kalstadin (1996, 27) mukaan sanonta kuvastaa pärjäämistä kaikissa olosuhteissa ja taitoa sekä kykyä hyödyntää olemassa olevat niukat resurssit. Pärjääminen on samalla ymmärrettävissä myös imperatiiviksi, joka korostaa kykyä tulla toimeen vähällä. Se ei koske vain toimeentulon hankintaa, vaan se määrittää myös sosiaalisia suhteita ja siten edelleen saamelaisten suhtautumista valtakulttuurin kasvaneeseen vaikutukseen. Sari Valkonen (1998, 50) ja Minna Rasmus (2008, 94–95) käyttävät sanaa pärjäämisen pakkol *birgenbágg*, joka kuvastaa saamelaisille tyypillistä asennetta olosuhteisiin ja vastoinkäymiisiin suomenkielisessä koulu- ja asuntolamaailmassa. Ellacarin Blind (2003, 34) puhuu oppimisesta pärjäämään kaikkien asioiden kanssa valittamatta ja vetoamatta aikuisiin, vaikka olisi ollut tarvettakin.

Saamelaisessa arvomaailmassa ihmisen omatoimisuutta ja pystyvyyttä on perinteisesti arvostettu paljon. Pärjäävää ihmistä on määritelty sanoilla *fitmat* (lahjakas, etevä) ja *árjjalas* (tarmokas, ponteva). Esimerkiksi poronhoitoyhteisössä *fitmat* tarkoittaa ihmistä, joka tuntee poromerkit, merkkijärjestelmän ja tunnistaa poron erityispiirteet. *Árjjalas* puolestaan kuvastaa yksilön toimint ominaisuuksia ja työkykyä. (Haetta-Kalstad 1996, 26.) Pärjääminen rakentuu kuitenkin aina läheisessä vuorovaikutuksessa paikallisen luonnonympäristön ja lähiyhteisön kesken. Se edellyttää verkostoitumista, olemassa olevien resurssien ja mahdollisuuksien joustavaa hyödyntämistä sekä sopeutumiskykyä tilanteisiin. (Balto 1997, 122–124; Aikio 2007, 42; Miettunen 2012, 10.) Sosiaaliset taidot ja kyky hankkia luonnosta elanto vaihtelevissa olosuhteissa ovat määrittäneet luontaiselinkeinojen harjoittajien ja erityisesti porosaamelaisten hyvinvointia (Sara 1993, 83).

3.2 Pärjäämisen malli

Saamelaisten pärjäämisen keskeiset osatekijät ja toimintatapa voidaan jäsentää seuraavan mallinnuksen avulla (Kuvio 9). Kaavakuvan muoto mukailee kodan pohjaa. Sisäosassa, kodan ydinpaikoilla ovat ihmisen omat kyvyt, sukulaissuhteet ja *báiki* (paikka, joka tarkoittaa sekä yhteisöä että ympäristöä). Keskellä, tulisijan kohdalla on *mábttu* (osaaminen). Alaosan oviaukko ilmentää yhteiskunnan tukien ja toimien kasvavaa merkitystä saamelaisten elämässä. Toimintakenttänä on paikallisympäristö ja lähialue, jonka resurssija hyödyntämällä pärjääminen toteutuu ajallisten, paikallisten ja kulttuuristen erityisolosuhteiden puitteissa.¹²

12 Vrt. Etnologiassa ja kulttuuriantropologiassa on kehitetty ihmisekologisen adaptaation mallia hahmottamaan alkuperäiskansojen erityistä kulttuuri- ja luontosuhdetta. Se pyrkii systemaattisesti soimaan kolme painopistealuetta ja niiden väliset suhteet: kulttuuria kehystävä luonto, yksilöä

Kuvio 9. Saamelaisten pärjäämisen toimintamalli.

Materiaalinen turva ja elanto ovat pärjäämisen perusta. Ne takaavat ihmisen toimeentulon tason ja määrittelevät yhteisöllisen sekä yhteiskunnallisen avun tarpeen. Elannon hankkiminen luonnon ehdoilla pyyntielinkeinoja ja poronhoitoa harjoittamalla asettaa tiettyjä reunaehtoja ihmisen ja yhteisön toiminnalle. Perinteisille pyynti- ja paimentolaiskulttuureille onkin luonteenomaista liikkuvuus sekä suhteellisen joustavat yksilölliset ja yhteisölliset toimintamallit. Kykyä vastata olosuhteiden ja tilanteiden nopeisiin muutoksiin, hyödyntää uusia mahdollisuuksia ja palautumiskykyä (resilience)¹³ on pidetty luontaistalouden ja paimentolaisuuteen perustuvien kulttuurien säilymisen kynnyskys-

ympäröivä yhteisö vuorovaikutusjärjestelmänä sekä yksilön suora ja yhteisön välityksellä tapahtuva suhde makrokulttuuriin. (Pennanen 2000, 8.)

13 Vrt. Resilience voidaan kääntää myös sanoilla sitkeys, joustavuus, sietokyky, toipumiskyky. Tätä kehityspsykologian alun perin yksilöllistä ominaisuutta kuvaavaa käsitettä on käytetty myös kuvaamaan alkuperäiskansa yhteisöjen ominaisuuksia erilaisissa kulttuurien välisissä vastakkainasettelutilanteissa. Sillä tarkoitetaan vapaasti suomennettuna tietyn yhteisön tai kulttuurisen järjestelmän kykyä absorboida häiriöitä ja järjestyä uudelleen osana käynnissä olevaa muutosprosessia säilyttäen omaa erityisyyttään kannattelevat rakenteelliset ja identiteettiin liittyvät avainelementit. (Fleming & Ledogar 2008, 7.)

myksinä. (Beach 1981, 26; Paine 1994, 14; Ingold 1981, 7–8; Sara 1993, 20; 1996, 26–27; Näkkäläjärvi 2001, 145.)

Vaikka elinkeinoperusta eriytyikin historian kuluessa eri puolella Suomen saamelaisaluetta synnyttäen tunnusomaisia paikallisia kulttuuripiirteitä, samalla säilyi myös monia yhdistäviä ominaisuuksia. Veli-Pekka Lehtolan (2012a, 36–53) mukaan saamelaiskulttuurin leimallisin erityispiirre suhteessa valtaväestöön on kielen ja kulttuuriperinnön ohella vuotuiskierto on perustunut elämäntapa ja sen mahdollistama resurssiperustan monipuolinen käyttö.

Elannon hankkiminen ja yhteisö kuuluvat erottamattomasti yhteen. Pärjäämisen perustan muodostavat yksilön kyvyt, sukulaisuudet ja yhteisö. Perinteiden siida/lapinkylä/pyyntiyhteisö ja sukujen jäsenyydet loivat pohjan resurssien hyödyntämiselle ja jaolle sekä tietotaidon välittymiselle. Saamelaiden keskuudessa sukulaissiteet ja keskinäinen huolehtiminen ovat vielä keskeisemmällä sijalla kuin vanhoissa suomalaisyhteisöissä. Sukulaisista huolehtimista voidaankin pitää normina, joka velvoittaa sosiaalisesti ja taloudellisesti. Sen voidaan nähdä ulottavan vaikutuksensa nykypäiviin saakka. (Näkkäläjärvi 2001, 140.)

Saamelaiskulttuurille ominaiset yhteisöllisen avun muodot poikkesivat jonkin verran suomalaisista.¹⁴ Varhaisimmissa, pyyntiin perustuvissa siida-yhteisöissä saaliin jakaminen tarjosi kaikille yhteisön jäsenille toimeentulon – myös niille, jotka eivät olleet pyyntiyhteisön jäseniä (Itkonen 1984:I, 152; 1984:II, 262–263; Korpijaakko-Labba 2000, 73). Poronhoidon vahvistuminen ja nouseminen päätoimisesti harjoitetuksi elinkeinoksi mahdollisti tulon uudelleenjaon vähäosaisille. T.I. Itkosen (1984:I, 152–153; II, 218–219) mukaan porosaamelaiset olivat hyvin avokätisiä ja jakoivat lihaa sitä tarvitseville. Tasa-arvo ei ollut lähtökohtainen ideaali, mutta ihmisyyden ja inhimillisyyden velvoittivat armeliaisuuteen sekä avustustoimintaan.

Yhteisö vastasi myös avuntarpeesta eri elämäntilanteissa muun muassa sairauksien, vanhuuden, onnettomuuksien tai ikävien sattumien seurauksena. Yhteisöllinen avunanto koostui erilaisista vakiintuneista käytännöistä ja puolivirallisista instituutioista: hyväntekeväisyys ja armeliaisuus, huutolaisuus, syytinki, kasvattilapset, kummit, piijat ja rengit, sekä Ruijaan otto- tai kasvattilapsekseksi lähettäminen. (Itkonen 1984:I, 152–153; 1984:II, 218; Laatu 1997, 78–81.) Saamelaiden yhteisöllisen avun järjestelmät poikkesivat vastaavista suomalaisista järjestelmistä muun muassa siinä suhteessa, että kummeilla on keskeinen merkitys. Ristahcci ja -eadni (kummisetä ja -tätä) vastasivat lapsen elinolosuhteista, tukivat taloudellisesti ja ottivat tarvittaessa lapsen huoltajuuden vanhempien menehtyessä tai ollessa muuten kykenemättömiä huolehtimaan lapsesta.

14 Sukulaisuussuhteet, armeliaisuus ja yhteisöapu ovat olleet sosiaalisen tuen kulmakiviä lähes kaikissa ihmisyyhteisöissä ennen yhteiskunnallisten instituutioiden muotoutumista (Pulma 1994, 25).

Myös vähälapsisten tai lapsettomien parien tapa ottaa kasvattilapsia suurilapsisista perheistä oli yleistä. Varsinainen biebmománná (huutolaisjärjestelmä) säilyi pohjoisimmissa kunnissa pisimpään Suomessa.

Pärjääminen koostui osaltaan myös kiinteiksi käytännöiksi ja institutionaaliksi suhteiksi rakentuneista vastavuoroisista palveluista. Paimentolainen poronhoito perustui vastavuoroisiin väärtisuhteisiin¹⁵ talvi- ja kesälaidunten lähellä asuvan paikallisväestön kanssa. Tilapäismajoitus, vanhusten ja sairaiden hoito, säilytysaittojen sijainti, porojen taamominen¹⁶ ajokkaiksi ja elintarvikkeiden vaihto mahdollistivat liikkuvan elämäntavan ja toimivat yhteisöllisen kanssakäymisen perustana eri väestöryhmien kesken. Vastaavasti pyynti- ja yhdistelmäelinkeinoja harjoittavilla saamelaisilla sekä uudisasukkailla tai -tilallisilla oli omia väärtisuhteisiin ja vaihdantaan perustuvia pärjäämisstrategioitaan ja verkostojaan, jotka mahdollistivat elämisen niukoissa luonnonolosuhteissa. (Itkonen 1984, II: 218, 221; Laatu 1997,79; Länsman 2004, 43–48; Lehtola 2012a, 37–53, 238–242.) Pärjäämisen marginaalit olivat usein varsin niukat, ja ne vaihtelivat alueittain ja paikallisesti suuresti, eikä aina voida puhua hyvinvoinnista sanan nykyisessä merkityksessä.

Ulkosuhteet laajensivat resurssiperustaa tärkeällä tavalla. Lähialueet, ennen kaikkea Jäämeren rannikolle suuntautunut kalastus, kaupankäynti ja kuljetukset, ovat kautta aikojen tuoneet toimeentulolisää. Eri puolilla Ruijaa pidetyt markkinat mahdollistivat elinkeinotuotteiden hankinnan ja tavaranvaihdon. Myös Vienanmeren venäläisten ja Varangin alueen asukkaiden välillä käytiin merkittävää niin sanottua pomorikauppaa vuodesta 1740 vuoteen 1917, jolloin Venäjän vallankumous lopetti kaupankäynnin. (Itkonen 1984:II, 197–214; Lehtola 1996, 158–159; Nahkiaisoja 2003, 244.) Eino Siuruaisen (1976, 44) mukaan vielä 1970-luvulla Ruija oli kuitenkin parempien kulkuyhteyksien vuoksi merkittävämmällä sijalla Suomen saamelaiden asiointikohteena kuin Lapin läänin pääkaupunki. Lisäksi rajat ylittävät sukulaissuhteet pitivät yllä luontevaa kanssakäymistä yli rajojen.

3.3 Arktisten alkuperäiskansojen hyvinvointi

Alkuperäiskansoille on luonteenomaista laaja-alainen hyvinvointikäsitys, johon kuuluvat sosiaali- ja terveyskysymysten lisäksi kieli, kulttuuri, identiteetti, elinkeinotoiminta, elämäntapa, yhteisöllisyys, perinteinen tietämys, uskomukset.

15 Väärti (pohjoissaameksi verdde) on pitkäaikainen, vastavuoroiseen lahjanantoon tai palveluksiin perustuva kontaktihenkilö tai tuttava (Länsman 2004, 11).

16 Kesyttäminen, kouluminen (pohjoissaameksi dápmat)

Lisäksi ympäristöllä (luonnolla) ja yhteisöllä on erityisiä merkityksiä alkuperäiskansojen hyvinvoinnin perustekijöinä.

Alkuperäiskansaoikeuksien kansainvälinen tunnustaminen perustuu ILO 169 -sopimukseen, joka solmittiin vuonna 1989. Pohjoismaista vain Norja on ratifoinut ILO-sopimuksen. Suomessa ratifoinnin eteen on tehty töitä vuosikymmeniä. Se on kirjattu hallitusohjelmaan toista kertaa, ja toteutumisedellytyksiä selvitetään parasta aikaa. ILO 169 -sopimuksessa alkuperäiskansojen terveyteen ja hyvinvointiin liittyvät asiat ymmärretään laaja-alaisesti. Terveyden ohella huomioidaan sosioekonomiseen hyvinvointiin liittyvät asiat, kuten yksilöiden ja yhteisöjen mahdollisuus toimeentuloon sekä yhteiskunnalliseen ja sosiaaliseen osallistumiseen. Siihen sisältyvät myös ympäristöön kiinnittyvät asiat, esimerkiksi kuulumus ja oikeudet käyttämiinsä maihin ja psykososiaalinen hyvinvointi eli identiteetin ylläpito, kieli ja kulttuuriperintö. Sopimuksessa turvataan alkuperäiskansojen oikeus kontrolloida omia instituutioitaan, elämäntapojaan ja taloudellista kehitystä sekä ylläpitää ja kehittää identiteettejään, kieliään ja uskontojaan niiden valtioiden puitteissa, joissa he asuvat. Artiklassa 7 todetaan: ”alkuperäiskansoilla on oikeus itse päättää elämäänsä, uskomuksiinsa, instituutioihinsa, henkiseen hyvinvointiinsa sekä asuttamiinsa tai muutoin käyttämiinsä maihin vaikuttavien kehittämistoimien tärkeysjärjestyksestä”. (http://www.tem.fi/files/25956/ilo_yleissopimukset.pdf)

WHO korostaa myös kulttuurisen perinnön merkitystä hyvinvoinnille. Vaikka kulttuuriperintö ei ehkä ole yhtä konkreettinen kuin fyysiset tarpeet, se on siitä huolimatta yhteiskunnissa yleisesti korkeassa arvossa pidetty tekijä. Lisäksi ekosysteemien hyödyntämiseen liittyvillä perinteisillä elinkeinoilla ja käytännöllillä on suuri merkitys sosiaalisen ja kulttuurisen hyvinvoinnin luomisessa. (Kuokkanen 2007, 143.)

YK:n Alkuperäiskansojen oikeuksien julistus hyväksyttiin syksyllä 2007. Sen artiklassa 43 todetaan, että julistuksessa tunnustetut oikeudet muodostavat minimitandardit maailman alkuperäiskansojen selviytymiselle, arvokkuudelle ja hyvinvoinnille. Tämän lisäksi julistus tunnustaa ja korostaa, että alkuperäiskansoilla on kollektiivisia oikeuksia, jotka ovat välttämättömiä heidän olemassaololleen, hyvinvoinnilleen ja yhtenäisyydelleen kansana. (Mt.)

Arktisten alkuperäiskansojen hyvinvoinnin erityispiirteitä ja reunaehtoja on selvitelty viime vuosikymmenen aikana. Arktisen neuvoston rahoittamassa hankkeessa kartoitettiin ja määriteltiin tärkeimmät arktisten alueiden hyvinvoinnin kulmakivet. Arktisten alkuperäiskansojen hyvinvoinnin kulmakivet ovat: 1) mahdollisuus vaikuttaa tulevaisuutta koskevaan päätöksentekoon, 2) kulttuurin elinvoimaisuus sisältäen yhteisöllisen kuuluvuuden ja 3) luontoyhteys. (Arctic Human Development Report, AHDR 2004.)

Näitä mukaillen on kehitetty sosiaalisen hyvinvoinnin indikaattorit (Arctic Social Indicators ASI), joiden avulla alkuperäiskansojen hyvinvoinnin tilaa ja kehitystrendejä pystyttäisiin paremmin seuraamaan. Ne ovat:

- mahdollisuus vaikuttaa tulevaisuuteen (fate control)
- kulttuurin elinvoimaisuus (cultural integrity)
- luontoyhteys (contact with nature)

Sekä lisäksi seuraavat YK:n Inhimillisen kehityksen indikaattorit (UNHDI):

- elinajan odote (life expectancy)
- lukutaito (literacy)
- elintaso (standard of life) sovellettuna arktiseen kontekstiin: terveys/väestö/koulutus/materiaalinen hyvinvointi (Nymand Larsen ym. 2010.)

Verrattaessa alkuperäiskansan jäsenten kokemaa hyvinvointia suhteessa valtaväestöön on havaittu tiettyjä poikkeavia valtakehitystrendejä. Perinteisten elinkeinojen harjoittaminen ja luontoyhteys ovat tärkeässä asemassa. Toimeentulollisen merkityksen ohella ne ylläpitävät kulttuuria ja yhteisöllistä kuuluvuutta. Ihmisten todettiin jopa tyytyvän alempaan tulotasoon voidakseen säilyttää tämän yhteyden. Tähän liittyen havaittiin myös, että arktisen alueen asukkaat kokivat hyvinvointinsa suhteellisen hyväksi, vaikka UNHDI-indikaattoreilla mitattuna tulos olisi matala, esimerkiksi elinajanodotteen, koulutuksen ja bruttokansantuotteen (BKT) jakautumisen osalta. Materiaalinen hyvinvointi ei siten välttämättä korreloi koetun hyvinvoinnin kanssa. (Nymand Larsen ym. 2010.)

Onkin ilmeistä, että koulutus, toimeentulo ja muut laajasti hyväksytyt hyvinvoinnin indikaattorit eivät välttämättä ole niin määrääviä alkuperäiskansojen hyvinvoinnille, kuin yleisesti on ajateltu. Vastaavasti arktisten alkuperäiskansojen hyvinvoinnista puhuttaessa henkinen hyvinvointi saa uusia ulottuvuuksia. Purkamattomat kolonialistiset traumat ja kolonisaatiokehitykseen liittyvät henkilökohtaiset vajeet, kuten esimerkiksi kielitaidottomuus, äidinkielen menetys, koulutuksen puute, identiteetti- ja itsetunto-ongelmat, riippuvuus- ja mielen-terveysongelmat, heikentävät monen selviytymistä ja hyvinvointia.

4 Palvelujen paikka osana saamelaisten hyvinvoinnin rakentumista

4.1 Paikallisuuden kudos

Seuraavaksi hahmotetaan saamelaisalueen¹⁷ paikallisen kudoksen erityispiirteitä ja niitä tärkeimpiä rakenteellisia sekä toiminnallisia muutoksia, jotka lähihistorian kuluessa ovat muovanneet ja asettaneet raamit saamelaisten sekä saamelaisyhteisöjen pärjäämiselle. Tavoitteena on tiivis toimintaympäristön kuvaus, joka auttaa ymmärtämään palvelujen paikkaa saamelaisten elämässä. Se toimii samalla heuristisena kehyksenä, jota vasten palvelukokemuksekselyn tuloksia tulkitaan ja keskustelutetaan myöhemmissä luvuissa. Kehys auttaa hahmottamaan sitä monimutkaista vaikutusten kenttää, jossa saamelaisten kokema hyvinvointi rakentuu. Se nostaa esiin taustalla vaikuttavat moninaiset tekijät ja osoittaa, että palvelutytyväisyyden sekä hyvinvoinnin kannalta olennaisen tärkeitä tekijöitä löytyy sekä palvelujärjestelmän toiminnasta että sen ulkopuolisesta toimintaympäristöstä. Palvelujärjestelmän ja sosiaalisen tuen syntyvaiheita sekä niiden kulttuurisia erityispiirteitä on tarpeen tarkastella historian perspektiivissä myös siksi, että ne valottavat hyvinvointipalvelujen roolia saamelaisten elämässä. Nämä vaikuttavat eri tavoin ihmisten palvelujen käyttötottumusten, palveluille asetettujen odotusten ja palvelutytyväisyyden taustalla.

Paikallisuuden kudoksen voidaan ajatella koostuvan tuotannollisista ja sosiaalisista sidoksista, jotka ovat monien kansallisten ja kansainvälisten taloudellisten ja yhteiskunnallisten kehitystrendien vaikutusten alaisina. Modernisaatio ja globalisaatio ovat edenneet eriaikaisesti ja erilaisella volyymilla eri puolilla maatamme tuottaen paikallisesti eriytyneitä toimintaympäristöjä. (Kinnunen 1991, 62–64; Laitinen & Pohjola 2001, 21.)

Vastaavasti hyvinvoinnin ja sosiaalisen turvan toteutumisen kehityskulussa voidaan erottaa tiettyä kerroksisuutta ja selkeitä juonteita, jotka ovat määrit-

17 Käsitevalinta ei ole aivan yksiselitteinen, sillä käsitteet ovat sidoksissa niihin oikeus- ja yhteiskuntajärjestyksien muotoihin, jotka ovat vallinneet eri historiallisina aikoina. Käsitevalinnat sisältävät myös tärkeitä poliittisia kannanottoja. Lapinmaa-käsite viittaa lapinkylistä eli siidoista koostuneisiin hallinnollisiin alueisiin eli Lappeihin (vrt. Tornion Lappi ja Kemin Lappi). Sápmi/Saamenmaa on uudempi käsite, ja se tarkoittaa koko saamelaisten asuttamaa aluetta Suomessa, Ruotsissa, Norjassa ja Kuolan niemimaalla. Suomen saamelaisalue määriteltiin vuoden 1973 Saamelaiskomitean mietinnössä käsittämään Enontekiön, Inarin ja Utsjoen kunnat sekä Sodankylän kunnan pohjoisosan (Lapin paliskunta). Asetuksessa saamelaisvaltuuskunnasta (824/1973) se vahvistettiin saamelaisten kotiseutualueeksi. Sitten laki saamelaiskäräjistä (974/1995) ja saamen kielilaki (1086/2003) määriteltiin koskemaan näitä saamelaisten kotiseutualueen kuntia.

täneet saamelaisten yksilöllisen ja yhteisöllisen pärjäämisen mahdollisuuksia ja rajoitteita. Ne ovat osin päällekkäisiä, voimistuvia ja heikkeneviä kehityspiirteitä, eivätkä välttämättä erotettavissa selkeiksi toisiaan seuraaviksi ajanjaksoiksi. Saamelaisalueen saamelaisten nykypäivässä on läsnä monta eri historian tasoa. Käytännössä nämä on havaittavissa muun muassa sukupolvisuuden eroina, mutta myös alueellisina eroina ja paikallisuuden kirjona.

Yhtäältä voidaan erottaa perinteiset pärjäämistavat, jotka perustuivat ihmisen omiin kykyihin ja yhteisöön. Elannon saanti peruselinkeinoista ja vaihdanta loivat puitteet hyvinvoinnille ja avuntarpeesta vastasivat yhteisön sisäinen apu ja paikallisten, vastavuoroisten väärtisuhteiden kaltaiset palveluverkostot. Toisena kehitysuunteena erottuu paikallisyhteisön monimuotoistuminen ja sitä kautta tapahtuneet toimijuuksien ja toimintadynaamiikan paikalliset siirtymät, uudet haasteet ja mahdollisuudet. Elinkeinotoiminta ja elannon saanti loivat edelleen perusedellytykset hyvinvoinnille, mutta kilpailu resursseista ja elinkeinonvaihdokset loivat turvattomuutta ja yhteiskunnallisen avun tarvetta. Yhteisöllisen avun rinnalle alkoi syntyä yhteiskunnallista köyhänapua ja hoivaa tuottavia mekanismeja. Kolmantena kehitysuunteena voidaan erottaa yhteiskunnan hyvinvoinnin toiminta- ja jakomekanismien leviäminen kiihtyvällä intensiteetillä 1960-luvulta lähtien. Yhteiskunnallisten instituutioiden nopea tulo, teollistuminen, uudet elinkeinot ja markkinoistuminen muovasivat ja muuttivat paikallisyhteisön toimintaperusteita. Monimuotoiset kehitysprosessit, jotka eriyttivät työn, toimeentulon, sosiaalisen turvan ja avuntarpeen alueet, murensivat samalla perinteisen yhteisön asemaa hyvinvoinnin ensisijaisena toteutumipaikkana. Sosiaaliturva ja julkiset palvelut korvasivat yhteisöllisen avuntarpeen. Neljäntenä ja uusimpana kehitysuunteena on saamelaisten etnisen heräämisen kautta käynnistynyt kielellinen ja kulttuurinen elpyminen. Omakielisten ja kulttuuri-lähtöisten palvelutarpeiden esiin nostamisen ohella yhteisön roolia hyvinvoinnin toteutumisessa ja avun tarpeen täyttämässä vahvistetaan. Tämä toimii uudenaikaisena vastavoimana yleisen yhteiskunnallistumiskehityksen sulautuspyrkimyksille.

Tarkastelun lähtökohtana ovat erityisesti alkuperäiskansojen hyvinvoinnin kannalta kriittiset osatekijät, kuten resurssien käyttö ja elinkeinotoiminta, vähemmistöasema, päätösvalta, yhteisöllisyys ja kielen sekä kulttuurin elävänä säilyminen. Katsauksessa on käytetty saamelaisia ja saamelaisaluetta käsittelevää asutus-, oikeus- ja kulttuurihistoriallisia tutkimuksia. Niistä välittyvää kapeahkoa sosiaalishistorian kuvaa on täydennetty aikalaislehtikirjoitusten avulla.

Näkökulmana on kulttuurien kohtaaminen. Kehityskulkua tarkastellaan vuorovaikutuksen näkökulmasta, jossa saamelaiset ja saamelaisyhteisöt nähdään itsenäisinä toimijoina eikä yksinomaan lisääntyneen valtiointervention ja julkisen sektorin palvelu-, turva- ja kontrollijärjestelmien kohteina – mitä kehitys

osaltaan toki myös ilmentää. Yleisten kehityspiirteiden ohella huomio kiinnittyy paikalliseen kirjoon ja alueellisiin eroihin. Olosuhteet vaihtelevat eri puolilla saamelaisten asuinalueita ja väestöryhmien kehityskulut eriytyvät osin merkittävästikin luoden erilaisia hyvinvoinnin toteutumisen mikromaailmoja.

Saamelaisten sosiaalishistoriaa on käsitelty vain vähän aiemmissa historian- tutkimuksissa. Markku Laatu (1997) on lähestynyt saamelaisten ja suomalaisen hyvinvointivaltion suhdetta hyvinvointikolonisaation uhrin näkökulmasta kiinnittäen huomiota ongelmiin. Saamelaisia koskevaa, edustavaa väestö-, elinkeino- tai muuta tilastomateriaalia on koottu satunnaisesti 1950-luvulta lähtien. Saamelaisyhteisön kannalta katsottuna relevantti aikaperspektiivi ulottuu kuitenkin esimerkiksi elinkeinojen ja paikallishallinnon osalta 1500-luvulle, ellei vielä varhaisempaan aikaan. Muutamaa erillistä selontekoa ja tutkimusta lukuun ottamatta saamelaisten ovat olleet näkymättömiä kansallisissa väestö- ja elinolotutkimuksissa. Saamelaisemmistöistä Utsjoen kuntaa lukuun ottamatta julkinen tilastomateriaali ei kerro kattavasti saamelaisten asemasta ja erityispiirteistä. Toisaalta alkuperäiskansanäkökulman kannalta tärkeitä ulottuvuuksia ei ole tilastoitu valtakunnallisen toiminnan toimesta.

4.2 Yhteiskunnallisten instituutioiden tulo ja tukiverkostojen synty

Verkkainen alku

Saamelaisalue on säilynyt pitkään omaleimaisena, vaikka kontaktit ulkomaailmaan ovatkin olleet vireät kautta aikojen (Lehtola 2012a, 443). Kirkko, verotus ja lapinkäynti olivat varhaisimmat yhteiskunnalliset instituutiot, jotka ulottivat 1500-luvulta lähtien toimintansa saamelaisalueelle. Kirkon merkitys säilyi keskeisenä kuntien roolin ollessa pitkään niiden perustamisen jälkeen (vuonna 1865) melko vaatimaton. Kirkon ylläpitämä kansansivistyslaitos ulotti vaikutuksensa pohjoisten ihmisten elämään jo varhain. Jukkasjärven lapinkoulu Ruotsissa koulutti katekeettoja 1740-luvulta alkaen. Utsjoen pedagogio toimi vuosina 1743–52 tavoitteenaan saamelaisten kristillisen uskon opetuksen parantaminen ja koulujen perustaminen. Katekeettojen pitämät kiertokoulut 1750-luvulta lähtien vastasivat luku-, kirjoitus- ja laskutaidon opetuksesta ja kansansivistyksestä. Kiertokoulut olivat kansankielisiä (saamen- tai suomenkielisiä) ja ne jalkautuivat ihmisten pariin ympäri pitäjää. Opettajina toimivat useimmiten paikkakunnan nuoret, jotka pappi oli opettanut lukemaan. Kirkon

hallinnoima kiertokoulu toimi pitkään rinnakkaisena instituutiona kansakoulujärjestelmälle, ja viimeinen katekeettojen pitämä Inarin itäinen kiertokoulu lakkautettiin vuonna 1954. (Lehtola 1996, 165–172; Lehtola 2012a, 83–90; 127–130.)

Opettajakoulutuksen yleistyessä siirryttiin keskitettyyn kansakoulujärjestelmään. Utsjoelle, Hettaan, Sodankylään ja Inariin perustettiin kansakoulut 1880-luvulla. Keisarillisen asetuksen mukaan opetusta oli mahdollisuuksien mukaan tarjottava myös saamen kielellä. Määräystä toteutettiin kuitenkin varsin sattumanvaraisesti. Vuonna 1921 voimaan tullut ja 1946 uudistettu oppivelvollisuuslaki avasi kaikille mahdollisuuden koulutukseen. Koulunkäynnin esteenä toimivat kuitenkin pitkät välimatkat ja heikot kulkuyhteydet. Pohjoisimmissa kunnissa toimikin pitkään niin sanottu supistettu kansakoulu, jonka mukaisesti alakoulua pidettiin vain 4 kk vuodessa. Kouluihin kuului yleisesti myös asuntola. Käytännössä tämä tarkoitti sivukylien lapsille pitkäaikaista asuntolaelämää, irtautumista omista kulttuuri- ja sukuyhteisöistä sekä pakkointegroimista suomenkieliseen kasvatusympäristöön, jossa saamenkielen käyttäminen usein kiellettiin kokonaan.

Kirkko harjoitti myös jonkin verran köyhäinhoitoa paikallisten avustuksien turvin. Esimerkiksi Enontekiöltä raportoitiin, että ”porosaamelaisilla oli muinoin tapana onnelliselta Ruijan matkalta tultuaan uhrata eli lahjoittaa kirkkoon yhden eli kaksi juustoa, poronpaistin ja neljä poronkoipea. Nämä otti kirkkovaardi vastaan ja kuulutetussa huutokaupassa kaupattiin ne sitten kirkon ja köyhäin hyväksi.” (Oulun Wiikkosanomia 1859.)

Saamen kieli huomioitiin varhaisessa palvelujärjestelmässä vaihtelevasti. Utsjoen ensimmäinen saamenkielinen saarnaaja ja koulumestari saatiin vuonna 1742. Kuitenkin suomen kieli otettiin Kemin piispainkäräjien päätöksellä käyttöön opetuskielenä, ja vielä vuonna 1828 vanhempia sakotettiin, jos he eivät opettaneet lapsilleen suomen kieltä. Sittemmin Utsjoen ja Inarin papit opettelivat ja käyttivät saamen kieltä vaihtelevalla mielenkiinnolla. Toiset papit suhtautuivat myönteisesti saamen kieleen ja edistivät voimakkaasti saamen kielen käyttöä sekä materiaalin käännöstyötä, kun taas toiset vastustivat henkeen ja vereen saamen kielen käyttöä. Enontekiön seurakunnassa toimi aluksi saamenkielen taitoisia pappeja ja katekeettoja, mutta toiminta suomalaistui nopeasti. (Lehtola 2012, 85–99.) Saamenkielistä kouluopetusta ja oppimateriaalia oli saatavilla vain satunnaisesti ja tarjonta riippui yksittäisten viranomaisten asenteista. (Lehtola 1996, 133–138; Lehtola 1997, 34–35.)

Kuntien tehtäväkenttä laajeni vähitellen, kun vuoden 1865 kunnallisasetuksella kunnille siirrettiin vastuu myös terveydenhuollon ja sairaanhoidon tehtävistä. Kuntakokouksen oli järjestettävä rokotus, kättilöiden palkkaaminen ja mielisairaiden hoito, ja kunnallislautakunnan tehtävänä oli toimia terveysvi-

ranomaisena vastaten muun muassa kulkutautien ehkäisemisestä. Pitkien etäisyyksien pohjoisissa kunnissa toimi harvalukuisten koulutettujen kättilöiden ja diakonissojen (rajaseutusisaret) rinnalla myös kansankättilöitä aina 1920-luvun asetukseen asti.

Piirilääkärijärjestelmä ulotettiin Kittilään 1850-luvulla ja aluelääkärijärjestelmä pohjoisimpiin kuntiin 1900-luvun alussa. Valtion sairaalat perustettiin 1900-luvun alussa Inariin (siirtyi 1930-luvulla Ivaloon), Sodankylään ja Muoni-onniskaan. Suomen Punainen Risti perusti lisäksi sairausmajat Utsjoelle vuonna 1932, Inariin 1933 ja Hettaan vuonna 1935. Vasta vuonna 1944 säädetty laki äitiys- ja lastenneuvolatoiminnasta sekä kunnallisista terveysisäristä ja kättilöistä nosti merkittäväällä tavalla julkisen terveydenhuollon tasoa ja kattavuutta Lapin pohjoisimmissa kunnissa. Sairasmaja-terveystalaja perustettiin Inariin, Utsjoelle, Sevettijärvelle, Hettaan ja Vuotsoon. Niissä oli terveydenhoitajan, kättilön ja kunnanlääkärin vastaanotto. Kiertävästä neuvolatoiminnasta ja kotisairaanhoidosta vastasivat monin paikoin Mannerheim-liitto ja Suomen Punainen Risti, kun viranomaistoiminta käynnistyi hitaasti. Koska etäisyydet olivat pitkät ja kulkuyhteydet paikoin erittäin huonot, perinteiset parannuskonstit säilyivät. Parantajat sekä sairaan hoitaminen kotona ja kotikonstein oli tavanomaista sotien jälkeen vielä pitkään. Yhtenä osoituksena siitä on, että vielä 1950-luvulla sairaaloiden kuormitus oli matalin Enontekiöllä, Inarissa ja Utsjoella. (Manninen & Junila 2005, 110–113; Lehtola 1996, 244–245.)

Vastuu vaivais- ja köyhäinhoidosta siirtyi kirkolta kunnille 1800-luvun loppupuolella. Vaivais- ja köyhäinhoidon osuus säilyi kuitenkin pohjoisimman Lapin kunnissa pitkään vaatimattomalla tasolla verrattuna Oulun läänin ja maan keskitasoon. Utsjoki mainitaan yhtenä ”vaivaihoidon vähiten rasittamana kuntana” (Päivälehti 1898). Myöskään köyhäinhoidon ohjesääntöä ei Utsjoella ja Inarissa saatu pitkään laadituksi senaatin ohjeista huolimatta (Pohjois-Suomi 1881). Seurakuntien ja sittemmin kuntien köyhäin- ja vaivaiskassatulot olivat satunnaisia ja perustuivat enimmäkseen vapaaehtoiseihin lahjoituksiin. Kolmen pohjoisimman kunnan ”ulostekojen suuruus” (eli kunnallis- ja valtionverot) oli vuonna 1890 maan alhaisimmalla tasolla (Oulun ilmoituslehti 1890). Selittävinä tekijöinä alhaisiin köyhäinhoitomeneihin on esitetty muun muassa sitä, ettei maanviljelystä, joka oli arktisissa oloissa haavoittuva elinkeino, harjoitettu Utsjoella laajemmassa mittakaavassa ennen toista maailmansotaa. Katovuosien seurauksena köyhyys ja nälänhätä kohtasivat nimitään lähinnä uudisasukkaita. Toisaalta Utsjoella ja Inarissa ilmoitettiin vuonna 1870 kaikkien köyhien ”olevan sukulaistensa hoidossa”. Kolmantena mahdollisena syynä on esitetty, etteivät saamelaiset halunneet joutua riippuvaisiksi köyhäinhoidollisista kontrollitoimpiteistä. (Laatu 1997, 87.)

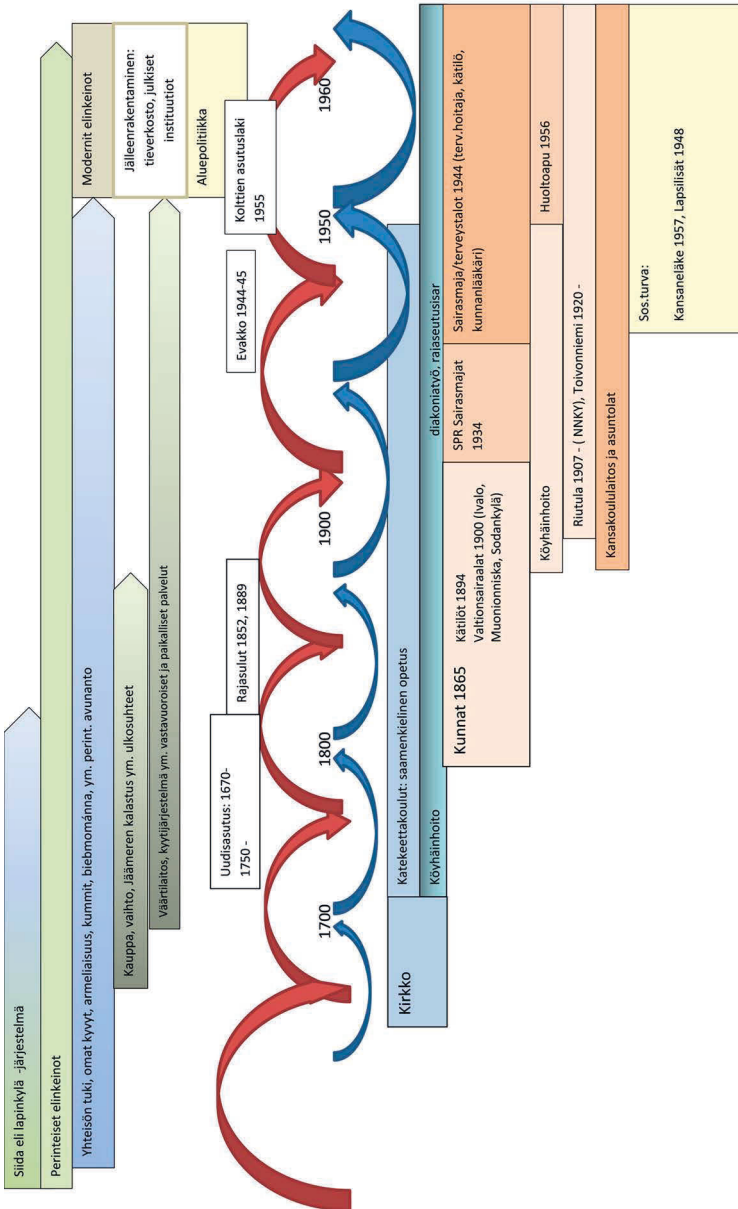
Alueella ainoana laitoksena toimi pitkään NNKY:n vuonna 1907 Riutulaan, alunperin lähetyksenasemaksi perustama, lasten ja vanhusten turvakoti. Sen diakonissa-työntekijät tekivät aluksi myös sairaskäyntejä kotiin. Vuonna 1920 Inarin kunta perusti Espanjan taudin jättämiä orpoja varten Toivoniemen turvakodin, josta sittemmin tuli kunnallis-/vanhainkoti. (Lehtola 2003, 338–339; Lehtola 2012a, 97; Nahkiaisoja 2003, 258, 279.) Utsjoen vanhukset hoidettiin Sallan kunnalliskodissa ja Enontekiön vanhukset Pellon kunnalliskodissa. Huonojen kulkuyhteyksien aikaan nämä jopa 200–300 kilometrin päässä sijainneet vanhainkodit merkitsivät suomen kieltä taitamattomille vanhuksille totaalista eristymistä. Vanhusten hoitaminen kotona, paikoin sangen puutteellisissakin oloissa, oli pitkään yleistä (Saamelaiskomitean mietintö 1973, 272; Erkkilä 2007, 92–93).

Kuvio 10 havainnollistaa yhteiskunnallista muutosta ja palvelujen hidasta etenemistä saamelaisalueella (kuvion yläosa) sekä niiden lomittumista osaksi saamelaisten perinteisiä pärjäämiselle (kuvion alaosa).

Hyvinvointivaltiojärjestelmän nopea leviäminen

Toinen maailmansota ja evakko aika käynnistivät monia muutosprosesseja, joilla oli suuria vaikutuksia saamelaisten elämään ja elintapoihin. Evakkokokemukset muodostuivat käännekohtiksi erityisesti Utsjoen mutta myös niille Inarin ja Sompion alueen saamelaisille, jotka lähetettiin Pohjanmaalle evakkoon. Monet, aiemmin suhteellisen eristyksissä, perinteisissä yhteisöissä eläneet saamelaiset joutuivat ensi kertaa kasvokkain suomalaisen kulttuurin ja elintapojen kanssa. (Lehtola 1994, 123; Lehtola 2012a, 378; Magga 2010, 72–77)

Varsinaisesti kuitenkin jälleenrakennuskausi ja 1960-luvulta lähtien Suomesa voimakkaasti ajettu aluepolitiikka käynnistivät laajamittaiset rakenteelliset ja sisällölliset muutokset, jotka muoivasivat saamelaisalueen elinolosuhteita ja palvelutarjontaa. (Lehtola 1997, 52; Lehtola 2012a, 402.) Aluepolitiikkaa toteutettiin sosiaalipolitiikan, asutuspolitiikan, elinkeinopolitiikan ja koulutuspolitiikan keinoin. Tunnusomaista tälle kaudelle oli laaja sosiaalipolitiikka ja valtion näkyvä rooli. Sosiaalipolitiikasta tuli yhteiskunnan integroitunut osa, joka tarjosi kansalaisille palveluja ja etuuksia markkinoiden ulkopuolelta. Sosiaalipolitiikan kohteena oli koko väestö eivätkä vain markkinoilta pudonneet tai lähiyhteisöjen suojaa vaille jääneet marginaaliryhmät. Sosiaalipolitiikalla nähtiin olevan tuloja uudelleenjakava tehtävä ja sen avulla pyrittiin tasoittamaan tuloeroja. (Hellsten & Lehto 2009, 4.)

Kuvio 10. Saamelaisten hyvinvoinnin toteutumisen puitteet saamelaisalueella 1500-luvulta 1960-luvulle.

Jälleenrakennustoiminnalla oli merkittävä työllistävä ja aluetaloudellinen vaikutus. Vilkas julkisten rakennusten ja maanteiden rakentaminen jouduttivat suurin harppauksin yhteiskunnallisten instituutioiden ja palvelujen saapumista saamelaisalueelle, kuten esimerkiksi kauppa, poliisi, rajavartiolaitos. Utsjoki liitettiin kansalliseen tieverkkoon vuonna 1958. Lisäksi koululaitos ja terveydenhuolto laajenivat kansakoululain (1957), peruskoulu-uudistuksen (1968, 1983, 1998) ja kansanterveystlain (1972) uudistusten myötä, jolloin kuntien velvollisuudet palvelutuotantoon laajenivat merkittävästi. Kaikki nämä julkiset laitokset toimivat Outakosken koulua lukuun ottamatta pääosin suomen kielellä. (Lehtola 1996, 207; Lehtola 2012a, 285–290.)

Vastaavasti sodanjälkeinen asuntorakentaminen, jota säätelivät asutustalaki (1922, 1936), maanhankintalaki (1945), kolttalaki (1955), allasasutuslaki (1963), porotilalaki (1969), kolttien maanjärjestelylaki (1969) ja luontaiselinkeinolaki (1984), nosti merkittävästi saamelaisalueen väestön asumistasoa. Samalla lakien toimenpiteet yhdenmukaistivat tehokkaasti saamelaisten asumis- ja elinoloja valtakunnallisten asumisstandardien mukaisiksi sekä muuttivat elämäntapoja. (Lehtola 1997, 52–53; Lehtola 2012a, 387.)

Nopeasti käynnistyneestä kehityksestä huolimatta julkinen palvelutarjonta oli kuitenkin vielä 1970-luvun alussa sangen puutteellinen ja sen saavutettavuudessa oli monia ongelmia. Saamelaiskomitean mietinnön (1973) mukaan vakituinen lääkärin vastaanotto oli vain Ivalossa. Sen lisäksi Utsjoella, Karigasniemellä ja Hetassa oli muutama vastaanottokerta kuukaudessa. Palveluselvityksen mukaan saamelaiset hakeutuivat lääkärinhoitoon yleensä varsin myöhäisessä vaiheessa sairauden tai vamman ollessa vakava. Vähäiseksi koetussa avuntarpeessa ei käännytty terveydenhuollon henkilökunnan puoleen yhtä usein kuin taa-jamissa tai Etelä-Suomessa. Terveydenhuoltohenkilökunnan puutteen todettiin sinänsä aiheuttavan vakavia ongelmia palvelujen saatavuudessa. Puhelimitse annetut hoito-ohjeet ja oma-aloitteisesti aloitettu lääkehoito suoraan apteekista postitse tilattavien lääkevalmisteiden avulla olivat verrattain yleisiä. Edelleen pitkien etäisyyksien todettiin aiheuttavan kohtuuttomia kustannuksia vähävaraisille, kun julkisten kulkuneuvojen puuttuessa joudutaan käyttämään taksia. Tämä koski erityisesti terveydenhoito-, neuvola- ja hammaslääkäripalveluja, sillä sairausvakuutuslain mukaan korvauksia saa vain sairauden aiheuttamiin matkakuluihin. Tämä näkyy selvästi palvelujen vähäisessä käytössä. Varsinkin hammaslääkärimatkoja saamelaiset tekivät vain ”viimeisenä keinona” matkustessaan revittyttämään pois hampaansa. Norjan rajan läheisyydessä asuvat käyttivät kuitenkin norjalaisia hammaslääkäripalveluita. (Saamelaiskomitean mietintö 1973, 120–121.)

Vuonna 1965 saamelaisalueella toimivat Inarin paikallissairaala Ivalossa ja yksityinen Outakosken sairausmaja. Se luovutettiin vuonna 1973 Utsjoen kun-

nalle (Lapin Kansa 10.12.1972). Tilastojen mukaan vähiten sairaansijoja asukasta kohti oli Utsjoella. Vastaavasti Inarin sekä Sodankylän kunnansairaalat kuuluivat läänin ruuhkaisimpien sairaaloiden joukkoon. Erikoissairaanhoido keskittyi vuoden 1957 sairaalalain mukaan Lapin keskussairaalaan ja lasten erikoissairaanhoido vuonna 1952 perustettuun Lapin Lastensairaalaan. Tuberkuloosi oli merkittävä kansansairaus vielä 1960- ja 70-luvuilla. Sen hoito tapahtui Muurolan parantolassa. Hoitojaksot olivat pitkiä, eivätkä saamelaisalueen potilaat päässeet useinkaan käymään välillä kotonaan. Lasten suojaamiseksi tuberkuloosilta perustettiin vuonna 1948 Suomen Punaisen Ristin ja ulkomaisten avustusten turvin Rovaniemelle lasten suojakoti. Avointa eli tarttuvaa tuberkuloosia sairastavat lapset lähetettiin Etelä-Suomen parantoloihin. (Manninen & Junila 2005, 110–115, 156.) Sittemmin erityissairaanhoido on keskittynyt Oulun yliopistolliseen sairaalaan, jonne enimmillään on Nuorgamista matkaa 700 km.

Sosiaaliturvaa laajennettiin koko yhteiskunnan kattavaksi, ja palvelut ulottuivat vähitellen myös saamelaisalueen kuntiin. Lakiuudistuksista toteutettiin laki lapsilisistä (1948), uudistettu kansaneläkelaki (1957, 1960 lisät, 1980–1985 uudistukset ja tasokorotukset), sairaus- ja äitiysvakuutuslaki (1963), perheläkejärjestelmä (1969), maatalousyrittäjien eläkejärjestelmä (1969). Saamelaiden sosiaaliturvan käyttö oli Eino Siuruaisen (1976, 101) mukaan 1970-luvulla kasvamaan päin, mutta se oli edelleen alhaisempaa kuin suomalaisväestön keskuudessa. Poikkeuksen muodostivat sosiaaliturvaetuksien muodot, kuten vanhuuseläke, lapsilisät, perheiden tuet, joiden osuus saamelaisperheiden toimeentulossa oli merkittävämpi, koska lapsiluku oli korkeampi ja vanhuksia hoidettiin useammin kotona. Hänen mukaansa etenkin porosaamelaiset suhtautuivat edelleenkin hyvin varauksellisesti harkinnanvaraisiin sosiaalitukiin ja kokivat mieluummin puutetta tai pyrkivät selviytymään omin tai sukulaisten tuen turvin kuin alistuivat menettämään identiteettinsä ja vapautensa, kuten asia koettiin. Poikkeuksen muodostivat vähän koulutetut ammattitaidottomat henkilöt ja perheet, joiden toimeentulossa sosiaalituot näyttelivät merkittävää roolia yli etnisten rajojen.

Sen sijaan kunnallinen sosiaalihuolto institutionalisoitui hitaasti saamelaisalueen kunnissa. Huoltoapulaki oli ollut voimassa vuodesta 1956 lähtien korvaten köyhäinlaitolain. Huoltoapu oli saamelaisalueen kunnissa kuitenkin vielä pitkään varsin vaatimatonta, ja sitä hoiti sosiaalilautakunnan puheenjohtaja tai erikseen nimetty virkamies. Saamelaiskomitean mietinnön (1973, 122) mukaan 1970-luvun alussa vain Inarin ja Sodankylän kunnissa olivat sosiaalisiihteerit toimineen pitempään. Sodankylän kunnassa oli myös sosiaalitarikkaaja. Utsjoen kuntaan oli juuri saatu sosiaalisiihteerin virka, mutta Enontekiöllä ei ollut kumpaakaan mainituista viroista. Sosiaalialan henkilöstön puuttuminen vaikut-

ti komiteanmietinnön mukaan siihen, ettei väestölle voitu toimittaa riittävästi asianmukaista ja ajantasaista tietoa erilaisista sosiaaliturvaetuuksista. Erityisesti perhe-eläke- ja erityislapsilisäkysymyksissä sekä sosiaaliavustuskysymyksissä todetaan asianmukaisen tiedon puuttumisen estäneen etuuksien saantiin oikeutettuja henkilöitä hakemasta etuuksia.

Saamelaisten kannalta tärkeimmiksi sosiaalipalveluiksi komitea nimesi kodinhoitoavun, oikeusavun ja kasvatusneuvolatoiminnan. Vanhusten hoitamista varten olivat hoitolaitokset olemassa, mutta komitean mietinnön mukaan saamelaisille oli edelleen ominaista, että vanhuksia pidettiin perheissä kiinteästi perheenjäsenenä. Kunnallista kodinhoitoapua komitea piti tärkeimpänä sosiaalipalvelun muotona saamelaisille. Perheenäidin koti- ja taloustöissä avustamista ennen kaikkea lapsirikkaissa ja niihin verrattavissa olevissa kodeissa pidettiin tärkeänä. Vuonna 1972 saamelaisalueen kunnissa oli 2-5 kodinhoitajaa ja kotiavustajia koulutettiin parhaillaan. Sosiaalialan ammattitaitoisen ja kokopäivätoimisen viranomaisen puuttumisen todettiin osaltaan vaikuttaneen kodinhoitoavun puutteelliseen tai epätarkoituksenmukaiseen kohdistamiseen. (Saamelaiskomitean mietintö 1973, 123.)

Kunnallinen lasten päivähoito (1973) ja etenkin lasten perhepäivähoito lisäsivät merkittävästi naisten ansiotyömahdollisuuksia myös saamelaisalueella. Komiteanmietinnön (mt.) mukaan lasten päivähoitokysymys ei kuitenkaan ollut saamelaisten kannalta niin ajankohtainen ongelma kuin muun väestön osalta, koska saamelaisäidit olivat ennen muuta kotiäitejä. Poronhoidon ammatillistuminen, koneistuminen ja miehityminen ovat muuttaneet saamelaisnaisten roolin yhteiskunnan silmissä ”kotiäidiksi”, vaikka heillä käytännössä edelleenkin on tärkeä rooli poronhoidon uusintamistyössä. Heidän työpanoksesta on tullut kuitenkin näkymätöntä, eikä se takaa heille useinkaan edes minimisosiaaliturvaa (Faurie 2011, 38).

1950 ja -60-luku olivat myös laitoshoidon kasvun aikaa. Lapin sodassa poltettujen kunnalliskotien tilalle rakennettiin koti- ja ulkomaisen avun turvin uusia, eriytettyjä laitoksia: esimerkiksi vanhainkoti perustettiin Utsjoelle vuonna 1965 RAY:n tuen turvin. Toivoniemen kunnalliskoti siirtyi Ivalon Männikköön vuonna 1978. Enontekiön ”Luppokoti” rakennettiin viimeiseksi, ja se otettiin käyttöön vuonna 1983. Sosiaalihallitus rakennutti uuden lastenkodin Riutulaan vuonna 1966. Lastenkodin toiminta jatkui vuoteen 1978 asti, jolloin viimeiset lapset sijoitettiin perhehoitoon. Kehitysvammaisten ja psyykkisesti sairaiden laitoshoitopaikat sijaitsivat pitkään kaukana saamelaisalueen ulkopuolella. Mielisairaanhoido järjestettiin Oulun A-mielisairaalassa (keskusmielisairaalassa). Rovaniemelle oli perustettu Rovaharjun B-mielisairaala, joka vuonna 1975 siirtyi Muurolaan muuttuen A-mielisairaalaksi. Saamelaisalueen psykiatrinen erikoissairaanhoido tapahtuu edelleenkin pääosin siellä ja sen ohjauksessa. Utsjoen

kunnassa hyödynnetään Karasjoen saamenkielisiä nuorten ja perheiden psykiatrisen erikoissairaanhoidon palveluja. Kehitysvammaisten laitoshoido alkoi Rovaniemellä Kolpeneella vuonna 1962 (Vajaamielislaki 1958, Erytishuoltolaki 1978, Vammaispalvelulaki 1987). (Erkkilä 2007, 87; Manninen & Junila 2005, 205.) Inarin ja Sodankylän kunnissa on kehitysvammaisten ryhmäkoti ja tuetua asumispalvelua. Enontekiön ja Utsjoen kunnat ovat ostaneet ASPA-säätiöltä kehitysvammaisten asumispalvelutoimintaa 2000-luvulta lähtien. Kunnissa on myös omaa kehitysvammaisten päiväkeskustoimintaa sekä kuntouttavaa työpa-jatoimintaa.

Mielenterveys- ja päihdepalvelujen saatavuus ei ole lisääntynyt samassa mit-takaavassa. Palvelujen saatavuuden ei aina ole todettu vastaavan lakisääteistä tasoa (Kokko ym. 2007, 23). Inarin ja Sodankylän kunnilla on mielenterveys- ja perheneuvola ja Sodankylässä lisäksi myös mielenterveystoimisto. Muissa kunnissa mielenterveyshuollon avopalvelut on pääosin järjestetty psykologin ja psykiatrisen sairaanhoitajan toimintana. Utsjoki ostaa nuorten ja lapsiperheiden psykiatrista avopalvelua Norjan Karasjoelta. Mielenterveyskuntoutujien vertais-tukitoimintaa ja kolmannen sektorin auttamistoimintaa on tarjolla rajoitetusti, eikä niiden käyttö ole kovin yleistä. PAV-lain (Laki päihdyttävien aineiden väärinkäytön huollosta 1961) voimaantumisen myötä vuonna 1968 Inariin perus-tettiin tuetun asumisen yksikkö. Päihdekuntoutusyksiköt sijaitsevat kuitenkin edelleen kaukana saamelaisalueelta, kuten Rovaniemellä tai Etelä-Suomessa. Inarin kuntaan muodostettiin päihdetyöntekijän toimi 2000-luvulla, mutta muissa kunnissa päihdehuollon avotyötä tehdään pääosin mielenterveystyön yhteydessä. Päihdetyön yhdyshenkilöverkostojen toiminta on ollut vaihtelevaa. Yhteistyössä kolmannen sektorin kanssa on kehitetty hankelähtöisesti päihde-huollon avopalvelutoimintaa. Esimerkiksi Enontekiöllä on kehitetty luontoa hyödyntävää, ammatillisesti ohjattua, sosiaalista kuntoutusta.

4.3 Hyvinvointivaltion huippu ja julkisten palvelujen nopea vetäytyminen

Hyvinvointivaltion huippukausi ajoittui 1980-luvun puoleenväliin, ja se näkyi saamelaisalueella valtion roolin voimakkaana kasvuna kaikilla yhteiskuntaelä-män osa-alueilla. Kuntien saamat kustannuserusteiset valtionosuudet olivat huipussaan, ja työllisyys sekä investointiaste olivat korkeat. Kuntien palvelutar-jonta oli suhteellisen kattavaa ja syrjäseutulisä takasi ammattitaitoisen henkilös-tön saatavuuden. Keskeisten arjen palvelujen, kuten peruskoulun ala-aste, posti, pankki ja päivittäistavarakauppa, saatavuus sivukylillä oli kohtuullisen hyvä, ja toimiva julkinen liikenne takasi kuntakeskusten palvelujen saavutettavuuden.

Palvelut olivat kuitenkin lähtökohdiltaan suomenkielisiä, ja saamenkielisiä palveluja sai satunnaisesti, jos viranhaltija oli saamelainen. Päivähoitolakiin oli kirjattu oikeus omakieliseen hoitoon jo vuonna 1981. Kuitenkin saamenkielinen päivähoito oli vielä 1990-luvun alussa varsin sattumanvaraisesti toteutettu. Vasta subjektiivisen oikeuden voimaantulo käynnisti saamenkielisen päivähoito-toiminnan systemaattisemman tarjonnan ja kehittämisen. Vastaavasti saamenkieltä on opetettu vuodesta 1970-lähtien osana perusopetusta. Peruskoululaissa (1983) annettiin mahdollisuus saamen kielen ja saamenkieliseen opetukseen, mutta niiden asema oppiaineina vakiintui vasta vuosina 1992 ja 1994 toteutetuissa lakiuudistuksissa. Saamenkielisen opetuksen erityisresursointi vahvistettiin vuoden 1998 opetuslainsäädännön uudistuksen yhteydessä, ja saamelaisalueen kunnat ovat siitä lähtien voineet saada valtionosuutta saamenkielisen opetuksen järjestämiskulujen kattamiseksi. (Aikio-Puoskari 2006, 54–55.)

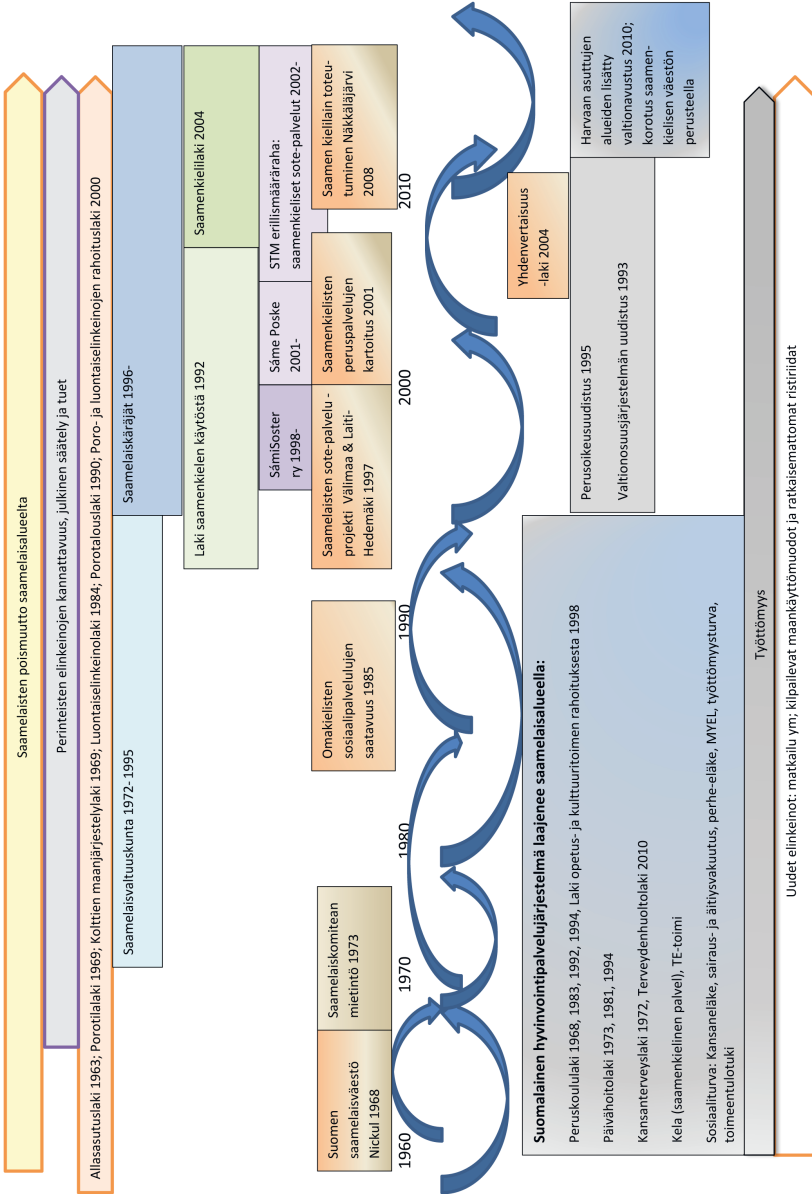
Myös sosiaaliturvan taso nousi. Sosiaalihuoltolaki (1982) ja laki toimeentulotuesta (1997) pyrkivät takaamaan kaikille väestöryhmille oikeuden vähimmäisturvaan. Työttömyysturvalaki (1984) ja peruspäivärahan tarkistus vuosittain lailla sekä 1980-luvun lopulla poronhoitajien ja 1990-luvun puolivälistä lähtien myös porotalous- ja luontaiselinkeinotilallisten pääseminen edes osittaisten työttömyyskorvausten piiriin takasivat monelle saamelaiselle kotitaloudelle ensimmäistä kertaa osittaisen kuukausitulon – vaikkakin määräaikaisen, kausiluonteisen tai elämänvaiheeseen sidotun. Vastaavasti poronhoidon luopumistukijärjestelmä (1994) mahdollisti ikäihmisten siirtymisen eläkkeelle, pois poronhoidosta. Kulttuuriset erot elinkeinotoiminnassa ja elämäntavassa eivät kuitenkaan istu kaikin osin universalismin mukaisesti normitettuun sosiaaliturvajärjestelmään. Poronhoitajien ja muiden luontaiselinkeinojen harjoittajien sosiaaliturvassa onkin todettu olevan suuria aukkoja (Faurie 2011, 38).

Jos hyvinvointivaltion tulo oli nopea, niin oli myös sen vetäytyminen syrjäseuduilta. 1990-luvun alun taloudellinen taantuma, valtionosuusjärjestelmän uudistukset vuonna 1993 ja julkisen talouden säästötoimet sekä 2000-luvun uusliberalistisen talouspolitiikan vaikutukset ovat muuttaneet merkittävällä tavalla myös saamelaisalueen asukkaiden elinolosuhteita ja mahdollisuuksia. Kuntien säästötoimien seurauksena toteutettu palvelujen supistaminen on vähentänyt palvelutarjontaa etenkin sivukyliltä. Kuntien on kuitenkin tarjottava lakisääteiset palvelut. Koska yksityisiä palvelutuottajia on vain vähän, kunnat vastaavat edelleen pitkälti saamelaisalueen palvelujen tuotannosta. Kolmas sektori tuottaa merkittäviä saamenkielisiä palveluita, mutta muuten järjestöjen osuus palvelutuotannossa ei ole vielä näissä kunnissa merkittävää. Sen sijaan muutamista valtakunnan rajat ylittävistä lähialueiden palvelukokeiluista on saatu hyviä kokemuksia.

PARAS-uudistuksen edellyttämät yhteistoiminta-alueiden laajennukset eivät ole toistaiseksi vaikuttaneet saamelaisalueen palvelutuotantoon. Kuntien väestöpohjat ja olosuhteet vaihtelevat suuresti. Inarin väkiluku on suurin (6 700), mutta Enontekiöllä ja Utsjoella on kummassakin alle 2000 asukasta. Vanhaan kuntien kesken on ollut kansanterveystyön kuntayhtymätason yhteistyötä. Pitkien etäisyyksien vuoksi palvelujen järjestäminen seutukunnallisesti tai muun yhteistoiminta-alueen puitteissa on kuitenkin haasteellista. Saamenkielisten palvelujen tuottaminen muodostaa tärkeän erityiskysymyksen kuntarakenneuudistusta koskevien suunnitelmien yhteydessä.

Valtion tuottavuusohjelman seurauksena toteutetuilla mittavilla säästötoimilla on suuri merkitys saamelaisalueen arjessa. Ne näyttäytyvät julkisen palvelutarjonnan supistamisena ja etäännyttämisinä, palvelujen muuttumisena puhelinperustaisiksi ja suoranaisina lakkautuksina. Esimerkiksi Kela on siirtynyt laajasti puhelinpalveluihin ja TE-toimistoja pienissä kunnissa on lakkautettu. Suurten julkisten instituutioiden vetäytymisellä on myös merkittäviä aluetaloudellisia vaikutuksia. Etenkin rajavartiosto, poliisi ja tulli ovat olleet tärkeitä työllistäjiä alueella, ja niiden toimintojen supistaminen on vähentänyt merkittävästi miesten työllistymismahdollisuuksia. Tämä näkyy osaltaan voimakkaasti kasvaneena poismuuttona saamelaisalueelta. Lisäksi kyläkouluverkoston karsiminen ja pankki- sekä päivittäistavara-kauppojen ketjujen harventuminen ja julkisen liikenteen leikkaukset koskettavat etenkin sivukylien väestöä ja ikäihmisiä.

Kuvioon 11 on koottu saamelaisten hyvinvoinnin toteutumisen nykypuitteita jäsentäviä tekijöitä, kuten hyvinvointivaltion palvelujärjestelmän nopea laajeneminen (kuvion alaosa) ja saamenkielisten palvelujen selvitystyö, saamenkielisen palvelutuotannon käynnistyminen sekä saamelaisten asemaan vaikuttaneet yhteiskunnalliset ja lainsäädännölliset muutokset (kuvion yläosa).

Kuvio 11. Saamelaisten hyvinvoinnin toteutumisen puitteet 1960-luvulta nykypäivään.

4.4 Elinolot ja väestölliset muutokset

Suomessa harjoitettu asutus- ja elinkeinopolitiikka ovat muovanneet voimakkaasti saamelaisalueen elinolosuhteita. Ne ovat myös panneet liikkeelle väestöllisiä ja elinkeinollisia kehitysprosesseja, jotka ovat saaneet aikaan paikallisuuden kudoksen eriytymisen. Kehitys on kohdellut saamelaisalueen eri osia eri tavoin, mikä näkyy nykypäivänäkin esimerkiksi erilaisina elinkeinonharjoittamis- ja toimeentulomahdollisuuksina, palvelutarjontana ja kieliympäristöinä. Elinolosuhteiden erot asettavat puitteet yksilötason käytettävissä oleville mahdollisuuksille ja selviytymisstrategioille.

Elannon saantiin ja toimeentuloon liittyvät kysymykset ovat hyvinvoinnin toteutumisen kannalta avainasemassa. Saamelaisten kannalta erityisesti poronhoidon ja muiden luontaiselinkeinojen harjoittamisen edellytykset ovat ratkaisevia. Negatiiviset muutokset elinkeinon harjoittamismahdollisuuksissa kumuloituvat toimeentulovajeiksi ja kanavoituvat suoraan tai välillisesti palvelutarpeisiin (Pohjola & Valkonen 2012). Perinteisten elinkeinojen harjoittaminen kannattelee myös merkittäväällä tavalla yhteisöllisyyden, kielen ja kulttuurin elinvoimaisena säilymistä.

Saamelaisalueen asutus- ja elinkeinoperustaa muovanneen koloniaalisen kehitysprosessin alku voidaan nähdä jo uudisasutuksessa, joka toi mukanaan merkittävät elinkeinolliset muutokset vaikuttaen elannon hankintaan ja sosiaalisen turvan tarpeen muutokseen.¹⁸ Laajamittainen poropaimentolaisuus pitkin jutamismatkoineen oli tunturisaamelaisten sopeutumiskeino lapinkylien muutuneisiin elinoloihin. (Linkola 1972; 1985; Pennanen & Näkkäläjärvi 2000; Lehtola 2012a.) Uudisasutus erotteli selvästi saamelaisalueen kuntia. Se suuntautui ensimmäiseksi voimakkaimmin Sompion alueelle, joka sijaitsee aivan saamelaisalueen eteläosassa.¹⁹ Muista saamelaisalueen kunnista poiketen Sompion alueen saamelaisväestö sulautui miltei kokonaan suomalaisväestöön 1800-luvun

18 Alueelle juurrutettu maatalous oli karuissa ilmasto-olosuhteissa haavoittuva elinkeino, eikä riittänyt turvaamaan toimeentuloa tilallisille. Uudistilalliset ryhtyivätkin harjoittamaan pyyntielinkeinoja ja 1800-luvun lopulta lähtien myös porotaloutta. Seurauksena oli kasvava kilpailu metsästyksessä ja kalastuksessa sekä suoranaiset riista- ja kalakantojen katoamiset. Tämä vaikeutti myös saamelaisten perinteistä toimeentulon hankkimista monipuolisesta elinkeinotoiminnasta. 1800-luvun lopulta lähtien katovuosien aiheuttama köyhyys ja nälkä ajoivat uudistilallisia kuntien vähäisten köyhäinhuokaskassojen piiriin sekä muuttamaan Jäämeren rannoille. (Itkonen 1984:I, 118; II, 218; Saamelaisasiain komiteanmietintö 1952, 40; Laatu 1997, 87; Hiltunen 2007, 297; Nahkiaisoja 2003, 230; Lehtola 2012, 53.)

19 Uudisasutusplakaatit annettiin vuosina 1673 ja 1695.

loppuun mennessä. Enontekiöltä ja Norjan Kautokeinoasta tullut muuttoliike elvytti kuitenkin alueen saamelaisasutuksen. (Lehtola 2012a, 54–56.)²⁰

Myös Enontekiölle suuntautunut uudisasutus käynnistyi suhteellisen varhain. Uudisasukkaiden määrä ylitti saamelaisten lukumäärän vuonna 1809.²¹ Saamelaisväestön osuus on sittemmin vakiintunut noin 17–20 %:iin kunnan väkiluvusta. Enontekiön saamelaiset ovat säilyttäneet perinteisen paimentolaisporonhoidon nykypäivään asti, ja poronhoito onkin tärkeässä asemassa vahvan identiteetin, kielen ja kulttuurin elinvoimaisena säilymisessä. (Itkonen 1984:I, 116; Korpijaakko-Labba 2000, 112; Hiltunen 2007, 345.)

Inarin uudisasutus käynnistyi sata vuotta myöhemmin ja uudisasukkaiden määrä kasvoi aluksi melko hitaasti. Se ylitti saamelaisväestön määrän 1920-luvulla. Inarissa ja Utsjoella tosin myös osa saamelaisista ryhtyi uudistilallisiksi.²² Inarinsaamelaiset harjoittivat perinteisesti kalastusta ja pienimuotoista poronhoitoa, metsästystä ja maataloutta. Elinkeinoperustan ja elämäntavan samankaltaisuuden vuoksi suuri osa inarinsaamelaisista sulautui enemmistökulttuuriin ja menetti äidinkiensä. (Lehtola 2012, 41–49 ; Nahkiaisaja 2003, 167–174.) Koltasaamelaisten asuttamisen, pohjoissaamelaisen muuttoliikkeen sekä inarinsaamen kielen ja kulttuurin elpymisen seurauksena saamelaisten määrä on kuitenkin noussut. Lukumääräisesti Inarin kunnassa asuu tänä päivänä eniten saamelaisia, ja he muodostavat noin 30 % osuuden kunnan väkiluvusta. Muista saamelaisalueen kunnista poiketen kasvava metsätalous, kullankaivu, Petsamon liikenne ja matkailu ovat tuoneet Inariin eri ajankohtina runsaasti uutta väkeä Etelä-Suomesta. Ne ovat tarjonneet ansiotyömahdollisuuksia myös osalle paikallisväestöstä, mutta aiheuttaneet samalla myös elinkeinollisia intressiristiriitoja perinteisten elinkeinojen kanssa.

Utsjoki on säilynyt ainoana saamelaisemmistöisenä kuntana Suomessa. Kunnan väestöstä noin 60 % on saamelaisia ja heistä 45 % saamenkielisiä. Ankarin ilmasto- ja luonnonolosuhteiden vuoksi Utsjoelle ei voitu toteuttaa laajamittaista uudisasutusta. Sen sijaan saamelaisväestön elinkeinoperusta eriytyi jo varhain siten, että jokilaakson asukkaat eli ”Tenonihmiset” harjoittivat mo-

20 Rajasulkujen jälkeisen tilahtauteen ja muuttuneisiin laidunolosuhteisiin liittyen muutti 1870–90 -luvulla paljon poronhoitajasukuja ja -perheitä Sodankylän kunnan pohjoisosaan ja Inariin. Tämän seurauksena paimentolaisytyypinen poronhoito yleistyi näissä kunnissa korvaten pienimuotoisemman hihnvasotusporonhoidon. (Lehtola 2012, 54; Nahkiaisaja 2003, 186, 231.)

21 Tuolloin solmitussa rauhassa valtakunnan raja vedettiin Tornio-Muoniojokeen-Köncämäneen, ja Enontekiön pitäjää halkaistiin kahtia.

22 Taustalla olivat sekä käytännölliset toimeentulon liittyvät ratkaisut että olosuhteiden sanelemat strategiset valinnat, kuten turkis- ja riistaeläinten loppuminen sekä se, että maankäyttöriitojen ratkaisut tapahtuivat enenevässä määrin uudistilojen eduksi. Uudistilojen ohella Inariin perustettiin myös useita kruununmetsätorppia 1800- ja 1900 -luvun vaihteessa. (Nahkiaisaja 2003, 169–171; Lehtola 1997, 64.)

nipuolista elinkeinotoimintaa, johon kalastuksen ja metsästyksen ohella kuului muutama lehmä ja lompaita sekä vähän poroja. Porosaamelaiset eli ”yläihmiset” ovat vähemmistönä kunnan väestössä. Sittemmin Tenon kalastusmatkailusta on tullut tärkeä elinkeinomuoto. (Lehtola 2012a, 37–40; Müller-Wille 1996, 31; Tiilikainen 1990, 10; Helander 1991, 86.)

Suurimmat yksittäiset asutustoimenpiteet kohdistuivat kolttasaamelaisten asuttamiseen sekä Lokan ja Porttipahdan allasevakkojen asuttamiseen. Suonikylän kolttasaamelaiset asutettiin Sevettijärvelle ja Nellimiin vuoden 1944 jälkeen. Uusille asuin- ja laidunalueille siirto merkitsi siirtymistä kiinteisiin asumuksiin ja perinteisiin nautinta-alueisiin perustuneen vuotuiskierron loppumista. Poronhoidon osuus päätoimeentulon lähteenä romahti, työttömyys ja sosiaaliset ongelmat lisääntyivät. Erityisesti kolttien keskuudessa on ollut voimakas muutoliike pääkaupunkiseudulle ja muualle Suomeen. (Lehtola 1997, 66.)

Samoin kokonaisten kyläkuntien evakuoinnit perinteisiltä nautinta-alueilta Lokan ja Porttipahdan altaan alta muuttivat dramaattisella tavalla näiden saamelaisyhteisöjen elinoloja ja elinkeinotoimintaa. Erityisesti nämä saamelaisalueen eteläosat ovat joutuneet muutenkin raaka-aineen tuottajan rooliin voimakkaasti kasvaneessa valtionaloudessa. Suuret ympäristömuutokset ja kasvanneet maankäyttöristiriidat porotalouden, luontomatkailun, metsätalouden ja kaivosteollisuuden kesken ovat nykyisin arkipäivää joka puolella saamelaisalueella, mutta Vuotson saamelaiset ovat joutuneet kokemaan kaikki kasaantuvat vaikutukset omassa lähiympäristössään. (Massa 1994, 242–243; Hukkinen ym. 2002, 45.)

Paikallista asutuskuvaa laajemminkin muovanneet muutosprosessit käynnistyivät 1960 ja 1970-luvuilla. Monet tuolloin liikkeelle lähteneistä kehitysprosesseista ulottavat vaikutuksensa aina nykypäivään asti. Aiemmin mainittu jälleenrakennuskausi toi julkisten instituutioiden myötä uusia asukkaita varsinkin Inarin kuntaan. Entisten taloryhmien tai sivukylien yhteyteen muodostui Ivalon ja Karigasniemen kaltaisia uusia asutustajamia. Saamelaisalueen sisälle syntyi selväpiirteisesti suomalaisia asutuskeskittymiä, kun Ivalon, Kaamasen ja Nellimin kylien asukaskanta sekä kieli suomalaistuivat nopeasti. Myös Hetan, Utsjoen ja Inarin kirkonkylien yhteyteen sekä Vuotsoon syntyivät vahvat suomalaiset asutuskeskittymät. Muista kunnista poiketen suomalaisasutus levisi kuitenkin Enontekiöllä suhteellisen tasaisesti eri puolille kuntaa ja sivukyliä. (Siuruainen 1976, 28.)

Vastaavasti kuntien sisälle muodostuivat selkeät saamelaisemmistöiset kylät: Kuttura, Lisma, Angeli, Menesjärvi, Iijärvi, Sevettijärvi, Nunnanen, Näkkälä, Palojärvi ja Purnumukka. Lisäksi Tenojokivarren, Käsivarren ja Inarijärven pohjoispuolen haja-asutusalueet olivat tyyppillisesti saamelaisemmistöisiä. Näille asutuskeskittymille oli tyyppillistä, että ne sijaitsivat keskimääräistä

kauempina kuntakeskuksesta, asukkaat saivat toimeentulonsa pääosin peruselinkeinoista ja saamen kieli säilyi arkikielenä. Luonteenomaista olivat myös perheiden suuremmat koot, mikä johtui sekä keskimääräistä korkeammasta lapsiluvusta että voimakkaista sukulaissiteistä ja useamman sukupolven asumisesta saman katon alla. Väestöryhmien taustat erosivat myös liikkuvuuden suhteen sikäli, että saamelaiden syntymä- ja asuinpaikka olivat useammin samat, kun taas suomalaiset olivat yleisemmin muuttaneet muualta. Niin ikään porotalouden ja muiden perinteisten elinkeinojen merkitys toimeentulon lähteenä oli keskimääräistä suurempi saamelaisille kuin suomalaisväestölle. Perinteisten elinkeinojen harjoittajien tulotaso oli tilastojen mukaan jonkin verran alempi kuin suomalaisen väestön, mutta sen sijaan porotalouden harjoittajien tulot olivat vielä 1970-luvulla selvästi yli paikallisen väestön keskitason ja verrattavissa alueen keskustaajamissa asuvien ansiotyötuloon. (Siuruainen 1976, 28.) Saamelaisalueen kuntien sisäisen erilaistumisen ovat todenneet myös Marjut Aikio (1988) ja Anna-Riitta Lindgren (2000) saamenkieltä ja identiteettiä koskevissa tutkimuksissaan.

Sittemmin asutustila-, porotila-, kolttaja luontaiselinkeinolaki ovat muovanneet saamelaisalueen asutuskuvaa voimakkaasti. Nämä valtiojohtoiset asutustoimenpiteet loivat perustan normitetulle asumiskulttuurille ja ydinperheistymiselle. Tila-ajatteluun perustunut poro- ja luontaiselinkeinojen harjoittajien tukeminen nosti merkittävästi asumisen tasoa, mutta ei juuri edistänyt elinkeinotoimintaa. Asuinrakennuksen rakentaminen yhdessä elinkeinon harjoittamisen vaatimien mittavien investointien kanssa nosti kustannustasoa voimakkaasti. Moni poro- ja luontaiselinkeinojen harjoittaja onkin joutunut kasvavien taloudellisten vaikeuksien vuoksi luopumaan elinkeinotoiminnasta. (Heikkilä & Magga 1995, 131.)

Sisäisen muuttoliikkeen ohella saamelaiden muuttoliike saamelaisalueen ulkopuolelle käynnistyi 1970-luvulla ja voimistui 1990-luvulla. Se ei ole osoittanut vielääkään tyrehtymisen merkkejä. Seurauksena on ollut mittava väestökato, joka on ollut valikoivaa. Kun vuonna 1992 jopa 60 % saamelaisista asui saamelaisalueella, oli tilanne vuonna 2010 toteutetussa väestölaskennassa päinvastainen. Saamelaisista 60 % ja saamelaislapsista jopa 70 % asuu saamelaisalueen ulkopuolella (Saamelaiskäräjät, Väestörekisterikeskus 2011).

1990-luvun taantuma ja työttömyyden jääminen pysyvästi korkealle tasolle, poronhoidon kannattavuuden lasku, yhdessä pitkään jatkuneen negatiivisen muuttoliikkeen kanssa ja palvelujen voimakas karsiminen ovat muokanneet merkittäväällä tavalla pärjäämisen reunaehtoja nykypäivän saamelaisalueella. Eritoten tämä korostuu sivukylissä, joiden asukaskunta ikääntyy hyvää vauhtia samaan aikaan, kun palvelut ohenevat tai pakenevat. Lapsiperheköyhyys ja kansaneläkeläisten suuri määrä sekä porotalousperheiden jääminen köyhyysrajan

alapuolelle kertovat työttömyyden ohella karua kieltään tuloerojen kasvusta ja ihmisten aseman eriarvoistumisesta.

Vähemmistöasema

Asutus- ja elinkeinopolitiikan ohella harjoitetulla saamelaispolitiikalla on suorat ja välilliset vaikutukset saamelaisalueen elinkeinojen kehittymiseen sekä elinolojen muutoksiin. Suomen saamelaispolitiikkaa on leimannut julkilausumattomuus ja tilanteisuus. Suomessa saamelaisia ei ole julkisella tasolla yleisesti tunnustettu erityisryhmäksi vaan sulautettu osaksi kansallisvaltioajattelua (Aikio & Aikio 2001, 101; Tuulentie 2001, 252). Veli-Pekka Lehtolan (2012a, 453) mukaan saamelaiset ovat tasa-arvoisesti vaietut.²³ Tätä voidaan pitää *rakenteellisena tai kulttuurisena assimilaationa*²⁴ tai *rakenteellisena syrjintänä*.²⁵ Rakenteellinen syrjintä tarkoittaa olemassa olevan lainsäädännön, palvelujen ja käytäntöjen syrjivyyttä. Vaikkei Suomessa ollut julkilausuttuja saamelaispoliittisia tavoitteita, vallalla oleva lähtökohtainen ymmärrys oli pitkälti samansuuntainen kuin muissa Pohjoismaissa. Saamelaisuutta pidettiin pitkälle 1900-luvun puoliväliin asti kuolevana kulttuurina, eikä nähty tarvetta ryhtyä erityistoimiin saamen kielen aseman parantamiseksi²⁶. Saamelaisten asemaa kyllä selviteltiin useissa eri

23 Vrt. Norjassa julkistettiin määrätietoinen norjalaistamispolitiikka 1800-luvun puolivälistä lähtien. Sen tavoitteena oli saamelaisten sulauttaminen norjalaiseen yhteiskuntaan. Tästä poliitikasta irtisanouduttiin näkyvästi 1980-luvulla, jonka jälkeen saamelaisille ja saamelaisyhteisöille koituneita ongelmia on pyritty aktiivisen saamelaispolitiikan kautta korvaamaan monin eri tavoin.

24 John W. Berryn (1992, 73) mukaan assimilaatio, integraatio, marginalisaatio ja segregatio ovat akkulturaatioon muotoja, jotka ilmenevät kontekstista riippuen eri tavoin sekä yksilö- että yhteisötasolla. Akkulturaatiolla eli sopeutumisella tarkoitetaan kulttuuri-ilmioiden ja vaikutteiden leviämistä kulttuurista toiseen siten, että ne aiheuttavat vastaanottavassa kulttuurissa rakenteellisia muutoksia, sopeutumista vaikutteisiin ja muutoksia kulttuuripiirteissä. Kyse on monimutkaisesta sosiokulttuurisesta prosessista, jonka vieraiden ja uusien vaikutusten tulo aiheuttaa kulttuurissa. Yksilötason akkulturaatio sisältää käyttäytymiseen liittyviä muutoksia kuten arvojen, asenteiden, normien ja motiivien muutoksia. Ryhmätason akkulturaatio koskee kulttuurisia, sosiaalisia, taloudellisia ja poliittisia muutoksia. Ne voivat olla konkreettisia asuinympäristöä ja paikkaa ja elinolosuhteita tai -mahdollisuuksia koskevia muutoksia, joskus jopa biologisia muutoksia kuten esim. uusia tautimuotoja.

Assimilaatio tarkoittaa sulautumista tai sulauttamista. Sen mukaisesti erilaisten yksilöiden ja ryhmien odotetaan paitsi toimivan osana yhteiskuntaa myös sulautuvan valtaväestöön ja tulevan identiteeteiltään valtaväestön kaltaisiksi. Assimilaatio tässä merkityksessä koetaan yleensä negatiiviseksi, sillä se tarkoittaa oman etnisen, kulttuurisen tai muun identiteetin hylkäämistä ja toisenlaisen, valtaväestön identiteetin omaksumista.

25 http://www.ihmisoikeudet.net/index.php?page=syrjinnan-kielto&next_page=4

26 Maria Wingstedt (1998) nimeää kolme vaihtetta Ruotsin vähemmistöpolitiikassa: 1) integraatio ilman assimilaatiota (1850-luvulle saakka), 2) 1850–1950 assimilaatiopolitiikka, 3) ambiva-

yhteyksissä, heidän erityistarpeensa tunnustettiin ja aloitteita tehtiin muun muassa kouluhallinnolle saamenkielisen opetuksen järjestämiseksi, mutta ne eivät johtaneet tuloksiin ennen kuin 1970-luvun loppupuolella, jolloin kielellinen ja kulttuurinen assimilaatio olivat ehtineet edetä jo pitkälle. Huomionarvoinen piirre Lehtolan mukaan on se, että useimmiten erityiskohtelun vastustus on ollut suurinta nimenomaan Lapin läänintason virkamiesten keskuudessa, kun taas valtakunnan tason virkamiehet saattoivat periaatteessa suhtautua erityiskohteluun paljon myönteisemmin. (Nyyssönen 2009, 168–169; Lehtola 2012, 16–17.)²⁷

Kansallisvaltion ohella hyvinvointivaltiota voidaan pitää tasa-arvoistavaa integraatiota tai assimilaatiota toteuttavana institutionaalisenä toimintatapana. Hyvinvointivaltion lähtökohtainen idea yleisenä periaatteena ei ole sensitiivinen kulttuurisille eroille. Ratkaisevaa on se, miten ideaa halutaan soveltaa toteutuvien palvelukäytäntöjen kautta. Suomessa harjoitetun sosiaalipolitiikan mukaisesti palvelut perustuvat universaalisuuden ja tasa-arvon periaatteeseen. Se on ymmärretty siten, että palvelujen tulisi olla tasa-arvoisesti samanlaisia ihmisen taustasta tai asuinpaikasta ja muista eroista riippumatta. Ajattelumalli ei kuitenkaan takaa palvelujen yhdenvertaista saatavuutta etnisesti moniäänisessä yhteiskunnassa. Se on myös perustunut tasa-arvon ymmärtämiselle hyvin kaavamaisesti, ehkä enemmänkin samanlaisuutena kuin tasa-arvona. (Laatu 1997, 100; Anttonen & Sipilä 2000, 149; Faurie 2011, 7.)

Veli-Pekka Lehtolan (2005, 168–170) mukaan vuodet 1969–70 olivat käännteentekeviä Suomen saamelaispolitiikassa. Saamelaisasiat nousivat vilkkaan keskustelun aiheeksi, ja erilaisia komiteoita asetettiin pohtimaan kielen asemaa, maa- ja elinkeino-oikeuksia ja saamelaishallintoa. Kansainväliset virtaukset ja ihmisoikeuskysymykset kietoutuivat yhteen saamelaisasian kanssa. Ratkaisevaa oli hänen mukaansa se, että nuori, radikalisoitunut saamelaisälymystö haastoi paitsi suomalaisen yhteiskunnan päättäjät myös vanhemman saamelaispolven. Saamelaisvaltuuskunnan perustaminen ensimmäisenä Pohjoismaista, vuonna 1972, edusti perinteistä hallinnollista tapaa ratkaista saamelaiskysymys. Se oli asetuksen tasoinen edustuselin, jonka tehtävä oli valvoa saamelaisten oikeuksia. Ilman riittäviä valtuuksia tai resursseja sen rooli oli lähinnä neuvonantajaluonteinen. Tärkeä saavutus oli kuitenkin saamen kielilakiehdotuksen valmistelu.

lenssi pluralistisemmän politiikan ja assimilaatiopolitiikan jatkamisen välillä.

27 Myös päinvastaisia piirteitä on esiintynyt, sillä muutamat yksittäiset virkamiehet ja akateemiset tutkijat ovat suhtautuneet myönteisesti saamen kielen ja kulttuurin edistämiseen sekä vaatineet niille erityisasemaa. Leimallista tälle on ollut tietty hyvää tarkoittava mutta holhoava asenne saamelaisiin. Esimerkkinä tästä voidaan pitää niin sanottuja lapinystäviä ja vuonna 1932 Helsingissä perustetun Lapin Sivistysseuran – Sámi Čuvgetussearvin toimintaa. Seura teki aloitteita Suonikylän suojelualueen saamiseksi, saamenkielisen opetuksen saamiseksi saamelaisalueen kouluihin sekä vastasi saamenkielisen kirjallisuuden julkaisemisesta ja käännettämistyöstä.

Vuonna 1992 voimaan astunut laki antoi lähinnä suosituksia, mutta periaatteellisella tasolla se oli tärkeä edistysaskel saamen kielen aseman huomioimiselle.

Vuonna 1995 toteutettu perusoikeusuudistus takasi saamelaisille perustullaillisen aseman alkuperäiskansana sekä kulttuurisen itsehallinnon saamelaisten kotiseutualueella. Saamelaisten asema ja oikeus omaan kieleen ja syrjimättömyyteen alkuperänsä vuoksi onkin edennyt suotuisasti 2000-luvulla. Kuitenkin tämän kielellisen ja kulttuurisen vähemmistön sekä alkuperäiskansan matka todellisiin vaikutusmahdollisuuksiin, päätösvaltaan saamelaisia koskevilla kysymyksissä ja yhdenvertaisuuteen on vielä pitkä. Ongelmana on edelleen se, ettei perusoikeuksia ole vielä kaikin osin viety alemman tason lainsäädäntöön. (Hyvärinen 2010, 141–142.) Saamelaisalueen maankäytön hallintaa koskevan kysymyksen ohella ratkaisematta ovat edelleen perinteisten elinkeinojen asema, jonka jo vuoden 1952 Saamelaisasiain komiteanmietintö nosti esiin.

4.5 Saamelaiset modernissa yhteiskunnassa

Saamelaisten mukautumiskyky (resilience) paikallisyhteisön ja elinolojen muutoksiin sekä uusien toimintaratkaisujen löytäminen muuntuneissa olosuhteissa omista kulttuurisista lähtökohdista käsin ja omat ominaisuudet säilyttäen ovat luoneet perustan saamelaisyhteisöjen selviytymiselle ja saamelaiskulttuurin säilymiselle meidän päiviimme asti. Epäsymmetristen valtasuhteiden sekä alue- ja yhteiskuntapoliittisten kehitysprosessien kolonisoivien piirteiden vuoksi saamelaiset ovat joutuneet sopeutumaan tai mukautumaan kasvaviin valta- ja yhteiskuntapoliittisiin intresseihin ja toimiin, jotka ovat historian kehityksen eri vaiheissa muokanneet voimakkaasti paikallisia elinolosuhteita ja asettaneet reunaehdoja yhteisölliselle ja yksilölliselle pärjäämiselle sekä selviytymisstrategioille.

Mukautumiskyky määrittää saamelaisten hyvinvoinnin toteutumismuotoja ja reunaehdoja myös nykypäivän yhteiskunnassa. Millaisia henkilökohtaisia selviytymisstrategioita on muodostunut ja muodostuu, miten niissä kulloinkin yhdistyvät tai painottuvat perinteisten elinkeinojen, elämäntapojen ja pärjäämiskeinojen sekä modernin hyvinvointivaltion toimeentulomahdollisuuksien ja sosiaaliturvan osuudet?

Valtiojohtoisen hyvinvointi- ja kansallisvaltiokehityksen ohella yleinen modernisaatio on muuttanut voimakkaasti saamelaisten elinolosuhteita, elämäntapoja ja kielenkäyttöä.²⁸ Samat kehitysprosessit, jotka ovat assimiloineet tai

28 Modernisaatiolla viitataan tässä yhteydessä uuden teknologian käyttöön ottamiseen ja tuotannon, kaupan, liikenteen, viestinnän, koulutusjärjestelmän sekä muiden rakenteellisten muutosten kerrannaisvaikutuksiin sekä arvomaailman, elämäntavan ja mentaliteetin toisiinsa kietoutuviin muutosprosesseihin tai trendeihin (vrt. Lindgren 2000, 30–31).

integroineet saamelaiset nyky-yhteiskuntaan, ovat tuottaneet vastareaktionaan myös etnopolitiittisen heräämisen ja mobilisaation sekä kielellisen ja kulttuurisen elpymisen. Saamelaisten kulttuuri-itsehallinnollisen aseman vahvistuminen sekä kielen, kulttuurin ja koulutuksen voimistuminen ovat luoneet kasvavan määrän uusia työtilaisuuksia saamelaisalueella. Inariin on syntynyt saamelaiskulttuurin, palvelujen, koulutuksen ja itsehallinnon keskittymä. Elpymisestä huolimatta assimilaatioprosessit ovat edelleen käynnissä ja uhkaavat vähemmistökielten tilaa. Lisäksi globalisaatio tuo ja ylläpitää kielten valtavirtaistumista.

Kuten edellisessä luvussa todettiin, kielen vaihto ja elämäntapojen yhdenmukaistuminen, muutto taajamiin ja poismuutto saamelaisalueelta työn sekä työvoimapolitiittisten toimien perässä käynnistyivät jo 1960- ja 1970-luvuilla. Siitä kertoi esimerkiksi se, että tuolloin perheenpäistä 72 %:lla oli äidinkielenä joku saamen kielistä, mutta vain 49 % puhui sitä arkikielenä. Saamen kielen käyttö oli selvästi sukupuolittunut, ja siinä erottuivat selkeät elinkeinolliset erityispiirteet siten, että yli 60 -vuotiaat poromiehet puhuivat yleisimmin saamea arkikielensä. (Siuruainen 1976, 32.) Kielen vaihto liittyi modernisaatioon ja valtayhteiskunnan vaikutuksen leviämiseen, jossa merkittäviä olivat koulu, tiedonvälitys ja eriytyneet ammatit. Se nähtiin monella tavalla pärjäämisen edellytyksenä suomalaistuvassa yhteiskunnassa. (Aikio 1988, 68; Lindgren 2000, 42.) Minna Rasmus (2008, 94) nostaa esiin normatiivisen pärjäämisen ulottuvuuden, eräänlaisen pärjäämispakon, joka on hänen mukaansa luonnehtinut saamelaisten arvomaailmaa ja kanssakäymistä muiden kulttuurien kanssa.

Rakenteellinen ja kulttuurinen assimilaatio on tuottanut kielten eriarvoisuutta ylläpitäviä yhteiskunnallisia käytäntöjä ja ideologioita. Epäsymmetriset valtasuhteet ja vähemmistökulttuurin vähäisempi arvostus tai suoranainen syrjintä ja rasismi ovat voimistaneet saamelaisten kielenvaihtoa. Sen ohella saamelaisuuteen ja saamenkieleen kohdistuneet negatiiviset asenteet ovat vaikuttaneet saamen kielten yhteiskunnallisen, yhteisöllisen ja yksilötason arvostuksen sekä käytön vähenemiseen. Assimilaatio tai assimilaatiiviset käytännöt pyrkivät sulautamaan vähemmistön enemmistöön. Kun vähemmistö luopuu oman kieltensä käytöstä ja siirtyy käyttämään enemmistön kieltä myös oman ryhmän keskuudessa, puhutaan kielenvaihdosta. Kielenvaihto voi kulkea käsi kädessä identiteetin vaihtumisen kanssa, mutta etninen identiteetti voi pysyä samana, vaikka kieli vaihtuukin. (Aikio 1988, 93; Lindgren 2000, 26.) Esimerkiksi saamelainen peronhoito ja muut perinteiset elinkeinot sekä muut kulttuuriset ja yhteisölliset käytännöt voivat melko tehokkaasti ylläpitää yhteisöllistä kuuluvuutta. Toisaalta kieli on niissäkin olennainen peruste, sillä saamenkielen sanasto on kehittynyt

näiden elämänpiirien osalta suomenkieltä huomattavasti rikkaammaksi ja monivaihteisemmaksi.

Kielentutkijat ovat todenneet, että monikielisessä yhteisössä kielen käyttö eriytyy helposti siten, että niitä totutaan käyttämään eri yhteyksissä.²⁹ Kielet muodostavat myös keskenään hierarkioita, joissa enemmistökieli on usein vahvemmassa asemassa. Suomenkieltä käytetään enemmän virallisissa ja julkisissa tilanteissa sekä eri kieliryhmien välisessä yhteydenpidossa, ja saamenkieltä yksityisessä, oman ryhmän välisessä kanssakäymisessä. Tämä on yleistä etenkin silloin, kun kielet ovat selvästi eriarvoisessa asemassa. Eri elämänalueilla käytettävä kieli voi myös muuttua aikojen kuluessa. Esimerkiksi modernisaatio on vaikuttanut siihen, että aiemmin vähemmän merkitykselliset elämänalueet, kuten koululaitos, joukkoviestintä ja asioiden hoitaminen virallisissa yhteyksissä ovat kasvaneet arkielämässä erittäin tärkeiksi. (Lindgren 2000, 25.)

Kieli liittyy olennaisesti identiteetin säilymiseen tai heikentymiseen. Identiteetti paikantuu uudelleen muuttuneissa kulttuurisissa ja toiminnallisissa puitteissa. Se ei ole enää samalla tavalla itsestäänselvyys, kuten vanhemmalle sukupolvelle, vaan nuorempi sukupolvi joutuu määrittelemään sen omalla kohdallaan uudestaan. Sukupolvisuuden erot elinolosuhteissa, historian kokemuksissa, tavoissa ja totumuksissa ovat saamelaisten kohdalla merkittävä tekijä, joka määrittää yhteisöllisyyden koostumusta ja toimintaa. (Aikio-Puoskari 2010, 108–110.)

Sukupolvierojen ohella paikallisyhteisöjen kesken on suuriakin eroja. Assimilaatio ja revitalisaatio ovat edenneet eriaikaisesti eripuolilla saamelaisaluetta tuottaen erilaisia kielenkäytön ja identiteetin samaistumisympäristöjä. Samalla myös yksilötason reagointitavat assimilaation haasteisiin ja kulloisetkin sopeutumistavat ovat vaihdelleet eri aikoina ja eri alueilla asuvien välillä. Veli-Pekka Lehtola (2012a, 450–451) nimeää seuraavat tyypit: ”suomalaisuuntautuneet saamelaiset”, ”vanhakantaiset saamelaiset”, ”myötäilijät tai sopeutujat” sekä ”kansallistietoiset osallistujat”. Eino Siuruainen (1976, 32) erottaa ”onnistuneiden sopeutujien” ja ”väliinputoajien” ryhmät sen perusteella, miten saamelaisalueen kuntien eri osien väestön tilanne näyttäytyy taloudellisesti, toimeentulollisesti, kielellisesti ja kulttuurisesti. Hän määrittelee ”identiteetti-ongelmien sektorin”, joiksi tilastojen mukaan määrittyvät taajamien lähialueet, joissa ei enää pärjää perinteisillä saamelaiselinkeinoilla eikä taajamien ammattitaitoa vaativissa ansiotöissä. (Siuruainen 1976, 126; Asp 1965, 143.)

29 Tätä kielen tehtävänmukaista erikoistumista kutsutaan diglossiaksi (Lindgren 2000, 24; ks. Fischman 1967.)

Tärkeimmät haasteet ja voimavarat

Kaiken kaikkiaan hyvinvointivaltiokehitys ja modernisaatio ovat muovanneet saamelaisten elämää monin tavoin. Samalla kehityksellä on valo- ja varjopuolensa. Yhteiskunnalliset tukitoimet ovat nostaneet saamelaisten elintasoja ja vähentäneet lapsi- ja äitiyskuolleisuutta, tartuntatauteja ja vähäosaisuutta. Samoin myös asumistaso ja perusturvan taso ovat nousseet. Saamelaiset on integroitu monin eri tavoin osaksi suomalaisen yhteiskunnan palvelu- ja sosiaaliturvajärjestelmää. Tämä on kuitenkin viime vuosikymmeniin asti tapahtunut oman kielen ja kulttuurin kustannuksella. Yhtäältä voidaan ajatella, että saamelaiset voivat joustavasti hyödyntää hyvinvointivaltion tarjoamia mahdollisuuksia osana henkilö- tai perhekohtaisia selviytymisstrategioita. Toisaalta on myös todettu palvelujen ja sosiaaliturvan kulttuuriperustaista alikäyttöä (Miettunen 2012, 20).

Saamelaisten elämäntavat, elinkeinot ja ravitseminen ovat muuttuneet modernisaation myötä nopeasti, mikä näkyy elämäntapasairauksien huolestuttavana kasvuna. Saamelaiset ovat tyypillisesti aiemmin olleet tilastollisissa tutkimuksissa valtaväestöä jonkin verran terveempiä. Tämä terveysero on avaintoimijoiden mukaan kaventunut huolestuttavan nopeasti viimeisten vuosikymmenten aikana saamelaisten tappioksi. Kattavaa tutkimustietoa ei ole saatavilla, mutta valtakunnallisten tilastojen ja pitkäaikaisten viranhaltijoiden kokemusten mukaan aiemmin vähäiset tai tuntemattomat elämäntapasairaudet, kuten tuki- ja liikuntaelinsairaudet, astma ja mielenterveys- sekä riippuvuusongelmat vaikuttavat yleistyneen. Sydän- ja verisuonisairaudet ovat yleistyneet saamelaisalueen kunnissa Utsjokea lukuun ottamatta, missä niiden esiintyvyys on valtakunnan tasoon nähden alhainen. Lisäksi muistisairaudet näyttävät lisääntyneen saamelaisten ikäihmisten keskuudessa. (Eriksen 2011.) Erityisryhminä avaintoimijoiden haastatteluissa nostettiin esiin poronhoitajien terveys ja toimintakyky, jotka alenevat jo suhteellisen varhaisessa vaiheessa. Nämä kaikki kehityspiirteet näkyvät lisääntyneenä palvelutarpeena eri sektoreilla.

Saamelaisten sosiaalinen hyvinvointi on avaintoimijoiden mielestä terveyttä jonkin verran suurempi huolenaihe. Avaintoimijat nostivat esiin saamelaisyhteisöjen murenemisen, nuorten poismuuton saamelaisalueelta ja nuorten perheiden tukiverkoston ohenemisen. Privatisaatio on edennyt nopeasti saamelaisyhteisöissä. Kun perheen tuki muodosti aiemmin keskeisimmän sosiaalisen tuen lähtökohdan, on julkisista palveluista tullut yhä suurempi osa saamelaistenkin jokapäiväistä elämää. Nämä ovat osin korvanneet perinteiset auttamisrakenteet. Lisäksi ne ovat muuttaneet perinteisten instituutioiden ja pärjäämiskeinojen merkitystä sekä toimintaedellytyksiä.

”Kahden vuosikymmenen aikana on sosiaalisessa hyvinvoinnissa tapahtunut se muutos, että se on ainakin mennyt heikompaan suuntaan siinä suhteessa, että saamelaiset yhteisöt ovat aika lailla pirstoutuneet. Ovat nuoret aikuiset joutuneet lähtemään koulutusmahdollisuuksien perässä ja työmahdollisuuksien perässä aika paljon pois täältä saamelaisten kotiseutualueelta ja omilta perinteisiltä asuinalueiltaan, niin sehän tietenkin vaikuttaa tähän sosiaaliseen hyvinvointiin, eli että miten pystyy sitten siellä muualla Suomessa asuessaan ylläpitämään näitä yhteisösuhteita ja yhteyttä omaan yhteisöön, eli kieleen ja kulttuuriin.” (Avaintoimijahaastattelu)

”Perheitten tukiverkko on heikko. [Se] aikaisemmin vahvat suku- ja perheyhteisöt, ja joissakin suvuissa ja perheissä edelleenkin, mutta ei ole enää sillä tavalla, kun aiemmin, vaan tämä tukiverkosto on heikentynyt ja repaloitunut. Ja kun perheet muuttavat paikasta toiseen, niin sitä ei synny sitä verkostoa, vahvaa tukiverkosta niin, kun se oli ennen, kun oltiin... Eivät enää nuoret tunne omia juuriaan yhtä lujasti näitä ja sukuun.” (Avaintoimijahaastattelu)

Yhteisöllisyyden ja perinteisen tukiverkoston oheneminen näytettyä ajallemme tyypillisinä yleisinä syrjäytymispiirteinä mutta myös kulttuurisina erityispiirteinä.

”Lasten huolet... lapset kantavat huolta vanhemmistaan ja vanhempien alkoholin käytöstä. Ei ole itsestään selvää, että jaksetaan huolehtia lapsista, on sitten tämä vanhemmuus hukassa.” (Avaintoimijahaastattelu)

”Ikäihmisten yksinäisyys on uusi asia, joka tulee tänä päivänä.” (Avaintoimijahaastattelu)

”Tuo sosiaalinen hyvinvointi, niin minusta tämmöistä jonkin sorttista syrjäytymistä siellä haja-asutusalueella tapahtuu aika helepostikin, mikä vaikuttaa sitten suoraan siihen toimintakykyyn ja sitten jostakin syystä oma-aloitteisuuteen.” (Avaintoimijahaastattelu)

Elinolojen ja toimeentulon hankkimistapojen muutoksiin liittyen yksi huomionarvoinen kehityspiirre kytkeytyy rahatalouden kasvaneeseen rooliin. Rahatalouden kasvaneesta merkityksestä huolimatta luontaistaloudella on meidän päiviimme asti ulottunut merkitys monien saamelaisten toimeentulossa. Kotitarvekäyttö ja vaihdanta ovat kautta aikojen taanneet talouden sopeutumiskäsitteitä varsinkin porosaamelaisille, kun he pyrkivät mahdollisimman pitkään

pysyttelemään sosiaalisen avun ulkopuolella. (Siuruainen 1976, 103.) Taloudellisinä huolenaiheina avaintoimijahaastatteluissa nousi ennen kaikkea perinteisten elinkeinonharjoittajien tilanne. Myös kansaneläkkeellä elävien ikäihmisten pienituloisuus nostettiin esiin.

”No huolenaiheita, niin erityisesti, jos ajattelee työssäkäyvistä, niin näitä perinteisessä saamelaiselinkeinoissa työskentelevien osalta, niin heidän taloudellinen tilanne on erittäin huolestuttava ja se, että jatkuvasti mediassa ylläpidetään tämmöistä negatiivista kuvaa poronhoidosta.” (Avaintoimijahaastattelu)

”No taloudellinen tilanne saamelaisilla varsinkin alkutuotannon osalta on heikko tällä hetkellä, tai ainakin se näyttää tällä minun työssäni sitten selkeästi, että se jää paljon keskitason alapuolelle. Ja samoin ikäihmisillä, joilla ei sitten ole muuta, kun kansaneläke, ei työeläkkeitä, niin se taloudellinen tilanne jää heikohkoksi, ja sama pätee myöskin pitkäikäistyöttömille, joita jonkin verran on.” (Avaintoimijahaastattelu)

Positiivisina muutoksina ja voimavaroina avaintoimijat totesivat viimeisen kahden vuosikymmenen aikana tapahtuneen saamelaisidentiteetin ja kielen sekä kulttuurin aseman vahvistumisen.

”No kyllä minusta ainakin ensinnäkin tuota saamen kieltä ja kulttuuria nyt ihan eri lailla arvostetaan ja panostetaan siihen, että ymmärretään, että sitä kannattaa oppia ja opettaa ja antaa lapsille mahdollisuus oppia siihen. Ja sitten se, että myöskin viranomaisten luona voi saameksi asioida, enkä välttämättä ole hankala asiakas sen vuoksi, että haluan saamenkielistä palvelua. Mutta kyllä siinäkin vielä asenteissa on paljon vielä parantamista, mutta kyllä tämmöinen positiivinen suuntaus minun mielestä on koko ajan ollut.” (Avaintoimijahaastattelu)

Huolenaiheena nähtiin kuitenkin kielen aseman parantumisen eteen tehtyjen toimien myöhäsyntyisyys sekä purkamattomat koloniaaliset traumat, jotka vaikuttavat monin tavoin taustalla ja ilmenevät henkilökohtaisina selviytymisvajaina sekä ylisukupolvisena syrjäytymisriskinä. Identiteetin vahvuudesta tai heikkoudesta on tullut uudella tavalla saamelaisten hyvinvoinnin määrittelijöitä. Saamelaiskulttuurin aseman vahvistumisen myötä on syntynyt ikään kuin kahden kerroksen väkeä: yhtäältä ne, jotka voivat hyötyä kulttuurin vahvistumisen myötä syntyneistä uusista työmahdollisuuksista koulutuksensa ja kielitaitonsa vuoksi ja toisaalta ne, jotka syrjäytyvät kielen menetyksen tai puutteellisen koulutuksen vuoksi.

”... että nyt kun kieltäkin elvytetään, niin ollaanko me vähän liian myöhässä näissä asioissa? Että nyt, kun tämä, jotka nyt on vanhoja ihmisiä, tämä sukupolvi kuolee, niin sittenpä se on enää oikeastansa minun sukupolvea edellä ehkä yksi sukupolvi vielä, joka sillä lailla oikein vahvasti puhuu, ja sitten se heikkenee koko ajan. Että riittääkö nämä toimet?” (Avaintoimijahaastattelu)

” jos ei ole identiteetti niin vahva, niin ei pärjää siinä. Saamelainen identiteetti tai identiteetin heikkous tai vahvuus näyttäytyy siinä sitten siinä yksilön elämässä.” (Avaintoimijahaastattelu)

”Tietenkin se, että jos on semmoisesta perheestä, missä ei oikein, missä on hyvinkin voinut olla semmoinen traumaattinen koulukokemus silloin aikanaan, että ei oikein arvosteta sitä. Niin sehän tahtoo olla, että se asenne siihen koulun käyntiin kyllä voi olla, että se tarttuu sitten jälkipolveen, että ei niin kiinnosta mikään opiskelu. Ja onhan niinku yliopisto kaukana [...lta] käsin.” (Avaintoimijahaastattelu)

Saamenkielisten palvelujen roolia saamelaisten hyvinvoinnin toteutumisessa pidettiin erittäin tärkeänä. Palvelujen saatavuuden paraneminen todettiin yleisesti, mutta samanaikaisesti kiinnitettiin huomio kehityksen hitauteen ja käsillä olevien palveluhaasteiden laajuuteen.

”Palveluja jo aika hyvin saatavilla, että suunta on hyvä, mutta kehitysvauhti on hidias.” (Avaintoimijahaastattelu)

”Tuo asenne ensinnäkin, että jos vähän jossakin kuuluu saamen kieltä, niin se ei tarkoita, että se vahvana elää niinku sanotaan lasten ja nuorten keskuudessa, vaan se, että tyydytään liian vähään.” (Avaintoimijahaastattelu)

Kuntien rooli saamenkielisten palvelujen tuotannossa nähtiin tärkeänä. Edelleen on työtä asenteissa. Monet avaintoimijat mainitsivat palveluntuotannosta päättävien ja vastaavien tahojen asenteet saamenkieliseen palvelutuotantoon.

”No kyllähän saamelaisten nämä kielelliset ja kulttuuriset oikeudet on niin lasten kengissä, että se on justiinsa, että jos nyt silloin tällöin jossakin viranomaisen luona tosiaan pystyy käyttämään saamen kieltä, niin se on suuri, siis miten sen nyt sanois, se on suuri semmoinen. Pitäis olla kauhean vähään tyytyväinen, että saa edes sen verran, että kyllähän sii-

nä niinku semmoisesta yhdenvertaisuudesta ja tasavertaisuudesta ei kyl-
lä voi oikeastaan puhua ollenkaan ennen. Kun ne pitäis olla niin vielä
ajateltu, että ne kielet on ei pelkästään niin, että saamea ja suomea yhtä
paljon, koska eihän sitä, ei se niin mene, koska suomeksi on kaikkea
muutakin ja se valtakieli on suomea, vaan sitä saamea pitäis jotenkin vie-
lä korostetusti niitä palveluita painottaa. Niin minusta tuntuu, että siinä
tulee se semmoinen negatiivinen aalto vielä, että jos pikkuisen annetaan
ja sitten kehdataan siitä valittaa, että no näin vähän, niin sitten on vä-
hän, että hm, että nuokaan ei tyydy mihinkään ja ne vaan aina niinku
siis tämmöinen saamelaisten ja saamelaiset joukkona leimataan tämmöi-
siksi valittajiksi, jos ei tyydytä siihen, että saa silloin tällöin satunnaisesti
käyttää sitä saamea tai, että...” (Avaintoimijahaastattelu)

”Saamelaisten tilanne eroaa suomalaisväestön hyvinvoinnista erityisesti
kielellisten palvelujen osalta... Se on niin rajallista, että ihan surettaa
saamenkielen osaaminen sosiaalipalvelujen tuottamisessa.” (Avaintoimi-
jahaastattelu)

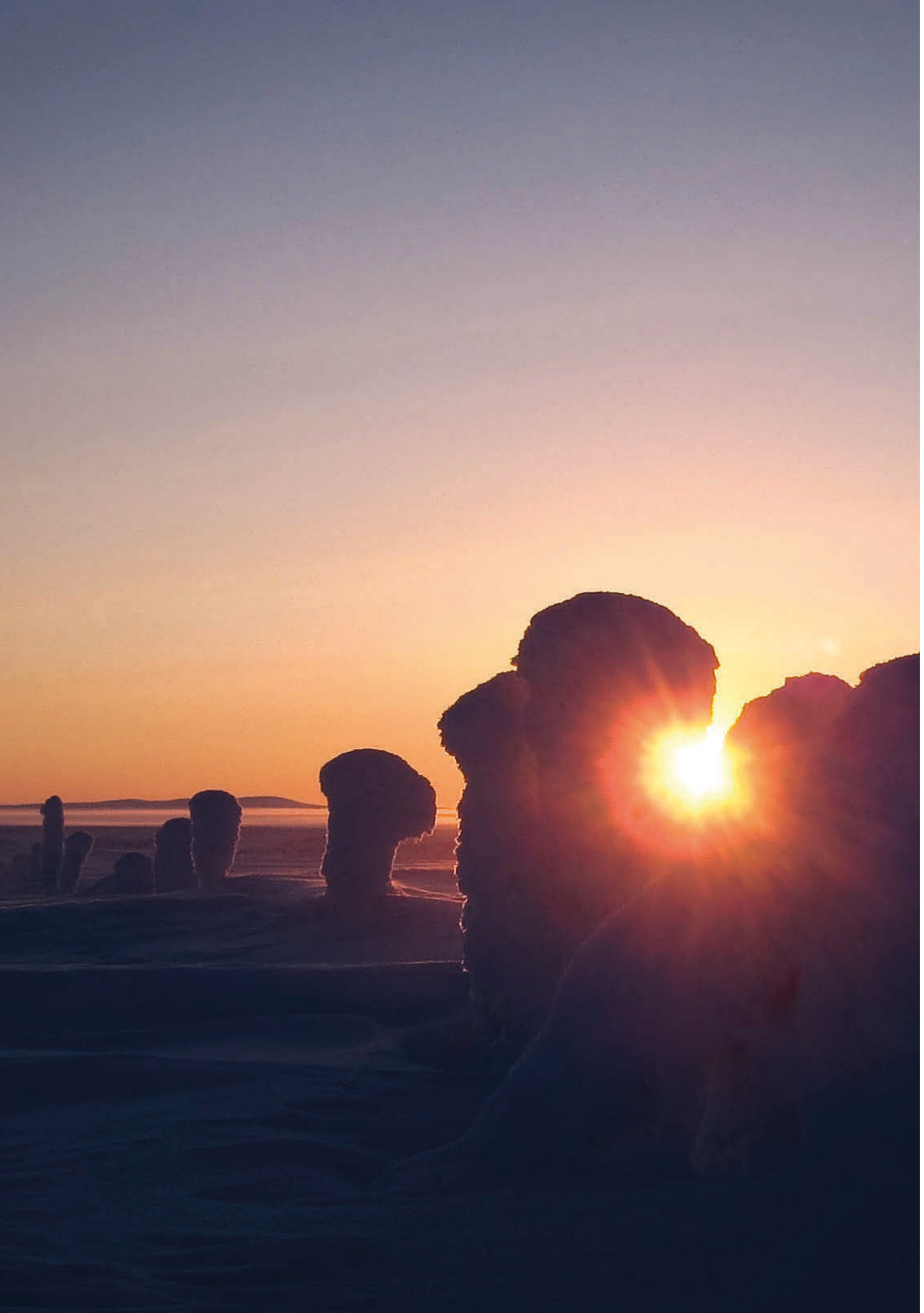
Vastaavasti palvelurakenteessa tulisi ottaa paremmin huomioon yhteisölliset ja
kulttuuriset näkökohdat. Palvelujen keskittyminen kuntakeskuksiin pakottaa
esimerkiksi ikäihmiset muuttamaan pois perinteisestä yhteisöstään, mikä hei-
kentää merkittäväällä tavalla osallisuutta ja yhteisöllisyyttä.

”Ihan erityinen huoli on kolttayhteisön heikentyminen, kun kolttasaa-
melaisyhteisössä ikäihmiset, joilla on vahva kielen ja kulttuurin osaa-
minen joutuvat siirtymään pois omalta perinteiseltä alueelta ja sinne
Ivaloon ja se heikentää yhä enemmän kolttayhteisöä.” (Avaintoimija-
haastattelu)

Myös saamenkielisten palvelujen kulttuuristen sisältöjen kehittämistarpeet nos-
tettiin esiin. Esimerkiksi päiväkodit, peruskoulu toimivat kyllä saamen kielellä,
mutta toiminnot eivät useinkaan ole kulttuurilähtöisiä. Palvelujen kulttuurinen
muotoilu onkin aikamme suuri haaste omakielisen palvelutarjonnan lisäämisen
ohessa.

”Päiväkoditkinhan toimivat tietenkin ihan suomalaisen järjestelmän
mukaan, mutta oikeasti siellä nyt ei saamelaisuudesta voi puhua, niin ei
vahvista saamelaista identiteettiä eikä saamelaisten kieltä.” (Avaintoimi-
jahaastattelu)

5 Saamelaisten palvelut ja keskeiset toimijat

5.1 Saamenkielinen ja kulttuurilähtöinen palvelutuotanto tänään

Saamelaisten erityisasema ja -tarpeet on periaatteessa tiedostettu Suomessa jo varhain³⁰. Erityisesti saamenkielen ja kulttuurin turvaamisesta on käyty Veli-Pekka Lehtolan mukaan (2012a) jo itsenäisyyden alkuvuosikymmenistä lähtien ajoittain vilkastakin yhteiskunnallista keskustelua³¹. Saamelaisten asema alkuperäiskansana on periaatteellisella tasolla turvattu perustuslailla, kansalaispoliittisilla oikeuksilla ja kansainvälisillä ihmisoikeussopimuksilla. Saamelaisille on turvattu myös omaa kieltään ja kulttuuriaan koskeva itsehallinto. Itsehallinnolla pyrittiin parantamaan saamelaisten mahdollisuuksia vaikuttaa kieltään ja kulttuuriaan koskeviin asioihin ja päätöksentekoon sekä ylläpitää ja kehittää taloudellisia ja sosiaalisia olojaan.³² Perusoikeussopimus säättää myös yhdenvertaisuudesta ja syrjinnän kiellosta. Lisäksi useat säädökset sallivat erityisolosuhteiden huomioimisen ja tosiasiallisen tasa-arvon toteuttamiseksi tehdyt toimenpiteet eli positiivisen erityiskohtelun. Saamen kielilain (1086/2003) tavoitteena on turvata perustuslaissa säädetty saamelaisten oikeus ylläpitää ja kehittää omaa kieltään ja kulttuuriaan. (Faurie 2011, 12, 21.)

Vaikka kulttuuristen ja kielellisten vähemmistöjen asema on nykyään periaatteellisella tasolla aikaisempaa paremmin turvattu, käytännön sovellutukset ovat vasta ensiaskelmilla. Saamenkielisten hyvinvointipalvelujen tuotanto on verrattain nuorta. Saamelaisten perustuslaillisen aseman ja saamen kielilain velvoitteiden vieminen alempaan lainsäädäntöön on kesken. Lisäksi monet käynnissä olevat taloudelliset kehitysprosessit vaikuttavat siihen, että paikallistasolla käytettävissä olevat resurssit niukkenevat jatkuvasti, toimintoja tehostetaan ja supistetaan sekä perustetaan yhä laajempia ja keskittyneempiä sosiaali- ja terveyspalveluiden tuotantoyksiköitä. Saamenkielisten ja kulttuuriset erityispiirteet huomioon ottavien palveluiden toteuttaminen ja oikeuksien turvaaminen vaatii näissä olosuhteissa erityistä tarkkaavaisuutta ja toimenpiteitä varsinkin, kun näkökulma on ”uusi” ja poikkeaa sosiaali- ja terveyspolitiikan totutuista ajattelu-

30 Saamelaisasiain komitean mietintö 1952; Nickul 1968; Saamelaiskomitean mietintö 1973.

31 Saamelaisten erityistarpeet on kirjattu ylös Komiteamietintöön 1905:3 sekä kolmeen erillistoimikuntien mietintöön: Saamelaisasiain komitean mietintö 1952:12, Saamelaiskomitean mietintö 1973:46 ja Saamelaistoimikunnan mietintö 2001. Lisäksi poronhoitokomiteoiden yhteydessä on käsitelty saamelaisen poronhoidon erityisasemaa.

32 HE 248/1994 vp.14

tavoista sekä institutionaalisista käytännöistä. Yksilöistyvät palvelutarpeet ovat yksi aikamme trendi. Sen ohella tulisi pohtia, miten huomioida ”kulttuurisesti yksilölliset ja yhteisölliset” palvelutarpeet.

Saamelaisalueen kunnat vastaavat saamelaisten perustuslaillisten ja kielellisten oikeuksien toteutumisesta palvelutuotannossa. Kunnat voivat järjestää palvelunsa itsenäisesti lainsäädännön asettamien vastuiden puitteissa. Yhdenvertaisuuslain (21/2004) mukaan viranomaisilla on velvollisuus kaikessa toiminnassaan edistää yhdenvertaisuutta tavoitteellisesti ja suunnitelmallisesti sekä muuttaa olosuhteita, jotka estävät yhdenvertaisuuden toteutumista. Tämän velvollisuuden täyttääkseen viranomaisten tulee laatia yhdenvertaisuussuunnitelma. Yhdenvertaisuuslaki kieltää syrjinnän etnisen taustan perusteella. Tätä sovelletaan myös, kun kyse on lakisääteisistä peruspalveluista, tuista tai etuuksista.³³

Kuten aiemmin todettiin, laissa lasten päivähoidossa saamenkielinen palvelu on turvattu jo varhain (Laki lasten päivähoidosta 875/1981; 239/1973; 1338/1994) ja palvelut alkavat vakiintua saamelaisalueen kunnissa. Myös perusopetuslain (826/1998) mukaan saamelaisille on turvattu saamelaisten kotiseutualueella oikeus saada omakielistä opetusta. Saamenkielistä opetusta onkin tänä päivänä tarjolla saamelaisalueen kunnissa kohtuullisen hyvin. Sitä vastoin saamenkielisen ammattitaitoisen henkilöstön saatavuudessa ja opetussuunnitelmien sekä -materiaalin kehittämisessä on vielä suuria haasteita. (Aikio-Puoskari 2006, 108–112.)

Sosiaali- ja terveydenhuollon lainsäädäntö on periaatteessa myös jo pitkään velvoittanut palvelemaan asiakasta äidinkieli huomioon ottaen (Sosiaalihuoltolaki 710/1982; Laki vammaisuuden perusteella järjestettävistä palveluista 380/1987; Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista 812/2000; Laki potilaan asemasta ja oikeuksista 785/1992). Kuitenkin vasta uuteen terveydenhuoltolakiin (1326/2010) on kirjattu velvoite noudattaa saamen kielilakia, jonka voidaan ajatella velvoittavan palvelutuottajia systemaattisemmin toteuttamaan saamelaisten kielelliset oikeudet. Sosiaalihuoltolakia ja sosiaali- sekä terveydenhuollon järjestämisen lainsäädäntöä muutetaan parhaillaan ajanmukaisiksi. Vastaavasti käynnissä olevassa sosiaali- ja terveysalan rakenneuudistuksessa ja kuntarakenneuudistuksessa on tarpeen huomioida saamenkielisten palveluiden tuotanto ja osaamisen välittyminen eri tasoilla sekä saamelaisten perusoikeuksien turvaaminen. Lisäksi niissä tulee huomioida ILO 169 -sopimuksen mukaiset kriteerit alkuperäiskansojen sosiaali- ja terveyspalvelujen tuotannolle. Keskeisiä asioita ovat, että palvelut ovat lähiperustaiset ja alkuperäiskansoille turvataan riittävät vaikutusmahdollisuudet palvelutuotantopäihin.³⁴

33 <http://www.yhdenvertaisuus.fi>

34 ILO 169 § artiklat 24 ja 25.

Valtakunnallisella ohjelmatasolla saamenkielisten ja kulttuurilähtöisten sosiaali- ja terveyspalvelujen asema on edennyt viime vuosikymmen aikana. Se on kirjattu yhdeksi tavoitteeksi Kansalliseen sosiaali- ja terveysalan kehittämissohjelmaan (KASTE 2012–2015). Lisäksi saamenkielisten päihdepalvelujen tarve on huomioitu myös valtakunnallisessa mielenterveys- ja päihdealan Mieli 2009 -ohjelmassa.

Saamelaiskäräjät on laatinut oman sosiaali- ja terveysalan kehittämissohjelman (SaameKaste 2008–2011). Sen tavoitteena on muun muassa saamenkielisten sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujen lisääminen ja vaikuttavuuden parantaminen, palvelujen suunnittelu saamelaisista lähtökohdista, kulttuuritausta, perinteiset arvot sekä elämänmuoto ja ajattelutavat huomioon ottaen ja palvelujen järjestäminen kulttuuri-itsehallinnon perustalta.

Saamenkielisten ja kulttuurilähtöisten palvelujen rahoitus

Saamelaisalueen kunnat, seurakunnat ja muut yhteisöt voivat hakea kielilain toteuttamisesta aiheutuneisiin kustannuksiin korvausta oikeusministeriöstä. Vuoden 1999 alusta lähtien saamen kielen ja saamenkielisten perusopetuksen keskimääräisiin palkkakuluihin on lisäksi ollut mahdollista saada täysimääräinen valtionavustus. Saamelaisalueen kunnat ovat myös vuodesta 2010 lähtien saaneet sisäasiainministeriöstä harvaan asuttujen alueiden lisättyä valtionavustusta, jota on korotettu saamenkielisten väestön osuuden perusteella. Tämä huomattava summa, jota kunnat saavat 1 milj.–800 000 € vuodessa, on yleiskatteista valtionosuutta. Sitä ei ole korvamerkitty, ja kunnat ovat voineet käyttää sen harkintansa mukaan.

Saamelaisalueen kunnille on lisäksi vuodesta 2002 lähtien myönnetty sosiaali- ja terveysministeriöstä (STM) erityismäärärahaa sosiaali- ja terveyspalvelujen turvaamista varten. Määräraha maksetaan saamelaiskäräjien kautta saamelaisalueen kunnille saamenkielisten sosiaali- ja terveyspalvelujen turvaamiseksi. Määrärahan käyttö perustuu saamelaiskäräjien ja kuntien välisiin sopimuksiin. Sovittujen palvelujen tuottaminen kuuluu kunnille, sillä rinnakkaista palvelujärjestelmää ei ole tarkoitus luoda. Määrärahalla tulee tuottaa palveluja kaikilla saamen kielillä. Määräraha oli aluksi 200 000 euroa ja vuodesta 2004 lähtien se on ollut 600 000 euroa. Saamelaiskäräjät on esittänyt summan huomattavaa korotusta, sillä se on todettu olemassa oleviin tarpeisiin nähden riittämättömäksi. (Saamelaiskäräjien esitys saamelaiden sosiaali- ja terveyspalvelujen...2012.)

Saamelaiskäräjien sosiaali- ja terveysalan kehittämissohjelman (2008–2011) arviointiraportin mukaan tällä STM:n määrärahalla on saatu hyviä kokemuksia erityisesti varhaiskasvatuksessa ja vanhustenhuollossa. Se on myös osaltaan

vahvistanut saamelaisten kulttuuri-itsehallintoa ja mahdollisuuksia vaikuttaa saamenkielisten palvelujen tuotantoon. (Heikkilä 2012, 44.)

Osaamisen vahvistaminen on oma palvelutuotantoon liittyvä erityiskysymyksensä, joka tukee merkittäväällä tavalla palvelujen kehittämistyötä. Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen (Poske) valtakunnalliseksi erityistehtäväksi on määritelty saamenkielisen väestön palvelutarpeiden huomioon ottaminen tarpeellisissa tehtävissä. Saamelaiskäräjien yhteyteen sijoitettu osaamiskeskuksen saamelaisyksikkö vastaa tästä ja toteuttaa kehittämissyhteistyötä Lapin ja Pohjois-Pohjanmaan yksiköiden kanssa. Saamelaisten erityisasema ja tarpeet on siten tunnustettu osaksi sosiaalialan osaamiskeskusjärjestelmää, ja sillä on oma erillinen määrärahasa sosiaali- ja terveysministeriön Posken valtionosuuden kokonaisuudessa sekä oma palvelujen kehittämistyöhön suunnattu henkilöresurssi. Sen ohessa yhteistyössä saamelaisalueen kuntien kanssa toteutetut kehittämishankkeet vahvistavat osaltaan mahdollisuuksia sosiaali- ja terveyspalvelujen edistämiseen yhteistyökentän muiden palvelujen kehittäjien kanssa Lapissa.

Järjestöt saamelaispalvelujen kehittäjinä

Saamelaisjärjestöillä on ollut 1940-luvulta lähtien keskeinen rooli saamelaisten oikeuksien sekä etujen ajajana yhteiskunnan eri toimintasektoreilla.³⁵ Muun muassa Lapin Sivistyseuran – Sámi Čuvgetusseárvn tavoitteena oli edistää 'lappalaisten' terveydentilaa sekä levittää 'lapinkielistä kirjallisuutta'. Seura teki monia aloitteita saamenkielen opetuksen saamiseksi kansakouluihin sekä esityksen, että esimerkiksi käsitöissä ja terveysopissa otettaisiin paremmin huomioon paikalliset ja kansalliset (siis etniset) näkökohdat. Rikasta julkaisu- ja tiedotustoimintaa lukuun ottamatta konkreettiset tulokset jäivät kuitenkin sangen vähäisiksi. Suomalainen hallintokoneisto ei ollut suopea minkäänlaisiin erityisjärjestelyihin saamelaisten hyväksi. Seura julkaisi hengellisen ja kaunokirjallisuuden ohella lehtä sekä saamenkielisen terveysoppaan (Salokannel & Savonen 1942). Seura edisti tärkeällä tavalla saamenkielistä palvelutuotantoa järjestämällä saamelaisille vapaaoppilaspaiikat sairaanhoitaja- ja kättilökouluihin sekä jakamalla avustuksia saamelaisnuorille, jotka opiskelivat seminaareissa ja kansanopistoissa. (Lehtola 2012b, 513.)

Sittemmin kolmannen sektorin toiminta on ollut keskeisessä asemassa saamelaisen järjestölähtöisen auttamistyön kehittämisessä mutta myös saamenkielisten palvelutarpeen näkyväksi tekemisessä ja edistämässä sekä saamelaisten sosiaali- ja terveyspalvelujen ja kulttuurisensitiivisten menetelmien kehittämi-

35 Ensimmäiset saamelaisyhdistykset olivat evakkoaikana perustettu Sami Litto ja 1960-luvulla toimintansa käynnistäneet Sami Nuorak, Teänupakti, Johti Sápmelaccat rs.

sessä. SámiSoster ry on 14-vuotisen uransa aikana käynnistänyt Raha-automaattiyhdistyksen, STM:n, Kirkkopalveluiden ja muun rahoituksen turvin lukuisia sosiaali- ja terveydenhuollon alan kehittämishankkeita, joista osa on myöhemmin juurtunut osaksi kuntien palveluja. Toiminta on koostunut saamelaisyhteisön koko elämänkaaren eri vaiheet huomioon ottavista hankkeista: vanhustyö, lapsiperhetyö, nuorisotyö, terveyden edistäminen ja päihdetyö työikäisen väestön keskuudessa sekä saamenkielisen terveysviestintämateriaalin tuottaminen ja osallistuminen saamenkielisen lääketieteellisen sanaston kehittämistyöhön.

Järjestöjen rooli palvelujen tuottajina on kuitenkin toistaiseksi varsin pieni. SámiSoster ry on tuottanut ostopalveluna kulttuurilähtöistä kotipalvelutyötä (Veahkki). Vastaavasti paikalliset saamelaisyhdistykset Ánaraškiela servi rs ja Saa'mi Nue'tt rs ovat osallistuneet historiansa aikana aktiivisesti varhaiskasvatuspalvelujen ja kielipesätoiminnan hanke pohjaiseen tuotantoon sekä pyrkineet edistämään kuntien saamenkielisen varhaiskasvatuspalvelujen tarjontaa. Monet yhdistysten aloittamat palvelukokeilut ovat siirtyneet osaksi kuntien tuottamia saamenkielisiä palveluja.

Järjestöjen vahvuutena ovat matalan hierarkian luonteavat toimintatavat sekä ennen kaikkea hyvä paikallistuntemus ja kulttuurin tuntemus. Nämä ovat mahdollistaneet toimintakelpoisten kulttuuristen toimintatapojen kehittämisen ja sitä kautta näkyvien tulosten saavuttamisen.

5.2 Saamenkielisten palveluiden tilanne

Saamenkielisten peruspalveluiden saatavuutta ja tarjontaan liittyviä ongelmia on selvitetty vuodesta 1985 lähtien erillisissä Sosiaalihuollon (Omakielisten sosiaalipalvelujen saatavuus 1985), Lapin lääninhallituksen (Välimaa & Laiti-Hedemäki 1997) ja Oikeusministeriön Saamelaisasiain neuvottelukunnan (Saamenkielisten peruspalvelujen kartoitus 2001) sekä Vähemmistövaltuutetun (Länsman 2008) toteuttamissa selvityksissä. Lisäksi yksittäisten tutkijoiden (Guttorm 1986; Juuso 2001; Pitkänen 2000; Näkkäljärvi 2007) sekä kolmannen sektorin toimesta (Koltaväestön hyvinvointipalveluiden... 2003; Jefremoff 2005; Magga & Palojärvi 2006) on tehty suppeampia erikoisaloja koskevia selvityksiä. Näiden ohella saamelaiskäräjät toteuttaa saamen kielen asemaa ja käyttöä koskevia seurantatutkimusta, jossa käsitellään myös peruspalvelutuotantoa (Näkkäljärvi 2008; Länsman & Tervaniemi 2012). Samoin valtioneuvosto on selvittänyt kielilainsäädännön soveltamista (Kertomus kielilainsäädännön... 2009).

Tulokset näistä selvityksistä ovat olleet samansuuntaisia. Yleisellä tasolla tarkasteltuna saamelaisten kielelliset oikeudet toteutuvat käytännössä edelleenkin

varsin sattumanvaraisesti. Saamen kielen suullista käyttöä tapahtuu yleensä vain tilanteissa, joissa se on luontevaa, eli kun molemmat osapuolet hallitsevat saamen kielen. Yhä edelleen saamelaiset joutuvat kielellisten oikeuksiensa toteuttamiseksi nimenomaisesti vaatimaan saamen kielen käyttöä. Saamen kielilain toteutus ei ole onnistunut lisäämään saamenkielisten palveluiden tarjontaa. Joiltakin osin tilanne on jopa huonontunut iäkkäämpien työntekijöiden eläköityessä. (Kertomus kielilainsäädännön... 2009; Näkkäljärvi 2008, 135; Länsman & Tervaniemi 2012, 62.)

Yhtenä suurimpana ongelmana on todettu olevan päättäjien ja johtavien viranhaltijoiden asenteet. Saamelaisalueen kuntien, sosiaali- ja terveydenhuollon kuntayhtymien sekä sairaanhoitopiirin päättäjät eivät ole nähneet saamenkielisten ja kulttuuristen erityispalvelujen tarvetta olevan tai sitä ei pidetä tärkeänä (Lukkarinen 2001; Näkkäljärvi 2008; ks. myös Vähemmistövaltuutetun lausunto ”Saamenkielisten lasten päivähoido, saamenkieliset vanhustenpalvelut, saamenkieliset terveyspalvelut sekä saamenkielinen perusopetus Enontekiön kunnassa 1424/65/2006 TM). Palvelutuottajan taholta syiksi on nimetty puutteelliset resurssit sekä ammatti- ja kielitaitoisen henkilökunnan puute.

Kiireellisimmiksi omakielisiksi palveluiksi selvityksissä on nimetty saamelaislasten ja -vanhusten omakieliset palvelut, saamenkielisen neuvonta- ja tiedotusmateriaalin tuottaminen sekä tulkikokeilu Lapin keskussairaalassa. Lisäksi esitettiin, että saamelaisten omakielisten sosiaali- ja terveyspalvelujen turvaamiseksi tulisi osoittaa täysimääräinen korvamerkitty valtionavustus, ja että suunnittelussa sekä valmistelutyössä on parannettava saamelaisten osallistumis- ja vaikutusmahdollisuuksia. Vastaavasti nimettiin tarve käynnistää henkilöstön kouluttaminen osaamisen turvaamiseksi. (Omakielisten sosiaalipalvelujen... 1985; Välimaa & Laiti-Hedemäki 1997; Saamenkielisten peruspalvelujen kartoitus 2001.)

Pohjois-Lapin hyvinvointibarometrin palvelutytyväisyyskyselyn mukaan saamelaisvastaajien mielestä saamenkielisten palvelujen saatavuus oli seutukunnan alueella verrattain vähäistä. Merkittävä osa vastaajista piti saamenkielisten palveluiden parempaa saatavuutta erittäin tärkeänä. (Viinamäki 2007.) Samansuuntainen tulos saatiin Enontekiön hyvinvointikertomuksen yhteydessä tehdystä kyselyssä (Alatalo & Heikkilä & Jokiniemi 2011).

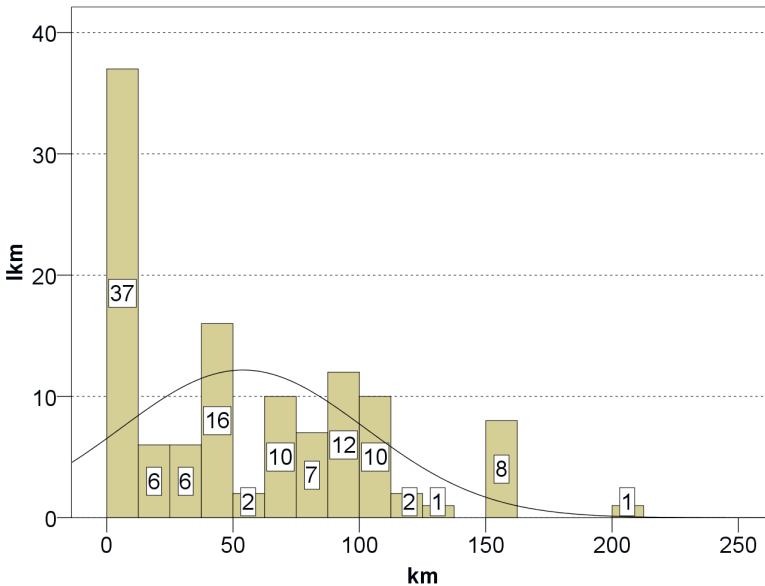
Saamelaisten sosiaali- ja terveyspalveluita koskeva tutkimus- ja selvitystyö on rajautunut pääosin saamelaisalueelle. Vähemmistövaltuutetun toimisto toteutti kuitenkin vuonna 2008 pääkaupunkiseudun saamelaisille kohdennetun palvelukyselyn. Selvityksen tarkoituksena oli kartoittaa, mitä palveluita saamen kieleen ja kulttuuriin liittyen on tarjolla pääkaupunkiseudulla asuville saamelaisille, ja mitä toiveita sekä tarpeita saamelaisilla on omakielisistä palveluista Helsingin seuduilla. Kysely kohdistettiin pääkaupunkiseudulla ja sitä ympäröivissä

kunnissa asuviin saamelaisiin, jotka ovat äidinkieleltään saamelaisia tai muuten läheisesti tekemisissä kielen kanssa perhesyistä tai työstä johtuen. Selvityksen tulosten mukaan pääkaupunkiseudulla asuvat saamelaiset käyttäisivät saamenkielisiä palveluja, mikäli sellaisia olisi tarjolla. Erityisesti saamenkielistä päivähoitoa ja kouluopetusta kaivattiin lisää sekä parannuksia niiden käytännön järjestyhisiin ja laatuun. Lisäksi nousi esiin tarve valmistautua väestön ikääntymisen tuomaan saamenkielisten vanhusten- ja hoivapalvelujen tarpeen lisääntymiseen pääkaupunkiseudulla. Asenneilmapiiriin liittyen saamelaiset eivät ilmoittaneet kokeneensa niinkään suoraa syrjintää, vaan pikemminkin Helsingin seudun asenteita leimasi tietämättömyys saamelaiskulttuuria ja sen kohtaamia haasteita kohtaan. (Länsman 2008.)

Saamelaisten sosiaaliturvan käyttöön liittyen Juha Guttorm (1984) teki Saamelaisvaltuuskunnan sosiaali- ja terveysjaoston toimesta pro gradu-tutkielman haastatteleamalla Utsjoen saamelaisia sosiaaliturvan käytöstä ja niiden hakemiseen liittyvistä ongelmista. Markku Laatu (1997) teki KELA:n rahoittamana yksityiskohtaisen selvityksen saamelaisten sosiaaliturvan toteutumisesta ja pääasiallisista ongelmakohdista. Hän sovelsi tutkimuksessaan avaintoimija-haastatteluita sekä dokumenttiaineistoa. Maija Faurie (2011) sovelsi samoja menetelmiä tehdessään tutkimuksen saamelaisten alkuperäiskansaoikeuksien toteutumisesta Kelan sosiaaliturvan käyttäjinä. Tulokset ovat yhdensuuntaisia ja osoittavat etenkin peruselinkeinojen harjoittajien sosiaaliturvassa olevan vielä mittavia aukkoja. Lisäksi luontevan saamenkielisen asiakaspalvelun ja tiedotusmateriaalin puutteen on todettu haittaavan asiointia. Edelleen etenkin iäkkäiden ihmisten kielteinen asenne sosiaaliturvan käyttöön sekä vaikeus asioida todettiin estävän sosiaaliturvan käyttöä (Miettunen 2012).

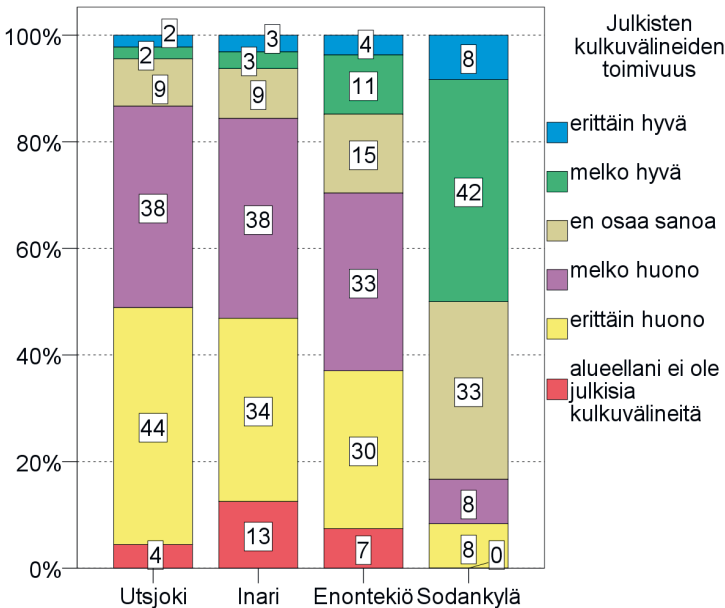
Pitkät etäisyydet luonnehtivat saamelaisalueen asukkaiden arkea. Vastaajien asuinpaikan etäisyys kuntakeskukseen oli enimmillään 200 km ja keskiarvo 54 km. Vertailun vuoksi suomalaisten keskimääräiset matkat hyvinvointipalveluihin olivat 2–20 km (Siltaniemi ym. 2011, 139). Sen sijaan muissa Lapin kunnissa pitkät kunnan sisäiset palvelumatkat ovat yleisiä, harvemmin kuitenkin yli 100 km mittaisia. Etäisyys erikoissairaanhoidon palveluihin on saamelaisalueella omaa luokkaansa. Utsjoen Nuorgamista on 480 kilometriä Lapin keskussairaalaan ja 700 kilometriä Oulun yliopistolliseen keskussairaalaan. Saamelaisalueen asukkaiden elämän peruslähtökohdissa on myös suuria eroja riippuen siitä, missä osassa kuntaa he asuvat. Tämä vaikuttaa osaltaan sekä palvelutarpeisiin että niiden saatavuuteen. Vastaajista noin kolmasosa asui kuntakeskuksessa tai sen välittömässä läheisyydessä, reilulla kolmasosalla oli matkaa kuntakeskukseen 6–80 km ja vajaalla kolmasosalla sitä enemmän. Perinteisten elinkeinojen harjoittajat asuvat keskimäärin edelleen kauempana keskustasta, tosin 1970-luvulla käynnistynyt elinkeinorakenteen murros ja muuttoliike kuntakeskuksiin sekä asutuspoliittiset toimet ovat muuttaneet tätä kehityspiirrettä. Toisen erityisryhmän muodostavat ne ikäihmiset, jotka ovat jääneet asumaan kotipaikalleen sivukyliin.

Kuvio 13. Matkan pituus keskustaan (N= 118, keskiarvo 54 km).

Pitkien etäisyyksien ohella palvelujen saavutettavuuteen vaikuttaa merkittäväällä tavalla 2000-luvulta lähtien jatkunut voimakas julkisen liikenteen karsiminen. Saamelaisalueen kunnat ovat järjestäneet joillekin lakkautetuille joukkoliikennereiteille korvaavaa palveluliikennettä tiettyinä viikonpäivinä, mutta tarjonnan peitto ei ole kattava. Joissakin kunnissa on myös kehitetty kutsutaksijärjestelmä, mutta se toimii pääosin suomenkielellä, ja varsinkin saamenkielisten ikäihmisten on vaikea hyödyntää tätä palvelumuotoa.

Vastaajien enemmistön pääasiallinen kulkuneuvo olikin oma auto tai muu oma kulkuneuvo (kävelen, polkupyörä, moottorikelkka, vene, mönkijä ym.). Kunnan kuljetuspalveluilla tai julkisella liikenteellä oli niiden vähäisyyden tai puuttumisen vuoksi keskimäärin vain marginaalinen osuus. Joidenkin yksittäisten ihmisten tapauksessa niillä voi kuitenkin olla suuri merkitys palveluihin pääsemisessä. Julkisen liikenteen suhteen kuntakohtaiset erot olivat suuret. Julkisten kulkuneuvojen osuus oli selvästi Vuotsossa (Sodankylä) merkittävämpi kuin muissa saamelaisalueen kunnissa. Tämä johtuu pitkälti Vuotsan sijainnista E 75 -tien varrella, josta on hyvät julkiset kulkuyhteydet Sodankylän kunta-keskukseen. Vastaavasti kunnan kuljetuspalveluita käyttäneiden osuus oli suurin Enontekiöllä. Inarissa puolestaan oman auton käyttö oli yleisintä.

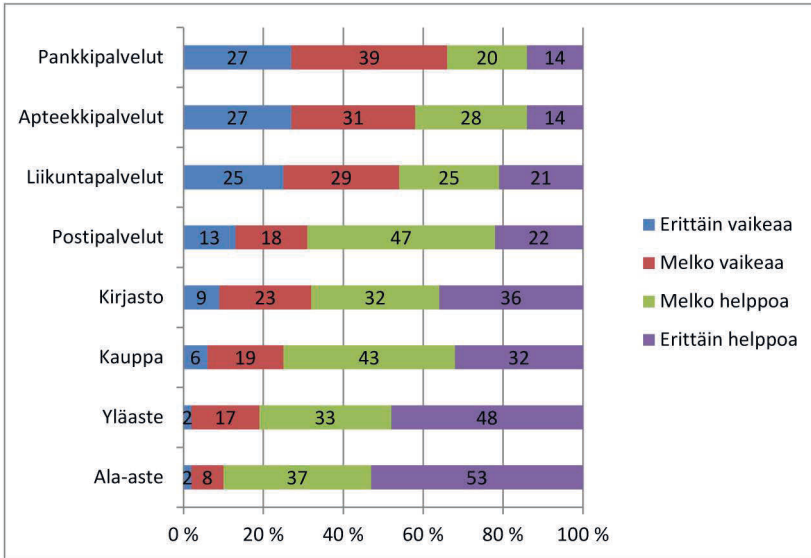
Kuvio 14. Julkisten kulkuvälineiden toimivuus saamelaisalueella (N=116; %).

Tilanne heijastuu selvästi vastaajien kokemuksiin julkisten kulkuvälineiden toimivuudesta. Vuotson (Sodankylä) vastaajista puolet koki julkisten kulkuneuvojen toimivuuden hyväksi tai erittäin hyväksi. Sitä vastoin Utsjoen vastaajista yli 80 % koki niiden toimivuuden huonoksi tai erittäin huonoksi. Yli 10 % Inarin vastaajista ilmoitti, ettei alueella ole julkisia kulkuneuvoja. Julkisten kulkuyhteyksien toimivuuden puutteita kuvaakin se, että vain neljäsosa vastaajista totesi voivansa asioida linja-autolla tai joukkoliikenteellä kuntansa alueella olevissa palveluissa saman päivän aikana.

6.2 Palvelujen saatavuus saamelaisalueen kunnissa

Yleisellä tasolla tarkasteltuna saamelaisalueen sosiaali- ja terveyspalvelujen saatavuus koettiin sekä maan keskitasoa että Lapin maakunnan keskitasoa huonommaksi. Täysin vertailukelpoista tietoa ei ole saatavilla, mutta viimeaikaiset tutkimukset antavat suuntaa eri puolilla maata asuvien ihmisten palvelukokemusten eroista. Kansalaisbarometrin (Siltaniemi ym. 2011, 97) tuloksiin verrattuna sosiaali- ja terveyspalvelujen saatavuus koettiin selvästi huonommaksi saamelaisalueella. Saamelaisvastaajista keskimäärin vain runsas kolmasosa (38 %) koki näiden palveluiden saatavuuden hyväksi. Valtakunnan tasolla ja Lapisissa keskimäärin kaksi kolmesta (61 % ja Lapisissa 63 %) piti niiden saatavuutta hyvänä. Palvelujen saamisen huonoksi kokevien osalta ero on vielä silmiinpistävämpi. Saamelaisvastaajista noin 42 % katsoi näiden palveluiden saatavuuden huonoksi, kun vastaava luku valtakunnan tasolla oli vain 16 % ja Lapisissa 14 %.

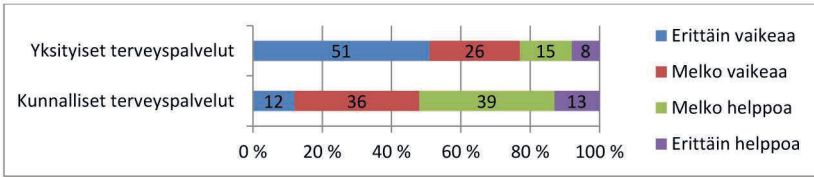
Hyvinvointipalvelujen saatavuudessa oli suuria eroja eri saamelaisalueen kuntien kesken, mutta myös kuntien sisäiset erot olivat merkittävät. Tulos heijastaa saamelaisalueen kuntien palvelujärjestelmän ominaispiirteitä. Etäisyys kuntakeskukseen on merkittävä saatavuutta määrittävä tekijä, mutta eroja selittävät myös muut tekijät. Vaikka palvelut ovat pääosin keskittyneet kuntakeskuksiin, niiden ohella kuhunkin kuntaan on muodostunut myös yksi pienempi palvelukeskittymä. Sevettijärvellä, Karigasniemellä, Kaaresuvannossa, Kilpisjärvellä ja Vuotsossa sijaitsevat peruskoulun ala-aste ja päivittäistavaramyymälä. Lisäksi näissä kylissä on pysyvä tai määräajoin järjestetty terveydenhoitajan sekä terveyskeskuslääkärin vastaanotto. Norjan tai Ruotsin rajan läheisyys laajentaa myös merkittävällä tavalla päivittäistavarakaupan palvelutarjontaa näissä kylissä. Inarin kirkonkylään on lisäksi muodostunut selvä saamenkielisten palvelujen keskittymä Saamelaiskäräjien, Saamelaiskulttuurikeskuksen, Saamelaisalueen koulutuskeskuksen, Yle Sámi Radion, Saamelaismuseon sekä Sámi Duodjin (Saamelaiden käsityöntekijöiden yhdistys) ympärille.

Kuvio15. Päivittäispalvelujen saatavuus saamelaisalueella (%).

Kyselyn tulosten mukaan päivittäistavarakauppa- ja ala-asteen koulupalvelujen saatavuus oli selvästi parhaita. Vastaajista jopa kolme neljästä (75 %) koki päivittäisten kauppapalveluiden saatavuuden helppona tai erittäin helppona. Lisäksi kauppojen yhteydessä sijaitsevat postin palvelupisteet lisäsivät postipalveluiden saatavuutta. Erityisesti Vuotson ja Utsjoen vastaajien mielestä päivittäisten kauppapalvelujen saatavuus oli helppoa. (Liitekuvio 4.) He ilmoittivat myös saavansa saamenkielistä kauppapalvelua. Inarin ja Enontekiön vastaajista sen sijaan lähes 40 % koki kauppapalvelujen saatavuuden vaikeaksi. Samoin postipalveluiden saatavuus oli vaikeinta Inarissa, jossa 40 % vastaajista piti sitä vaikeana tai erittäin vaikeana. Myös Enontekiöllä kolmannes vastaajista piti sitä vaikeana. Utsjoella ja Vuotsossa sen sijaan palvelun saatavuus oli helppoa tai erittäin helppoa noin 70 %:lle vastaajista. (Liitekuvio 5.)

Valtaosa vastaajista koki ala-asteen koulun saatavuuden helpoksi tai erittäin helpoksi. Vaikeimmaksi sen kokivat Inarin ja Enontekiön vastaajat, tosin heistäkin vain vajaa 10 % oli tätä mieltä. Tulos heijastaa näiden kuntien pitkiä etäisyyksiä sekä kyläkoulujen lakkauttamisten vaikutuksia. (Liitekuvio 6.) Vastaajien ikäjakauman painottuminen iäkkäämpään väestöön näkyi kuitenkin tuloksissa siten, että lähes 45 % vastaajista totesi, ettei tarvitse kyseistä palvelua.

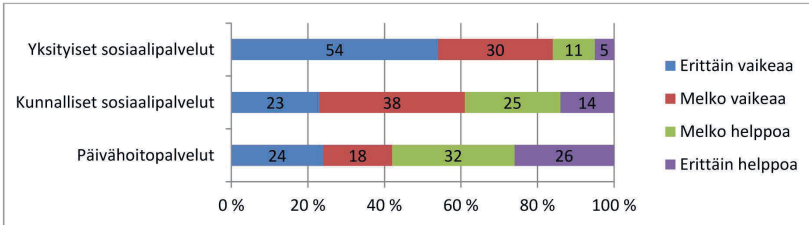
Kuvio 16. Terveyspalveluiden saatavuus saamelaisalueella (%).

Terveyspalvelujen saatavuuden suhteen kuntien väliset erot eivät olleet kovin suuret, mutta hajonta oli suuri. Vastaajista puolet koki kunnallisten terveyspalvelujen saatavuuden helpoksi tai erittäin helpoksi, kun taas puolet piti sitä vaikeana tai erittäin vaikeana. Saatavuus koettiin vaikeimmaksi Vuotossa ja Inarissa. Yksityisten terveyspalvelujen saatavuus oli sitä vastoin selvästi vaikeata. Utsjoen ja Vuotson vastaajista jopa kolme neljäsosaa sekä Inarin ja Enontekiön vastaajista yli puolet piti niiden saatavuutta vaikeana tai erittäin vaikeana. Julkinen sektori onkin selvästi tärkein terveyspalvelujen tuottaja näissä kunnissa, eikä niissä ole havaittavissa muualla Suomessa tapahtunutta yksityisten terveyspalvelujen osuuden kasvua. (Liitekuvio 7.)

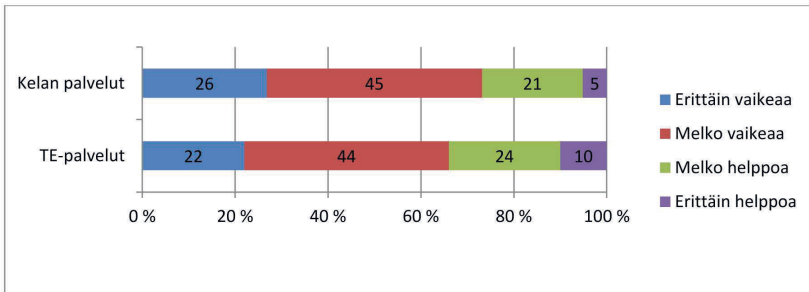
Sosiaalipalvelujen saatavuus oli keskimäärin vaikeampaa kuin terveyspalvelujen saatavuus. Vaikeimmaksi kunnallisten sosiaalipalvelujen saatavuus koettiin Utsjoella ja Inarissa, missä yli puolet (57 %) ilmoitti saatavuuden vaikeaksi tai erittäin vaikeaksi. Enontekiön vastaajista sen sijaan vain kolmasosa koki saatavuuden helpoksi tai erittäin helpoksi. Huomattavaa on kuitenkin ”en osaa sanoa” -vastausten suuri määrä. Vuotson vastaajista jopa 43 % ei osannut määrittellä kantaansa. Yksityisten sosiaalipalvelujen saatavuus oli keskimäärin yhtä huono kuin yksityisten terveyspalvelujen saatavuus. Vain Inarin kunnassa viidesosa vastaajista piti niiden saatavuutta hyvänä tai erittäin hyvänä. (Liitekuvio 8.) Päivähoitopalvelut on käsitelty erikseen, koska ne olivat vuonna 2012 osassa kunnista sivistystoimen alaisuudessa. Päivähoidon saatavuus oli selvästi helpointa Utsjoella, missä jopa 65 % vastaajista piti sitä helppona tai erittäin helppona. Enontekiöllä ja Inarissa tilanne on selvästi huonompi, sillä vastaajista kolmasosa piti päivähoitopalvelujen saatavuutta huonona tai erittäin huonona.

Muista kunnallisista hyvinvointipalveluista kirjastopalvelun saatavuus koettiin hyväksi. Vastaajista kaksi kolmasosaa ilmoitti palvelun saatavuuden olevan helppo tai erittäin helppo. Sen sijaan kokemukset liikuntapalvelujen saatavuudesta jakautuivat melko voimakkaasti. Vastaajista puolet koki liikuntapalveluiden saatavuuden vaikeaksi ja melkein saman verran piti sitä tai helppona. Liikuntapalvelujen tarjonta on joitakin poikkeuksia lukuun ottamatta keskittynyt voimakkaasti kuntakeskuksiin ja toiminnassa olevien kyläkoulujen yhteyteen.

Tarjonta vaihtelee eri kunnissa ja kunnan osa-alueilla voimakkaasti. Vastausprofiilin voidaan ajatella heijastavan vastaajien asuinpaikkaa ja liikuntamieltymyksiä.

Kuvio 17. Sosiaalipalveluiden saatavuus koko saamelaisalueella (%).

Kuvio 18. Kelan ja Te-toimiston palvelujen saatavuus saamelaisalueella (%).

Vaikeimmin saavutettaviksi hyvinvointipalveluiksi koettiin pankki- ja apteekkipalvelut. Vastaajista lähes 70 % piti pankkipalveluiden saatavuutta vaikeana tai erittäin vaikeana. (Liitekuvio 9.) Vuotson tulos poikkesi kuitenkin muusta vastausprofiilista, sillä puolet koki pankkipalveluiden saatavuuden helpoksi tai erittäin helpoksi. Pankkipalveluiden saatavuus on huonontunut saamelaisalueen kunnissa, kun pankit ovat vähentäneet konttoreitaan ja supistaneet niiden aukioloaikoja. Kuntakeskuksissa sijaitsevat pankkiautomaatit lisäävät pankkipalvelutarjontaa kuntakeskuksissa. Utsjoella ei kuitenkaan ole yhtään pankkiautomaattia koko kunnassa. Ikäihmiset kokevat pankkiautomaatin käytön myös vaikeaksi.

Apteekkipalvelujen saatavuus oli selvästi huonoin Utsjoella, jossa yli 80 % vastaajista ilmoitti sen vaikeaksi tai erittäin vaikeaksi. Utsjoen kunnassa ei ole apteekkia, ja lähin apteekki sijaitsee Ivalossa, mikä näkyy selvästi kyselyn tulok-

sisä. Helpointa palvelujen saatavuus oli enontekiöläisten mukaan, sillä heistä 70 % koki palvelun saatavuuden helpoksi tai erittäin helpoksi. (Liitekuvio 10.)

Työ- ja elinkeinotoimen ja Kelan palveluiden saatavuudessa saamelaisalueen eri kuntien asukkaat ja eri puolilla kuntia asuvat näyttävät olevan melko eriarvoisessa asemassa. Kaikista vastaajista vain kolmannes piti TE-palvelujen saatavuutta helpohkona. Sitä vastoin Utsjoen ja Inarin vastaajista lähes 70 % koki TE-palveluiden saatavuuden melko vaikeaksi. Vuotson vastauksia oli vain viisi, mikä ei mahdollista tilastollista päättelyä. (Liitekuvio 11.) Työ- ja elinkeinopalveluilla on merkittävä rooli saamelaisalueen ihmisten arjen pärjäämisessä, sillä Utsjokea lukuun ottamatta alueen kuntien työttömyysprosentti on suhteellisen korkea. Enontekiöllä se on ollut pitkään selvästi yli maan ja maakunnan keskitason. Tulos heijastaa työ- ja elinkeinotoimistojen lakkauttamista pienistä kunnista ja palvelujen keskittämistä. Uuden palvelukäytännön mukaisesti henkilökohtaista palvelua ilman aikavarausta saa Ivalossa, Hetassa ja Sodankylässä kerran viikossa ja muina arkipäivinä vain aikavarauksella. Lisäksi Hetan ja Utsjoen yhteispalvelupisteessä on mahdollisuus omatoimiseen asiointiin.

Tilanne on vielä kärjistetympi Kelan palvelujen kohdalla. Niiden saatavuutta piti helpohkona ainoastaan neljännes kaikista vastaajista. Vuotossa kuitenkin puolet kymmenestä vastaajasta ja Inarissakin 40 % vastaajista koki Kelan palvelujen saannin helpohkoksi. Sen sijaan Utsjoella jopa 85 % vastaajista piti Kelan palvelujen saantia vaikeana tai erittäin vaikeana. (Liitekuvio 12.) Kela on kuitenkin valtion organisaatioista näkyvimmin panostanut saamenkieliseen palvelutuotantoon. Vastaajien avoimien kommenttien mukaan palvelujen saatavuutta vaikeuttaa merkittäväällä tavalla Kelan, pankin ja työvoimatoimen uusi, keskitetty puhelinpalvelujärjestelmä. Pitkien etäisyyksien vuoksi saamelaisalueen asiakkaat ovat toki tottuneet asioimaan puhelimen välityksellä. Asiointi on kuitenkin aiemmin tapahtunut kuntakeskuksessa olevien tuttuja viranhaltijoiden kanssa, jotka ovat ymmärtäneet asiakkaan kontekstin ja tarpeet. Tämä on mahdollistanut asiointin myös heikommalla suomenkielen taidolla. Yleisesti ottaen saamelaiset asiakkaat myös arvostavat edelleen henkilökohtaista kontaktia. (Ks. Miettunen 2012.)

Vastaajat kokivat, että Kelan asioimiskäytäntö on muuttunut vaikeaksi ja palvelun laatu huonontunut. Saamen kielellä asiointi onnistuu vain harvoin ja palveluiden saaminen edellyttää monimutkaisen tilausjärjestelmän hallitsemista sekä usein myös internet-yhteyttä. Lisäksi osa puhelinpalveluista on kallistunut huomattavasti, mikä tuntuu etenkin pienituloisten kukkarossa.

Etäisyys, kieli ja palvelujen saatavuus

Tarkasteltaessa palvelujen saatavuutta selittäviä tekijöitä kunnan sisäinen palvelurakenne, etäisyydet kuntakeskukseen ja kulkuyhteydet ovat ratkaisevassa asemassa. Pitkien etäisyyksien ja vaikeiden kulkuyhteyksien on aiempien tutkimusten mukaan todettu selvästi vaikeuttavan palvelujen saatavuutta. Yksin asuvien ikäihmisten kohdalla nämä tekijät voivat muodostua jopa kynnyksymyökseksi palvelujen käytölle.

Etäisyyden ja palvelujen saatavuuden välisen suhteen lähempää tarkastelua varten vastaajien etäisyydet eri palveluihin standardoitiin keskiarvon perusteella. Sen jälkeen luotiin ryhmittelyanalyysin avulla kaksiluokkainen jaottelu. Sen mukaisesti ”matka palveluihin lyhyt” -ryhmään kuuluvilla vastaajilla suurin osa palveluista on lähellä. Matkaa palveluihin oli keskimäärin 5 km ja enimmillään 50 km, tosin Inarin ja Utsjoen kunnissa oli pari poikkeavaa havaintoa. Kela muodosti poikkeuksen tässä profiilissa, sillä etäisyys palveluun oli lähes puolella vastaajista vähintään 50 km. ”Matka palveluihin pitkä” -ryhmässä vastaajien palveluista suurin osa oli kaukana. Keskimääräinen matka kuntakeskukseen oli noin 80 km. Poikkeuksen tekivät kauppa, posti ja ala-aste, jotka olivat useasti lähipalveluja sijaiten keskimäärin alle 10 km etäisyydellä. (Liitekuvio 13.)

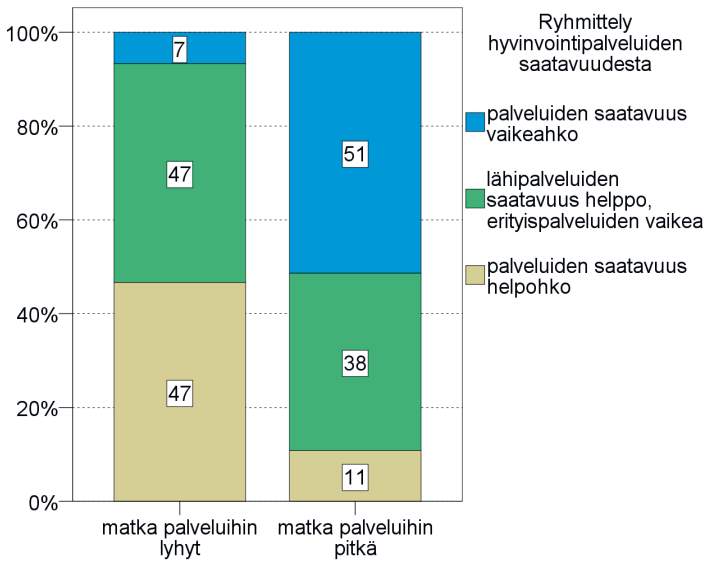
Tuloksen kuntakohtaiset erot olivat silmiinpistäviä. Vuotson vastaajista kahdella kolmasosaa matka palveluihin oli pitkä. Sitä vastoin Utsjoen vastaajista melkein yhtä usealla matka palveluihin oli lyhyt. Enontekiön ja Inarin vastaajat jakautuivat melko tasaisesti molempiin ryhmiin. Tämä kuvaa hyvin kuntien maantieteellisiä ominaisuuksia ja palvelurakenteen eroja. Vuotson palveluista valtaosa sijaitsee Sodankylän kuntakeskuksessa (noin 100 km:n päässä). Utsjoen kunnassa etäisyys kuntakeskukseen on enimmillään yhtä pitkä. Kuitenkin Norjan rajan läheisyys lisää jonkin verran sivukylien lähipalvelutarjontaa.

Taulukko 3. Ryhmittely palveluiden etäisyyden mukaan asuinkunnittain (%).

		Asuinkunta				
		Sodankylä	Enontekiö	Inari	Utsjoki	Yhteensä
Ryhmittely palveluiden etäisyyden mukaan	matka palveluihin pitkä	77,8%	45,0%	44,4%	34,5%	44,7%
	matka palveluihin lyhyt	22,2%	55,0%	55,6%	65,5%	55,3%
Yhteensä	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
	(n)	(9)	(20)	(27)	(29)	(85)

Vastaajien kokemukset eri hyvinvointipalvelujen saatavuudesta ryhmiteltiin kolmeen: 1) helpohko saada palveluita, 2) lähipalvelut helppo, erityispalvelut vaikea saada, 3) vaikeahko saada palveluita. Lähipalveluja tässä tarkastelussa ovat: päivittäiset kauppapalvelut, postipalvelut, ala-aste, yläaste, kirjasto ja päivähoidtopalvelut. Erityispalveluita ovat pankkipalvelut, yksityiset terveyspalvelut, yksityiset sosiaalipalvelut, apteekki-, Te-toimiston ja Kelan palvelut sekä järjestöjen järjestämä harrastetoiminta. Lähi- ja erityispalveluiden välimaastoon sijoittuvat kunnalliset terveyspalvelut, kunnalliset sosiaalipalvelut ja liikuntapalvelut.

Edellä kuvattujen ryhmiteltyjen muuttujien välillä todettiin selvä vastaavuus. Matkojen pituus ja kokemus palvelujen saatavuuden helpoudesta tai vaikeudesta olivat suoraan yhteydessä toisiinsa. Matkojen ollessa pitkät, palvelujen saatavuus koettiin selvästi vaikeammaksi ja päinvastoin. Tulos oli odotettavissa ja vahvistaa aiempia tutkimustuloksia. Vaikkakaan tulos ei ole yllättävä, se on harvinaisen yksiselitteinen.

Kuvio 19. Ryhmittely palveluiden etäisyyden mukaan (%).

Matkan pituuden ja palvelujen saatavuuden välinen vastaavuus oli selvin Inarissa ja Vuotsossa. Utsjoen tilanne poikkeaa muista kunnista sikäli, että kolmasosa vastaajista koki lähipalvelujen saatavuuden helpohkaksi ja erityispalveluiden

saatavuuden vaikeaksi. Erot antavat viitteitä siitä, että palveluiden saatavuuden kokeminen eroaa myös paikallisesti.

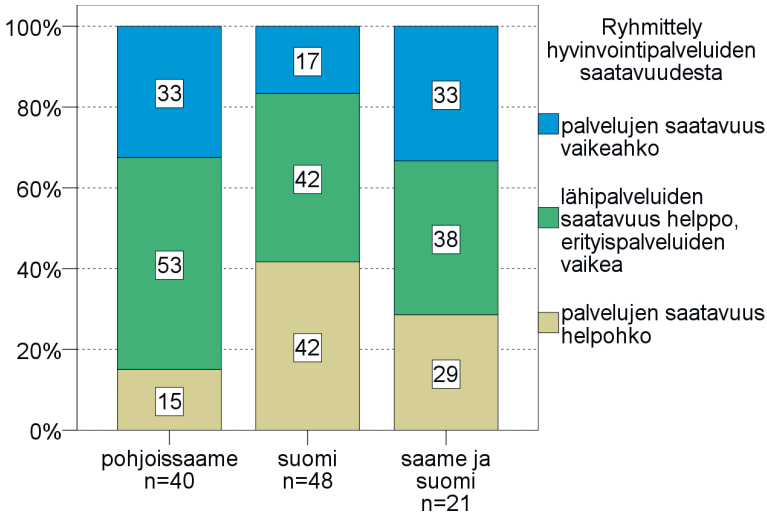
Ikäryhmittäiset ja sukupuolierot eivät kumpikaan yksistään selitä ilmiötä. Pitkämatalaiset naiset kokivat kuitenkin keskimäärin useammin palveluiden saatavuuden vaikeammaksi kuin muut. Työmarkkina-asema ja ammatillinen koulutustausta näyttäisivät jossakin määrin selittävän ilmiötä. Nimenomaan pitkämatalaiset, eläkkeellä olevat naiset ja peruselinkeinoja harjoittavat miehet (riippumatta matkan pituudesta) pitivät palvelujen saatavuutta muita vaikeampana. Kun taas se oli helpohkoa eläkkeellä oleville naisille ja palkkatyöläisille, joilla oli lyhyt matka palveluihin. Keskimääräistä yleisemmin myös ylemmän ammatillisen koulutustaustan omaavat henkilöt matkasta riippumatta pitivät saatavuutta vaikeahkona.

Tuloksissa oli joitakin mielenkiintoisia kuntakohtaisia eroja. Matkan pituus palveluihin vaikutti selittävän palvelujen saatavuuden kokemusta selvimmin Inarissa ja erityisesti inarilaisten naisten kohdalla. Samoin Utsjoella pitkämatalaiset naiset kokivat keskimääräistä useammin palveluiden saatavuuden vaikeahkona. Sen sijaan Enontekiöllä pitkämatalaiset miehet erottuivat omana ryhmänään, joka koki palveluiden saatavuuden keskimääräistä vaikeammaksi.

Vastaajien kokemuksissa hyvinvointipalvelujen saannista oli joitakin huomionarvoisia kieliperustaisia eroja. Tämä heijastaa selvästi sitä, että palvelujärjestelmä on voittopuolisesti suomenkielinen ja kuvastaa ihmisten eriarvoisuutta palvelujärjestelmässä. Vastaajat, joilla oli suomen kieli arkikielenä (n=48) kokivat hyvinvointipalvelujen saatavuuden selvästi helpommaksi kuin muut kieliryhmät. Myös arkikieleltään kaksikieliset kokivat palveluiden saatavuuden selvästi helpommaksi kuin saamenkieliset. Arkikieleltään koltansaamenkieliset (n=2) ja inarinsaamenkieliset (n=2) ryhmät eivät ole riittävän edustavia johtopäätösten tekemiseksi. Kielikysymys liittyy myös henkilön asuinpaikkaan, minkä aiemmin todettiin vaikuttavan palvelujen saatavuuteen. Saamen kieli on säilynyt aiempien tutkimusten mukaan arkikielenä keskimääräistä voimakkaammin peruselinkeinoja harjoittavissa perhekunnissa, jotka usein asuvat sivukylissä kaukana kuntakeskuksista. Tulosten mukaan juuri tämä ryhmä koki palveluiden saatavuuden vaikeimmaksi.

Kokemukset palvelujen saatavuudesta suhteessa vastaajan äidinkieleen ei poikennut merkittävästi arkikielen tilanteesta, mutta erot olivat selvemmät. Äidinkieleltään suomenkieliset (n=13) kokivat palveluiden saatavuuden selvästi kaikkein helpoimmaksi. Sen sijaan äidinkieleltään koltansaamenkielisten (n=9) ja kaksikielisten (n=7) ryhmät vaikuttavat pitävän palvelujen saatavuutta selvästi muita vaikeimpana. Näiden ryhmien pienet koot eivät kuitenkaan salli tilastolisten johtopäätösten tekoa. Tulosta voidaan kuitenkin pitää suuntaa-antavana, ja sitä on tarpeen selvittää tarkemmin jatkotutkimuksissa. Voidaan olettaa, että

koltansaamenkielisen terveydenhoitajan toimen loppuminen Sevettijärvellä sekä koltansaamenkielisen terveyspalvelun puute kaiken kaikkiaan vaikuttavat tulokseen. Pohjoissaamenkieliset (n=82) sen sijaan kokivat useimmin lähipalveluiden saatavuuden helpoksi, mutta erityispalveluiden saatavuuden vaikeaksi. (Liitekuvio 14.) Kokemuksia saamenkielisistä palveluista käsitellään tarkemmin luvussa 6.4.

Kuvio 20. Ryhmittely hyvinvointipalvelujen saatavuus suhteessa vastaajan arkielämään (%).

Kaiken kaikkiaan tulos antaa aihetta pohtia käynnissä olevan palveluntuotannon uudelleenorganisoinnin perusideoiden velvoittavuutta. Palvelurakennemuutoksessa on ollut korostettuna lähtökohtana se, että tulevissa rakenteissa lähipalvelut turvataan. Suurena haasteena on, miten ne ajatellaan toteutuvaksi saamelaisalueen kaltaisilla alueilla, joissa välimatkat palveluihin ovat tosi pitkät ja palvelujen saatavuus koetaan jo nykyisellään hyvin ongelmalliseksi. Palvelujen yhdenvertaiseen toteutumiseen eri saamenkielisten ryhmien osalta sekä eri osissa saamelaisalueen kuntia tulee jatkossa myös kiinnittää entistä enemmän huomiota.

6.3 Palvelutyytyväisyys

Saamelaisten palvelutyytyväisyys oli yleisellä tasolla tarkasteltuna selvästi valtakunnan keskitasoa alhaisempi. Kun Kansalaisbarometrin (Siltaniemi ym. 2011, 95) mukaan keskimäärin noin kaksi kolmasosa suomalaisista (61 %) oli tyytyväisiä sosiaali- ja terveyspalveluihin, niin saamelaisalueen saamelaisista selvästi alle puolet ilmoitti olevansa niihin tyytyväisiä. Terveyspalveluihin oltiin jonkin verran tyytyväisempiä kuin sosiaalipalveluihin. Vastaajista keskimäärin 55 % oli tyytyväisiä terveyspalveluihin ja 28 % tyytyväisiä sosiaalipalveluihin. Tämä tulos vastaa aiempien tutkimusten luomaa kuvaa, jonka mukaan palvelutyytyväisyyden on todettu olevan sitä huonompi mitä kauempana kaupungeista asutaan. (Siltaniemi ym. 2009, 118.)

Palvelutyytyväisyyden tarkastelua vaikeuttaa kuitenkin ”en osaa sanoa” -vastausten suuri määrä etenkin sosiaalipalvelujen osalta. Palvelukokemuksen omaavista keskimäärin neljäsosa ei osannut määritellä tarkemmin tyytyväisyyttään. Kielipesätoiminnan, lastensuojelun, vammaispalvelujen ja omaishoidon tuen osalta en osaa sanoa -vastauksia oli jopa lähes puolet. Tämän ilmiön taustalla voidaan ajatella olevan monia tekijöitä. Yhtäältä palvelujen lyhyen historian, saatavuuden satunnaisuuden tai muiden tekijöiden vuoksi palveluihin kohdistuvat odotusarvot eivät ole välttämättä vakiintuneet. Toisaalta kulttuurisilla kommunikaatiokäytännöillä on todennäköisesti suuri merkitys. Saamelaiskulttuurissa ei useinkaan ole tapana tai pidetä hyvänä äärevien kannanottojen lausumista. Asiat ilmaistaan mieluummin ”en osaa sanoa”-kommentilla tai niistä vaietaan. Asioilla koetaan myös usein olevan tilanteesta riippuen niin monta eri puolta, että on vaikea lausua yleistystä. Tätä asiaa pohditaan lisää luvussa 6.5.

Etsittäessä tyytyväisyyttä selittäviä tekijöitä ei minkään yksittäisen muuttujan suhteen löytynyt yhtä selvää yhteyttä kuin saatavuuden ja etäisyyden kohdalla. Sosiaalipalvelujen osalta matkan pituus ja palvelutyytyväisyys olivat jossain määrin yhteydessä toisiinsa etenkin Enontekiöllä ja Inarissa. Ilmiö oli kuitenkin huomattavasti loivempi kuin saatavuuden suhteen.

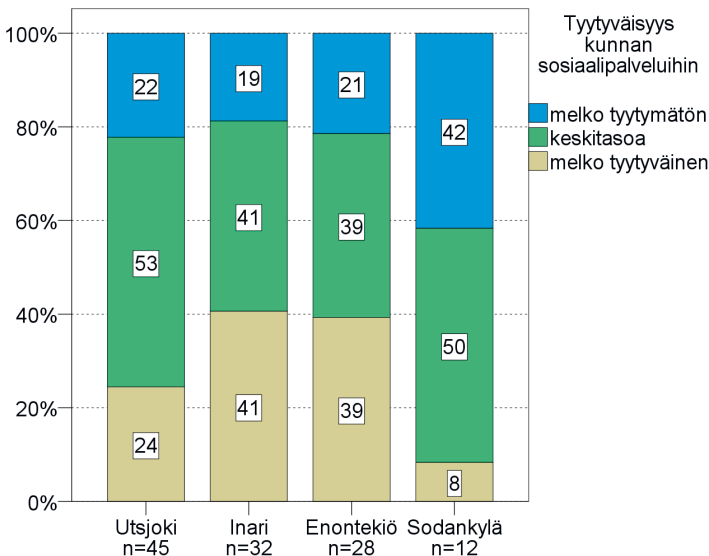
Sosiaalihuollon palvelutyytyväisyys

Sosiaalipalveluihin oltiin selvästi tyytymättömämpiä kuin terveyspalveluihin. Vastaajista vajaa kolmasosa (28 %) oli tyytyväisiä sosiaalipalveluihin ja lähes saman verran (26 %) oli niihin tyytymättömiä. Toisaalta sosiaalipalvelujen käyttö oli myös huomattavasti vähäisempää kuin terveyspalvelujen käyttö. Sosiaalipalveluista keskimäärin tyytyväisimpiä oltiin lasten päivähoitopalveluihin ja tyytymättömiä vanhuspalveluihin. Näiltä osin tulokset vastaavat yleistä valtakunnallista suuntausta (Muuri 2008, 45; Siltaniemi ym. 2011, 86). Tämän kyselyn

tulosten perusteella sosiaalipalvelujen käyttö vaikuttaisi kuitenkin olevan yleisempää kuin maassa keskimäärin. Noin puolet vastaajista ilmoitti käyttäneensä jotakin sosiaalipalvelua, kun valtakunnan tasolla vain noin neljäsosa kertoi käyttäneensä sosiaalipalveluja.

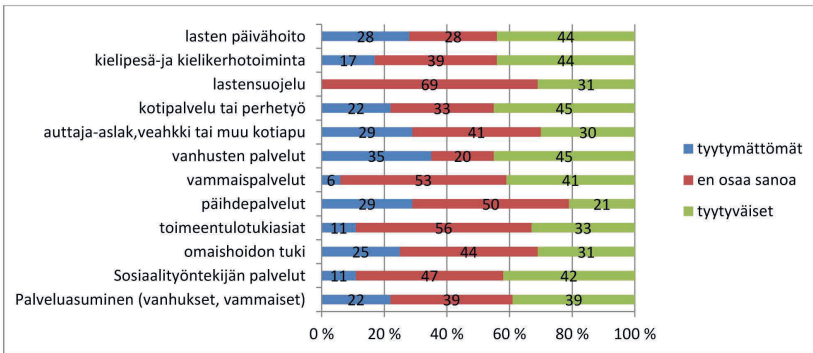
Palvelutyytyväisyydessä ei ollut suuria ikäryhmä- tai sukupuolikohtaisia eroja. Eläkeläiset olivat kuitenkin hieman muita tyytyväisempiä sosiaalipalveluihin. Tämä poikkeaa valtakunnallisesta kehityssuuntauksesta, jossa tyytymättömyyden sosiaalipalveluihin on havaittu kasvavan iän myötä (Siltaniemi ym. 2009, 119). Voidaan ajatella, että saamelaisten kohdalla kyse on iäkkäämmän sukupolven maailmankatsomuksesta ja elämäkokemuksista, joiden perusteella he ovat vähempään tyytyväisiä. Perinteisten elinkeinojen harjoittajat olivat kuitenkin jonkin verran tyytymättömiä sosiaalipalveluihin kuin palkkatyössä olevat ja eläkeläiset. He myös kokivat palvelujen saatavuuden selvästi vaikeammaksi.

Sosiaalipalvelutyytyväisyydessä oli joitakin kuntakohtaisia eroja. Inarin ja Enontekiön vastaajat olivat keskimäärin tyytyväisimpiä sosiaalipalveluihin. Vuotson vastaajat olivat selvästi tyytymättömiä, mutta johtopäätöksiä tehtäessä täytyy huomioida, että vastaajia oli vain 12 ja joidenkin osakysymysten kohdalla vain 4, mikä ei mahdollista tilastollisten johtopäätösten tekoa. Kunta-kohtaiset erot ovat muutenkin lähinnä suuntaa-antavia väestöryhmien pienuuden johdosta.

Kuvio 21. Tyytyväisyys sosiaalipalveluihin kunnittain (%).

Yksittäisiin sosiaalipalveluihin liittyvät tyytyväisyyskokemukset vaihtelivat kuntakohtaisesti. Eroja ei kuitenkaan voida kaikin osin pitää tilastollisesti merkittävänä palvelukokemuksen puuttumisen ja en osaa sanoa -vastausten suuren määrän vuoksi. Näyttää siltä, että palveluita ei välttämättä tunneta, jolloin niihin ei myöskään voida ottaa kantaa. Palveluittain tarkasteltuna vaikuttaa siltä, että saamenkieliseen kielipesä- ja kerhotoimintaan oltiin Inarissa jonkin verran tyytyväisimpiä. Myös vammaispalveluihin, sosiaalityöntekijän palveluihin, toimeentulotukiasioiden hoitoon, palveluasumiseen, vanhuspalveluihin ja kotipalveluihin oltiin Inarissa keskimääräistä tyytyväisempiä. Toisaalta lasten päivähoitoon ja kylätyöntekijän palveluihin oltiin keskimääräistä tyytymättömpiä Inarissa.

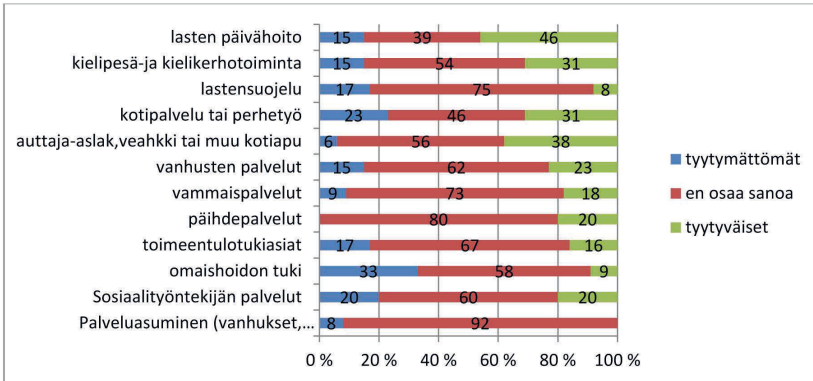

Kuvio 22. Tyytyväisyys sosiaalipalveluihin Inarissa (N=32, %).

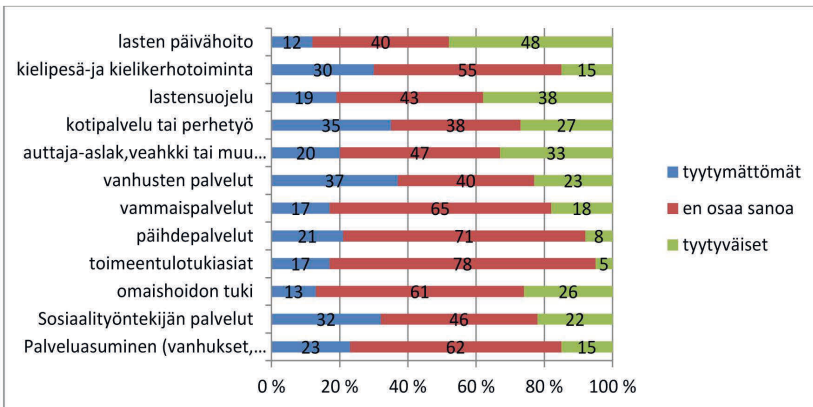
Enontekiön vastausten joukossa oli eniten ”en osaa sanoa” -vastauksia, useimmissa tapauksissa vaihtoehdoista jopa puolet. Enontekiön vastaajat olivat keskimäärin muita tyytyväisempiä lasten päivähoitoon samoin kuin saamenkieliseen ja kulttuurilähtöiseen kotiaputoimintaan (Veahkki). Suurimmaksi tyytymättömyyden kohteeksi nousi omaishoidon tuki. Vastaajista neljä oli tyytymätön tai erittäin tyytymätön omaishoidon tukeen ja yksi melko tyytyväinen. Seitsemän ei osannut määritellä mielipidettään.

Utsjoella oltiin keskimääräistä tyytyväisempiä lasten päivähoitoon ja lastensuojeluun. Lähes puolet vastaajista oli tyytyväinen niihin, mutta melkein yhtä suuri osa ei osannut määritellä mielipidettään. Sen sijaan vanhuspalvelut, sosiaalityöntekijän palvelut ja kotipalvelut herättivät selvästi eniten tyytymättömyyttä. Yli kolmasosa vastaajista oli tyytymättömiä niihin. Saamenkieliseen Auttaja

Aslak -kotiapuun oltiin selvästi tyytyväisempiä. Kolmasosa vastaajista oli tyytyväinen siihen, mutta lähes puolet ei osannut määrittellä kantaansa.

Kuvio 23. Tyytyväisyys sosiaalipalveluihin Enontekiöllä (N=28, %).

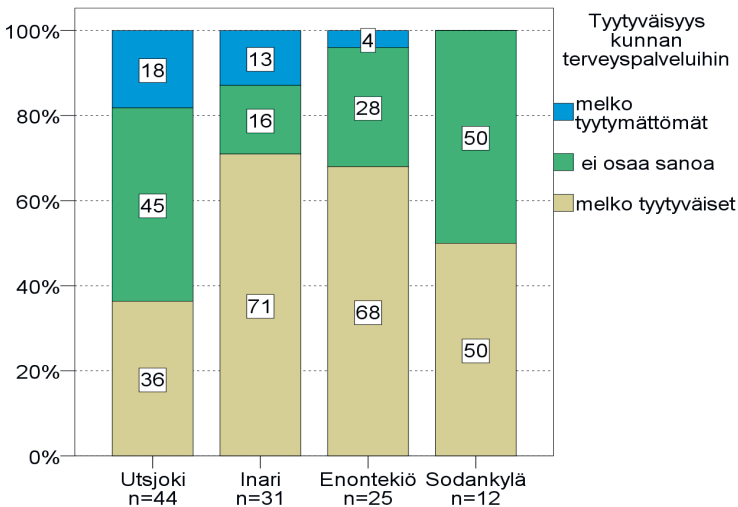

Kuvio 24. Tyytyväisyys sosiaalipalveluihin Utsjoella (N=46, %).

Vuotson vastauksia oli vähän (12), joten tuloksia ei esitetä erillisenä taulukkona. Vastaajat vaikuttivat olevan kauttaaltaan keskimäärin hieman muita tyytymättömiä sosiaalipalveluihin. Erityisen tyytymättömiä oltiin vanhusten palveluihin, vammaispalveluihin ja palveluasumiseen. Saamenkielinen kielipesä- ja kerhotoiminta jakoi mielipiteitä niin, että kaksi vastaajaa oli tyytymättömiä, yksi tyytyväinen ja yksi ei osannut määrittellä mielipidettään.

Tyytyväisyys terveyspalveluihin

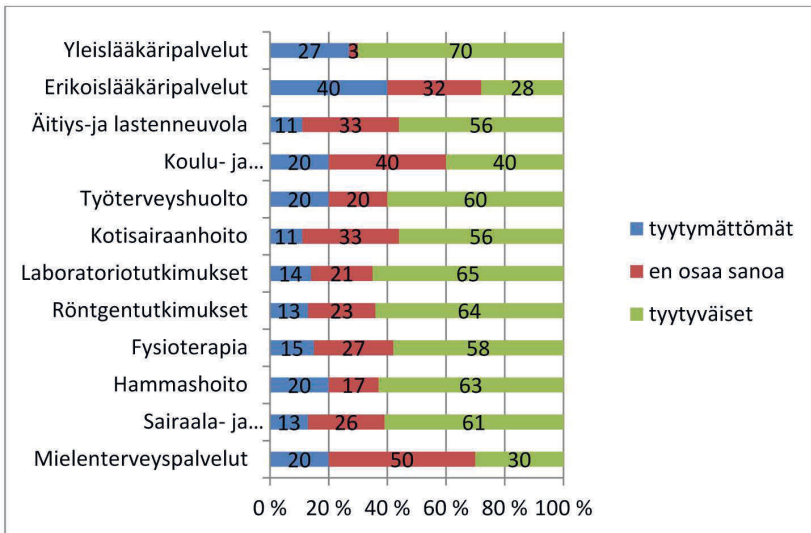
Tyytyväisyys kunnallisiin terveyspalveluihin oli keskimäärin suurempaa kuin sosiaalipalveluihin. Yli puolet vastaajista (55 %) oli tyytyväisiä terveyspalveluihin ja tyytymättömiä heistä oli vain 12 %. Tilanne on samansuuntainen kuin valtakunnallisissa hyvinvointitutkimuksissa, jossa kolme neljännestä ilmoitti olevansa tyytyväinen terveyspalveluihin (Siltaniemi ym. 2011, 86). Ilmiön taustalla voi olla moninaisia syitä, jotka liittyvät terveyspalvelujen tarpeeseen asiakkaan elämässä, palveluiden hierarkkiseen asemaan yhteiskunnassamme tai muihin tekijöihin, joiden vuoksi niihin kohdistuu erilaisia odotusarvoja kuin sosiaalipalveluihin. Terveyspalvelut voivat myös olla paremmin resursoituja kuin sosiaalipalvelut. Terveyspalvelujen käyttö oli myös selvästi yleisempää ja en osaa sanoa -vastausten määrä vähäisempi kuin sosiaalipalvelujen osalta. Vastaajista 96 % oli käyttänyt yleislääkäri- ja laboratorion palveluja. Vähiten käyttökokemusta oli koulu- ja opiskelijaterveydenhuollosta sekä mielenterveyspalveluista. Tuloksissa oli havaittavissa selviä kuntakohtaisia eroja. Utsjokelaiset olivat keskimääräistä tyytymättömiä terveyspalveluihin kuin muiden saamelaisalueen kuntien vastaajat. Siellä vain 36 % oli tyytyväisiä terveyspalveluihin. Sen sijaan Inarissa ja Enontekiöllä oltiin valtakunnalliseen tasoon nähdenkin kohtuullisen tyytyväisiä terveyspalveluihin.

Kuvio 25. Tyytyväisyys terveyspalveluihin kunnittain (%).

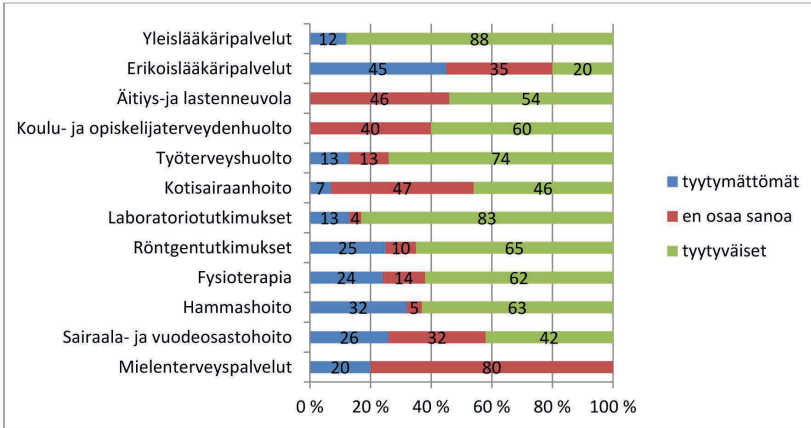
Tyytyväisyydessä oli suuria eroja eri terveystalvelujen välillä. Selvästi kaikkein tyytyväisimpiä oltiin yleislääkäripalveluihin. Vastaajista 76 % ilmoitti olevansa tyytyväinen tai melko tyytyväinen yleislääkäripalveluihin. Myös laboratorio- ja röntgenpalveluihin sekä työterveyshuoltoon oltiin Utsjokea lukuun ottamatta tyytyväisiä. Suurin tyytymättömyys kaikissa kunnissa kohdistui erikoislääkäripalveluihin, joihin yli puolet (52 %) oli tyytymättömiä tai erittäin tyytymättömiä.

Inarin vastaajat olivat keskimäärin tyytyväisimpiä terveystalveluihin yleensä. Inarilaisista 71 % oli tyytyväisiä tai erittäin tyytyväisiä terveystalveluihin. Inarissa oltiin muihin kuntiin verrattuna tyytyväisempiä kotisairaanhoidon ja sairaala- ja vuodeosastopalveluihin.

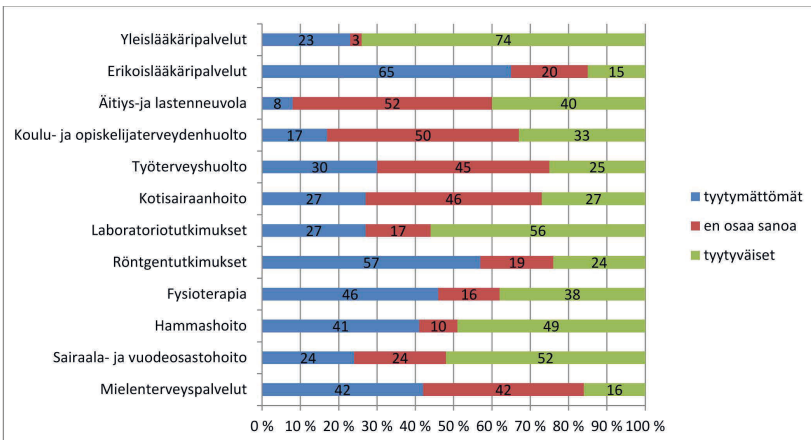
Kuvio 26. Tyytyväisyys terveystalveluihin Inari (N= 31, %).

Enontekiöllä tyytyväisyys yleislääkäripalveluihin oli harvinaisen korkea. Jopa 88 % vastaajista oli tyytyväisiä tai melko tyytyväisiä. Enontekiön vastaajat olivat myös keskimääräistä tyytyväisempiä laboratoriotutkimuksiin ja työterveyshuoltoon. Hammashoito jakoi mielipiteitä niin, että kaksi kolmasosasta oli tyytyväisiä ja yksi kolmasosa oli tyytymättömiä siihen.

Kuvio 27. Tyytyväisyys terveyspalveluihin Enontekiö (N=25, %).

Utsjoellakin tyytyväisimpiä oltiin nimenomaan yleislääkäripalveluihin, vaikka yleinen tyytymättömyys muuten oli selvästi korkeampaa tasoa kuin muissa kunnissa. Vastaajista 74 % oli tyytyväisiä yleislääkäripalveluihin. Lisäksi kohtuullisen tyytyväisiä oltiin sairaala- ja vuodeosastopalveluihin sekä laboratoriotutkimuksiin. Utsjoen vastaajat olivat keskimääräistä tyytymättömämpiä röntgen- ja fysioterapiapalveluihin. Tyytyväisyys hammashoitoon jakoi mielipiteet tasan tyytyväisten ja tyytymättömien kesken.

Kuvio 28. Tyytyväisyys terveyspalveluihin Utsjoki (N=44, %).

Puolet Vuotson vastaajista oli tyytyväisiä terveyspalveluihin. Vastaajien määrä vaihteli 3–12 välillä eri alakysymysten osalta, mikä ei mahdollista tilastollisten johtopäätösten tekoa. Tuloksista ei myöskään sen vuoksi esitetä erillistä taulukkoa. Laboratorio- ja röntgenpalveluihin oltiin keskimäärästä tyytyväisempiä kuin muissa kunnissa. Muita kriittisemmin vuotsolaiset suhtautuivat muun muassa hammashoittoon, neuvolatoimintaan, kotisairaanhoidtoon ja fysioterapiaan.

Palvelutyytyväisyyden suhteen kieliperustaiset erot olivat samansuuntaiset kuin palveluiden saatavuuskokemuksissa. Ilmiö ei kuitenkaan ole yhtä suoraviivainen ja joitakin selviä poikkeuksiakin löytyi. Arki- ja äidinkieleltään suomenkieliset olivat keskimääräistä tyytyväisempiä sekä sosiaali- että terveyspalveluihin kuin muut kieliryhmät. Sitä vastoin arki- ja äidinkieleltään kaksikieliset olivat selvästi tyytymättömämpiä sosiaalipalveluihin kuin muut. Terveyspalvelutyytyväisyyden suhteen tilanne oli kuitenkin päinvastainen, ja kaksikieliset olivat hieman tyytyväisempiä terveyspalveluihin kuin saamenkieliset, jotka olivat selvästi muita vähemmän tyytyväisiä terveyspalveluihin. Kuitenkin kieliryhmien pienet koot ja ”en osaa sanoa” -vastausten suuri määrä vaikeuttavat johtopäätösten tekoa, joten näitä tuloksia voidaan pitää lähinnä suuntaa antavana.

Pohjoissaamenkielisten vastaajien joukossa ”en osaa sanoa” -vastauksia oli jopa 62 % vastauksista. Tämä on aineiston suurin kieliryhmä, jonka osalta myös tilastollinen vertailu olisi mahdollista, mutta kantaa ottamattomien suuri määrä häiritsee analyysia. Arvaukseksi jää, kertooko ”en osaa sanoa” -vaihtoehdon yleisyys palvelutyytyväisyyden kohdalla siitä, että saamelaiset eivät ehkä halua ottaa kantaa palveluihin, jotta jäljellä olevat palvelut eivät vaarantuisi. Toisaalta se kertonee siitä, että palveluja ei tunneta, eikä siten osata sanoa mielipidettä. Tätä asiaa on käsitelty tarkemmin seuraavassa luvussa, kohdassa ”Tyytyväisyys saamenkielisiin palveluihin”.

6.4 Saamenkielisten palvelujen saanti ja tarve

Saamenkielisten palvelujen tarjonta kunnissa

Saamenkielisiä hyvinvointipalveluja on tarjolla vain rajoitetusti. Utsjoki saamelaisemmistöisenä kuntana tuottaa eniten saamenkielisiä palveluja osana kunnan palvelujärjestelmää. Inari tuottaa rajoitetusti palveluja kolmella saamen kielellä. Saamenkielisten palvelujen saatavuus on parantunut jonkin verran kaikissa saamelaisalueen kunnissa etenkin varhaiskasvatus- ja vanhuspalveluiden osalta, mutta yleistasoltaan saamenkielinen hyvinvointipalvelutarjonta on edelleen varsin sattumanvaraista ja riippuvainen kuntien kulloisistakin preferensseistä.

Sosiaali- ja terveysministeriön erillismäärärahalla on keskeinen rooli saamenkielisten palveluiden saatavuuden parantamisessa. Tämän saamelaiskäräjien kautta hallinnoitavan määrärahan kautta saamelaiset voivat myös itse vaikuttaa, minkä palvelujen tuotantoon se kohdistetaan ja miten palvelu tuotetaan. (Heikkilä 2012, 12.) Varhaiskasvatuksen ja vanhusten kotiavun kulttuurilähtöisiä toimintamenetelmiä ja palvelujen sisältöä on kehitetty myös osana STM:n rahoittamaa, Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen (Poske) saamelaisyksikön, Saamelaiskäräjien ja saamelaisalueen kuntien toteuttamaa Saamelaisten sosiaalipalvelujen kehittämisyksikkö -hanketta (2007–2009), ja kehittämistyö jatkuu parasta aikaa Posken Kaste-ohjelmaan kuuluvan SaKaste-hankkeen kautta. Kaste-rahoitteinen kehittämistyö perustuu määräaikaisiin hanketoimintoihin, ja kehittämisyksiköihin alun perin liittynyt pysyvyyden idea on valitettavasti kadonnut. Utsjoen kunta on myös toteuttanut kaksi STM:n rahoittamaa Utsjoen ja Norjan lähialueiden sosiaali- ja terveyspalvelujen kehittämishanketta ja Inarin kunta EU-Interreg -rahoitteisen Rajatonta hoivaa -terveyspalvelukoiteluhankkeen (2009–11).

Osa haastatelluista avaintoimijoista kritisoi sitä, että kunnat ovat STM:n erillismäärärahan ohella vain vähän panostaneet saamenkieliseen palvelutuotantoon.

”No sosiaali- ja terveyspalvelut, niin nehän on järjestetty nimenomaan, voi sanoa että lähestulkoon pelkästään, näillä sosiaali- ja terveysministeriön saamelaiskäräjien kautta tulevan lisämäärärahan kautta.” (Avaintoimijahaastattelu)

Saamenkielinen palvelutuotanto ei edelleenkään ole itsestäänselvyys saamelaisalueen kunnissa, vaan sitä pitää erikseen vaatia.

”Suomalaisella väestöllähän se on itsestäänselvyys, että kaikki palvelut tulevat niin kun omalla äidinkielellä ja omasta kulttuurista perustuvalla tavalla. Mutta saamelaisen pitää aina vaatia ja eikä sittenkään saa, ja saamelainen väestöhän tyytyy sitten siihen mitä saa. Ja sitten jos vaaditaan jotakin, niin sitten helposti tulee semmoista, että ollaan vaatimassa kaikkea vähän ekstrapaa, vaikka sehän ei tieten, että semmoinen. Tulee vähän semmoinen varsinkin vaatimattomille vanhuksille, että ei he kehtaa ruihtaa.” (Avaintoimijahaastattelu)

Saamenkielisen palvelutuotannon ongelmaksi on koettu palvelun tarvitsijoiden vähäisyys ja asuminen hajallaan ympäri kuntaa.

”Ongelma on se, että niitä palvelujen tarvitsijoita on liian vähän ja hekin asuvat hajalla toisistaan... ja tämä tekee sen, että pystytäänkö me ikinä tuottamaan kaikille omalla äidinkielellä palvelut. Ja tämä on sellainen kysymys, jota mä pohdin niin kun jatkuvasti ja koko ajan, pohdin ihmisten tasavertaisia palveluita suhteessa suomenkielisiin palveluihin, saamenkielisiin palveluihin. Mutta minun mielikuvitus ei riitä ratkaisemaan tätä ongelmaa.” (Avaintoimijahaastattelu)

Myös saamenkielisen ammattihenkilöstön saatavuus rajoittaa merkittävästi palvelutarjontaa.

”Saamenkielisistä työntekijöistä on huutava pula.”

”No kyllähän me aina etsitään saamenkielisiä työntekijöitä ja jos me semmoinen jostakin löydetään, niin yritetään kyllä pitää kynsin hampain kiinni... Saamelaiskäräjiltähän saa paljon tukea siihen, että saa näyttää saamenkielisiä palveluja kehittämiseen, mutta ongelma on ollut se, että yrittää saada näistä juurrutettua kunnan omaksi toiminnaksi, niin se on kyllä ollut kieltämättä kunnallakin vähän ongelma.” (Avaintoimijahaastattelu)

Avaintoimijat painottivat koulutustoimien kiireellisyyttä. Kielellinen koulutaminen nähtiin tärkeäksi, mutta hitaaksi keinoksi parantaa tilannetta. Se ei kuitenkaan korvaa äidinkielisten ja saamelaiseen kulttuuriin kasvaneiden ammattikoulutettujen työntekijöiden tarvetta. Osasyynä ammattihenkilöstön puutteeseen on myös se, ettei saamenkielen osaamista edelleenkaan nähdä lisäarvona. Saamenkielisiä, mikäli sellaista kunnissa maksetaan, on merkityksettömän pieni, eikä se riitä toimimaan kannustimena. Kielellinen ja ammatillinen osaaminen asetetaan usein myös vastakkain rekrytointitilanteesta.

”... kun me kilpailemme nyt näistä asioista kuitenkin niin monen kanssa, niin minun mielestä kielilisiä (nyt huimat 11 euroa)... mutta se pitäis olla niin merkittävä taloudellinen etu siitä, että se motivoi myöskin niitä suomenkielisiä opiskelemaan ja toisaalta se motivoi niitä saamenkielisiä palaamaan kotiseudulle.” (Avaintoimijahaastattelu)

”Ja tuemme työntekijöitten saamenkielen koulutusta sillä tavalla, että meillä oli tänä vuonna kaksi opiskelemassa tällä oikeusministeriön rahoituksella saamenkieltä, ja sitten mikäli henkilö ite hakeutuu opiske-

lemaan, niin sitä sitten tuetaan antamalla työstä lomaa ja osallistamalla joihinkin kustannuksiin.” (Avaintoimijahaastattelu)

”Se on tärkeä asia, että meillä ei makseta saamenkielen osaamisesta yhtään muuta, kun se mikä koko SAKK:n (Saamelaisalueen koulutuskeskuksen) saamenkielen koulutuksen ilmoittama summa on. Taloudellisesti muuten ei tueta. Palkkauksessa se ei näy.” (Avaintoimijahaastattelu)

” Me ei voida pitää palkkauksen kriteerinä pelkästään sitä kielen osaamista, vaan meidän täytyy kiinnittää heidän ammatilliseen osaamiseen... Mutta pyritään siihen, että joka puolella kuntaa haja-asutusalueella on joku saamenkieltä puhuva ihminen. Mutta emme pysty palkkaamaan ympäri kuntaa kaikkea kolmea saamenkieltä puhuvaa ihmistä... tää ylimääräinen valtionavustus saamenkielisten palveluihin on suunnattu niin, että ollaan tasapuolisesti palkattu sillä määrärahalta jokaisen kielen edustaja tänne.” (Avaintoimijahaastattelu)

Saamenkielisten palvelujen saatavuuskokemukset

Yleisellä tasolla tarkasteltuna saamenkielisten hyvinvointipalvelujen saatavuutta ja tarvetta koskeviin kysymyksiin tuli vähän vastauksia. Saamenkielisten terveyspalvelujen saatavuutta koskeviin kysymyksiin oli vastattu useammin niin, että puuttuvia vastauksia oli keskimäärin 20–45 %. Sen sijaan eri sosiaalipalveluja koskevien alakysymysten kohdalla puuttuvien vastauksien määrä vaihteli 44–52 % osuudessa, eli noin puolet ei vastannut näihin kysymyksiin ollenkaan. Eniten oli vastattu saamenkielisten sosiaalityöntekijän saatavuutta, vanhusten kotiapua ja -palveluja sekä varhaiskasvatusta koskeviin osakohtiin. Puuttuvien vastausten suuri määrä voi liittyä kaksiosaisen kysymyksen vaikeahkoon muotoiluun tai sanavalintoihin. Kysymyksen muotoilussa hyödynnettiin aiemmissa kyselyissä käytettyä mallia, mutta se osoittautui tämän tutkimuksen käyttötarkoitukseen melko huonosti soveltuvaksi. Palvelujen saatavuuden ja tarpeen hahmottaminen samassa taulukossa koettiin vaikeaksi. Osaltaan kaikki vastaajat eivät luonnollisesti myöskään koe palveluja itselleen ajankohtaisina.

Tilanne kuvastanee myös sitä, ettei saamenkielisten palvelujen paikka ole vakiintunut. Saamenkielisten palvelutarjonnan lyhyt historia (ks. luku 4.3) ja tarjonnan satunnaisuus sekä määräaikaiset palvelut, joilla ei ole jatkuvuutta, vaikuttavat merkittäväällä tavalla palvelujen käyttöön ja niihin kohdistuvaan odotusarvoon. Monesta eri syystä johtuen saamelaiset ovat myös tottuneet asioimaan viranomaisten kanssa suomen kielellä, vaikka kielitaito olisi puutteellinenkin. (Ks. luku 4.5). Monille saamelaisille koko kysymys saamenkielististä

palveluista on vielä uusi, eikä sitä osata pohtia. Erään vastaajan ihmettelevä kommentti on kuvaava:

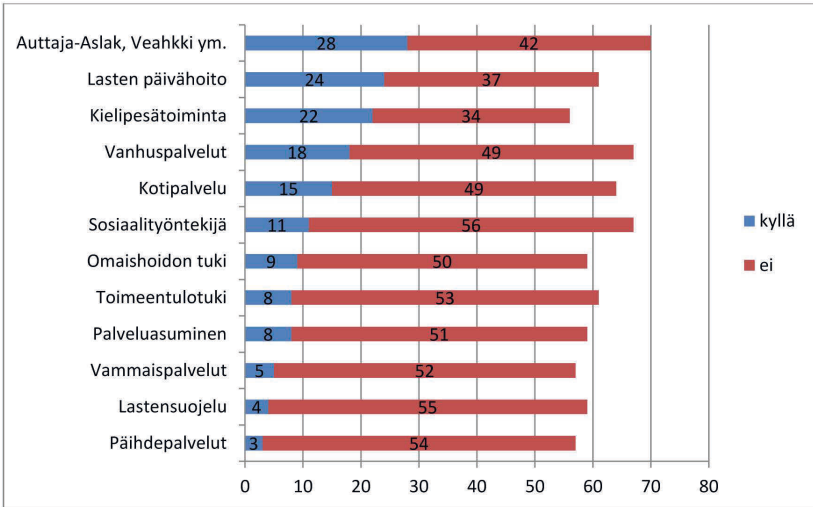
”Miten saamenkielisiä palveluja voi tarvita, kun ei niitä kumminkaan ole?”

Toisaalta palvelu-käsitteen sisältö ei välttämättä ole tuttu kaikille vastaajille. Etenkin ikäihmiset liittävät palvelun usein sitä tarjoavaan henkilöön. Sitä, että esimerkiksi ”Elle-Máret” käy kotona auttamassa, ei mielletä välttämättä kotipalveluksi tai -avuksi. Varsinainen palvelun tuottajataho voi olla asiakkaalle epäselvä.

Tulos voi myös osaltaan heijastaa oman kielen ja identiteetin arvostuksen ongelmia. Assimiloivia kehitysprosesseja ja traumaattisia kokemuksia läpikäyneen sukupolven on ymmärrettävästi edelleen vaikea suhtautua arvostavasti omaan kieleensä ja kulttuuriinsa.

Kielteisten vastausten määrä oli silmiinpistävän suuri saamenkielisten palvelujen saatavuutta koskeviin kysymyksiin. Tämä kertoo selvää kieltä siitä, että yleisesti ottaen saamenkielisiä palveluja on edelleenkin heikosti tarjolla, joten niitä ei ole käytännössä saatu. Sosiaalipalvelujen osalta enemmistö myönteisiä vastauksia antaneista ilmoitti saaneensa vanhusten saamenkielistä ja kulttuurilähtöistä kotiapua sekä kotipalvelua. Tulos heijastaa vastaajien ikäjakaumaa, jossa painottuvat iäkkäämmät väestöryhmät. Auttaja-Aslak -toiminta Utsjoella, Veahkki-toiminta Enontekiöllä ja Inarin kunnan kotipalvelu- sekä kylätyöntekijät Sevettijärvellä, Nellim-Keväjärvellä ja Pohjois-Inarissa ovat vakiinnuttaneet viime vuosina asemansa ja toimintatapansa. Kotiaputoiminta on pyrkinyt vastaamaan asiakkaiden sosiaalisen vuorovaikutuksen tarpeisiin ja varaamaan aikaa kiirettömään yhdessäoloon, keskusteluun ja kuunteluun, jotka ovat kulttuurisesti tärkeitä toimintatapoja.

Palvelutarjonnassa on kuitenkin merkittäviä alueellisia eroja. Varsinkin Inarissa kotiapu- ja kylätyöntekijäpalvelun saatavuudessa kolmella eri saamenkielellä on puutteita. Vaikka kylässä olisi saatavilla inarinsaamenkielistä palvelua, se ei hyödytä koltansaamenkielisiä asukkaita ja päinvastoin. Saamenkielistä vanhusten kotipalvelua on muilta osin saatavilla vain satunnaisesti, ja etenkin Utsjoella tarve on suuri. Kaiken kaikkiaan syrjäseudulla asuvien saamelaisvanhusten kohtiin annettavat palvelut ovat kehittyneet selvästi heikoiten Sodankylän kunnassa, Vuotson alueella. (Heikkilä 2012, 54.)

Kuvio 29. Mitä sosiaalipalveluja saat tai perheesi saa saamenkielillä? (N=56–70, lkm.)

Seuraavaksi eniten oli saamenkielisen lasten päivähoiton sekä kielipesä- ja kielikylypykerhopalveluita saaneita. Juuri näiden palvelujen saatavuus on kohentunut saamelaisten kotiseutualueen kunnissa 2000-luvulla. Tällä hetkellä saamenkielistä päivähoitoa on tarjolla Utsjoella, Karigasniemellä, Inarissa, Ivalossa, Hetassa ja Vuotsossa. Lisäksi Enontekiön kunta ostaa saamenkielistä päivähoitopalvelua Ruotsin Karesuandosta.

Kieli- ja kulttuuripesätoiminta ovat tärkeällä sijalla saamelaisten palvelutuotannossa, koska kulttuuriassimilaation seurauksena saamenkieli on joutunut väistymään. Pohjoissaamenkieli on UNESCON:n mukaan uhanalainen kieli ja koltan sekä inarinsaame erittäin uhanalaisia kieliä. Koltankielinen kielipesätoiminta on käynnistynyt Severttjärvellä jo 1990-luvulla. Sen jälkeen on perustettu toinen koltansaamenkielinen kielipesä Ivaloon, inarinsaamenkieliset kielipesät Ivaloon ja Inariin sekä pohjoissaamenkielinen kielipesä Vuotsoon, Karigasniemelle ja Utsjoelle. Kielipesätoiminnan järjestämisestä vastaavat kunnat sekä paikalliset saamelaisyhdistykset (Ivalossa Anaraškiela servi ja Severttjärvellä Saami Nu'ett). Lisäksi Enontekiöllä on tarjolla kielikylypykerhotoimintaa.

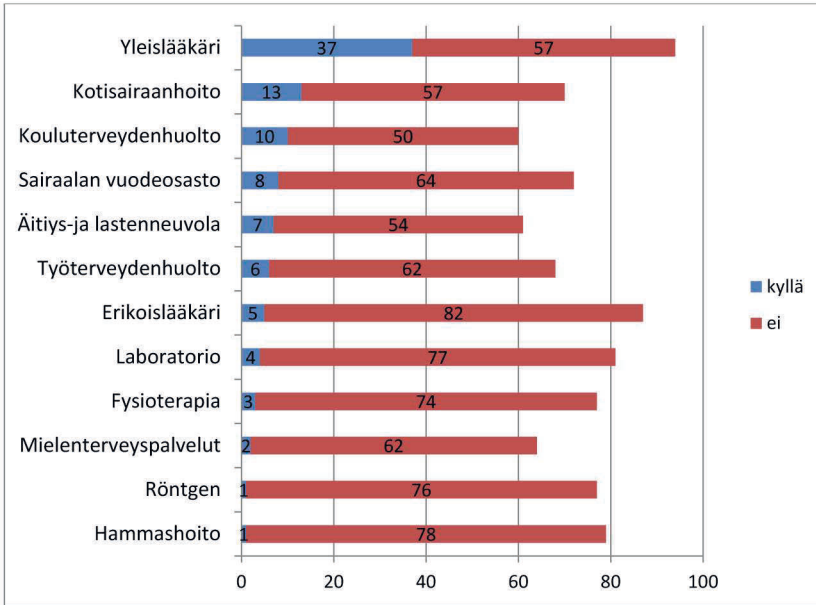
Kielipesätoimintaa rahoitettiin vuodesta 2002 lähtien pääasiallisesti STM:n erillismäärärahan turvin määräaikaaisilla päätöksillä. Vuonna 2010 Opetus- ja kulttuuriministeriö (OKM) teki päätöksen pysyvästä rahoituksesta kielipesille. Tämä on merkittävä edistysaskel toiminnan jatkuvuuden ja kehittämisen turvaamiseksi, vaikkei rahoitus vielä kata koko tämänhetkistä tarvetta.

Muiden saamenkielisten sosiaalipalveluiden käyttö oli lähinnä muutamien tai yksittäisten tapausten varassa. Saamenkielinen sosiaalipalvelutarjonta vaihtelee saamelaisalueen kunnissa suuresti, mikä vaikeuttaa yleistyksen tekoa. Saamenkielistä perhetyötä on saatavilla vain Utsjoella ja saamenkielistä sosiaalityötä vain Enontekiöllä.

Saamenkielististä terveystalvveluista yleislääkäripalveluja oli vastaajien mukaan parhaiten saatavilla. Utsjoella on saamenkielinen johtava lääkäri ja Inarissa on aloittanut saamenkielinen terveyskeskuslääkäri, mutta Enontekiöllä saamenkielistä yleislääkäripalvelua ei ole ollenkaan tai sitä saa vain satunnaisesti. STM:n erillismäärärahalla on tuotettu saamenkielisen terveydenhoitajan palveluja Utsjoella ja Enontekiöllä, mikä näkyy selvästi asiakkaiden kokemuksena koulu- ja opiskelijaterveydenhuollon sekä äitiys- ja lastenneuvolan saatavuuden parantumisesta. Utsjoella on lisäksi saatavilla saamenkielistä kotisairaanhoidoa, mikä myös näkyy tuloksissa. Sevettijärvellä ja Vuotsossa aiemmin olleet terveydenhoitajan pysyvät toimipisteet on lakkautettu, ja tämä on heikentänyt merkittävästi omakielisten lähitalvveluiden saamista.

Saamenkielentaitoisesta hoitohenkilöstöstä on kuitenkin suuri pula niin sosiaali- kuin terveydenhuollon laitos- ja avopalveluissa kaikissa kunnissa. Saamenkielentaitoisena pidetään Saamen kielilain määritelmän mukaan äidinkieliä tai korkeimman kielitason tutkinnon suorittaneita henkilöitä, jotka pystyvät käyttämään kieltä asianmukaisesti työkielenä. Saamenkielen opetus sosiaali- ja terveydenhuollon henkilöstölle ei toistaiseksi ole mainittavasti lisännyt saamenkielentaitoisen ryhmän kokoa vaikka suppean kielitaidon omaavan hoitohenkilöstön määrä onkin kasvanut. Tämä on kriittinen asia ennen kaikkea vanhuspalveluissa, joissa iän ja muistisairauksien lisääntymisen myötä on suuri tarve omakielisille hoitajille. Saamenkielistä laitoshoidoa on edelleen tarjolla vain rajoitetusti ja vuorotyön vuoksi saamenkielistä palvelua ei ole aina paikalla, kun sitä tarvittaisiin. Inarin kunnan koltan-, inarin- ja pohjoissaamenkieliset lähihoitajat sijoittuvat Männikön palvelutaloon Ivaloon sekä terveyskeskuksen vuodeosastolle. Utsjoella on palkattu saamenkielinen hoivatyöntekijä ja terveyskeskuksen vuodeosaston toiminnanohjaaja. Enontekiöllä on yksi saamenkielinen hoitaja kuntayhtymän vuodeosastolla Muoniassa ja lisäksi vanhusten laitoshoidossa suppeamman kielitaidon omaavia työntekijöitä. Sodankylässä on saamenkielinen lähihoitaja palveluasumisyksikössä.

Merkittävää on, että mielen terveystalvveluja ei juuri ole saatavissa saamen kielellä. Vain kaksi vastaajaa ilmoitti saaneensa saamenkielistä palvelua. Kuitenkin kyseessä on sosiaaliseen ja kulttuuriseen toimintaympäristöön kiinnittyvä ongelma-alue, jonka käsittely perustuu kielelliseen vuorovaikutukseen. Usein on lisäksi todettu mielen terveydellisten kysymysten lisääntyneen yhteiskunnassamme.

Kuvio 30. Mitä terveyspalveluja saat tai perheesi saa saamenkielillä? (N=60–94, lkm.)

Kaikkiaan saamenkielisen palvelutarjonnan laajuus ei ole tarpeeseen nähden riittävä, eikä sen jatkuvuutta ole kielipesätoimintaa lukuun ottamatta turvattu. Erityismäärärahaista päätetään vuosittain valtion talousarvioin yhteydessä ja sen käytöstä vuosittain saamelaisalueen kuntien ja saamelaiskäräjien kesken. Palvelun tarve kolmella saamenkielillä on saamelaiskäräjien ja kuntien laskelman mukaan moninkertainen.³⁶

Rajaseutualueella Norjan ja Ruotsin puolen palvelutuotanto paikkaa osaltaan saamelaisalueen kuntien palvelujen saatavuuden vajeita. Varsinkin Norjan Karasjoella oleva nuorten psykiatrinen hoitoyksikkö, perheyksikkö, sekä kriisi- ja inestikeskus ovat avainasemassa voidessaan tarjota saamenkielisiä palveluja. Utsjoen kunta on hyödyntänyt näitä palveluja ja käytäntö alkaa vähitellen vakiintua. Näätämön ja Norjan Neidenin yhteinen terveydenhoitajakokeilu on kuitenkin päättynyt kieli- ja ammattitaitoisen henkilöstön saatavuusongelmien vuoksi. Enontekiö on ostanut Ruotsin Karesuandosta saamenkielistä päivähoi-

³⁶ Saamelaiskäräjien esitys saamelaisten sosiaali- ja terveyspalvelujen turvaamiseksi ja kehittämiseksi vuonna 2014 sekä esitys saamelaisten varhaiskasvatuspalvelujen, kulttuuri- ja kielipesätoiminnan turvaamiseksi ja kehittämiseksi vuonna 2014, Dnro:580/Da.2/2012.

to- ja hammaslääkäripalveluja. Valtaosa vastaajista ei kuitenkaan ollut käyttänyt mitään hyvinvointipalveluja Norjan tai Ruotsin puolelta.

Tyytyväisyys saamenkielisiin palveluihin

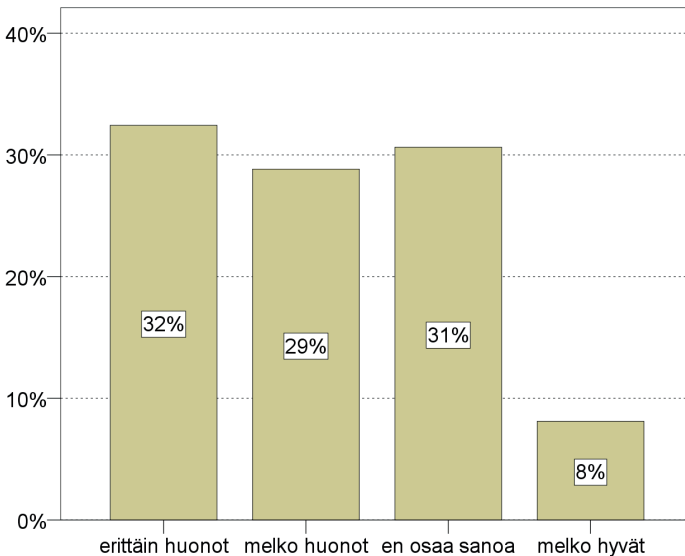
Saamenkielisiä palveluja kohtaan koettua tyytyväisyyttä ei voida arvioida vastausten perusteella kattavasti. Sen selvittäminen edellyttää palvelunkäyttäjien kohdistettua tarkennettua jatkotutkimusta. Merkittävällä osalla vastaajista ei ollut kokemusta lasten kielipesä- ja kielikylypykerhotoiminnasta (46 %) tai saamenkielisestä kotiavusta (37 %). Lisäksi suuri en osaa sanoa -vastausten valinta vaikeuttaa merkittävästi tulosten tulkintaa. ”En osaa sanoa” -vastausten tulkinta on tärkeää. Usein ne saattavat kertoa kantaottamattomuudella paljonkin (Ronkainen 1999). Tässä kyselyssä ne liittyvät tyypillisesti kuitenkin siihen, että eri vastaajille kaikki tarjolla olevat palvelut eivät olleet tuttuja, tarpeellisia tai ajankohtaisia. En osaa sanoa -vaihtoehdon valinta kertoo siten eri ikäryhmien ja eri elämäntilanteissa olevien vastaajien eroista palvelujen tarvitsijoina.

Saamenkielisen ja kulttuurilähtöisen kotiavun sekä kielipesätoiminnan osalta voidaan tehdä vain suuntaa antavia johtopäätöksiä, ja muiden saamenkielisten palvelujen osalta vähäinen aineisto ei salli edes sellaista. Auttaja-Aslakiin, Veahkkiin, kylätyöntekijään tai muuhun saamenkielisen kotiapuun tyytyväisiä tai melko tyytyväisiä oli 23 vastaajaa. Tyytymättömiä tai erittäin tyytymättömiä oli vastaajista 13. Lähes puolet vastaajista (33) ei osannut määritellä tarkemmin kantaansa.

Tämä työmuoto on otettu hyvin vastaan saamelaisalueen kunnissa. Omakielinen ja kulttuurilähtöinen kotiapu on onnistunut luomaan saamelaisten ikäihmistien tarpeet huomioivia toimintatapoja. Palvelumuoto on kuitenkin uusi, ja se hakee edelleen paikkaansa asiakkaiden arjessa osana ikäihmistien kotona asumista tukevaa palvelutarjontaa. Asiakkailla voi sen vuoksi olla selkiintymätön kuva kotipalvelun ja kotiavun toimenkuvista. Asiakkaiden odotukset ja tarpeet sekä kotiavun määritellyt tehtäväkuvat eivät välttämättä aina kohtaa. Tämä käy ilmi täyttymättömiä avuntarpeita koskevassa osiossa (luku 6.5). Avaintoimijoiden haastattelujen mukaan vanhukset odottavat apua kodinhoitotöissä, kuten ruokahuoltoa, vaatehuoltoa, siivousta, kylvetystä sekä erilaisia kulttuurisia toimintoja. Saamelaisvanhusten elämässä perinteinen ruoka ja perinteisen vaatehuolluksen huoltaminen ja säilyttäminen sekä vuodenaikakohtaiset tehtävät ovat tärkeällä sijalla ja vaativat paljon työtä (Palojärvi & Labba 2010, 130–132). Kotipalvelussa on kuitenkin tänä päivänä usein ulkoistettu siivouspalvelu. Mikäli ostopalvelua ei ole saatavilla tai palveluntarjoaja ei ole muuten sopiva, siivouspalvelu jää saamatta kokonaan. Iäkkäiden ihmisten kotiin annettavien palvelu-

jen kohdalla myös henkilökohtainen luottamus palvelun tuottajaan on tärkeä. Kotiin ei välttämättä haluta päästää ketä hyvänsä palveluntarjoajaa.

Lähes puolella ei ollut kokemusta kielipesä- ja kielikerhotoiminnasta. Vastaa- jista 16 oli tyytyväisiä tai erittäin tyytyväisiä palveluun ja 13 oli tyytymättömiä. Melkein puolet (25) ei osannut määritellä tarkemmin kantaansa. Kielipesä- ja kielikerhotoiminnasta on saatu hyviä tuloksia. Yhdessä muiden kielenelvytystoi- mien kanssa näiden uhanalaisten ja erittäin uhanalaisten kielten tilanne on saatu selvästi parantumaan. Kielipesä- ja päivähoitotoiminnan järjestämistavoissa on kuitenkin ollut vuosikymmenien mittaan monia ongelmia, jotka voivat heijas- tua vieläkin palvelutyytyväisyyteen. Palvelut on järjestetty osin niin, että lapset on sijoitettu samaan yksikköön riippumatta kielitaidosta. Tämä on epäedullista äidinkieleltään saamenkielisten lasten kielen kehitykselle, sillä kieli kääntyy ko- kemusten mukaan usein suomeksi tällaisissa tilanteissa.

Kuvio 31. Mahdollisuudet vaikuttaa kunnan saamenkielisten hyvinvointipalve- lujen tarjontaan (N=80, %).

Palvelutarpeiden näkyväksi tekemiseksi tarvitaan saamelaisten osallisuutta ja vaikuttamiskeinoja. Alkuperäiskansan hyvinvoinnin ja kulttuuri-itsehallinnon kannalta tärkeä näkökulma on saamelaisten mahdollisuus vaikuttaa omakielisten palvelujen tarjontaan ja tuottamiseen. STM:n erillismäärärahan hallinnointi saamelaiskäräjien kautta on lisännyt saamelaisten vaikutusmahdollisuuksia saamenkieliseen palvelutuotantoon. Kansalaisten tilanteessa on kuitenkin edelleen paljon parantamisen varaa. Vastaajat olivat melko yksimielisiä siitä, että heidän

mahdollisuutensa vaikuttaa kunnan saamenkielisten hyvinvointipalvelujen tarjontaan olivat huonot (61 %). Vain 8 % piti vaikutusmahdollisuuksiaan melko hyvinä, ja erittäin hyvinä ei yksikään. Kolmasosa ei osannut määritellä kantaansa.

Huomionarvoinen seikka kyselyn tuloksissa oli lisäksi se, että vastaajat olivat erityisen tyytymättömiä saamenkielistä palveluista tiedottamiseen. Yhteensä 46 % vastaajista koki, että tiedottaminen on hoidettu huonosti tai erittäin huonosti. Kansalaisten tyytymättömyys palveluista tiedottamiseen on tullut toistuvasti esille muissakin hyvinvointi- ja palvelutyytyväisyystutkimuksissa (esim. Laitinen & Pohjola 2001). Eräs vastaaja kommentoi näin:

”Vaikka olisi palveluja, me emme tiedä niistä.”

Saamenkielisten palveluiden osalta tiedottamisella on vielä tärkeämpi rooli kuin palvelutuotannossa keskimäärin. Saamenkieliset palvelut ovat uusia, eikä ihmisillä useinkaan ole entuudestaan kokemusta tai käsitystä niistä. Tiedottamista parantamalla voidaan suhteellisin pieninkin ponnisteluin edistää merkittäväällä tavalla asiakkaiden ja palvelujen kohtaamista.

Kelan palveluista tiedottaminen YLE Sámi Radion kautta (vuosina 1992–2000) oli hyvä esimerkki kulttuurisesta tiedonvälityksestä. Viikoittaisessa Ealimis mielde -ohjelmassa tiedotettiin Kelan eri palvelumuodoista ja ajankohtaisista asioista tavalla, joka saavutti asiakaskunnan hyvin. Ohjelma lopetettiin kuitenkin vuonna 2000. Kela tuottaa edelleen kohtuullisen runsaasti saamenkielisiä esitteitä ja muuta materiaalia, mutta Kelan toimipisteiden karsiminen ja nettipalvelun vähäinen toimivuus tämän asiakasryhmän osalta vaikeuttaa tiedonkulkua.

Tulkin käyttökokemukset ja tarve

Vain pienellä osalla vastaajista oli kokemusta tulkin käytöstä hyvinvointipalveluissa. Eniten tulkkia oli käytetty terveyspalveluissa. Suurimpana syynä tulkin käyttämättömyyteen oli vastaajien mukaan se, ettei hyvää tulkkia ollut saatavilla. Kokemukset tulkinkäytöstä vaihtelivat suuresti. Osa vastaajista piti sitä erittäin tärkeänä, kun taas jotkut näkivät sen jopa tarpeettomana. Osalla vastaajista oli omakohtaisia kokemuksia huonosta tai huonosti toteutetusta tulkkauksesta. Osa ilmoitti itse toimineensa tulkkina joko läheiselleen tai laajemminkin. Tulkin ammattitaitoa painotettiin vastauksissa. Yksi kommentoi, että ”tulkin tulee tulkata oikein ja varmistaa, että asia tulee ymmärretyksi”. Toisen mukaan ”tärkeätä on, että tulkki osaa asian hyvin, jolloin hän voi toimia muutenkin apuna,

ei vain tulkata”. Onkin ilmeistä että kielitulkin ohella tarvittaisiin kulttuuritulkia tai asiointiapua (ks. Lindgren 2000, Miettunen 2012).

On todennäköistä, että tulkkiin saatavuusongelmat tai huonot tulkkauskokemukset vaikuttavat myös vastaajien mielipiteeseen tulkin käyttötärpeesta. Toisaalta on selvää, että asiakkaat asioisivat mieluiten äidinkielellään, kuten eräs vastaaja erikseen totesi. Tulkin välityksellä koetaan usein kiusalliseksi puhua omista tunteista, ongelmista tai hoitaa intiimejä henkilökohtaisia asioita. Apua kuitenkin tarvitaan, sillä muutama vastaaja kertoi, ”ettei ymmärrä sairauksien uusia saamenkielisiä nimiä tai muita palvelun avaintermejä”. Eräs vastaaja puolestaan painotti, että ”kun on tärkeitä vaikuttaa, ei kannata puhua viranomaiselle tulkin välityksellä”.

Tulokset ovat hyvin samansuuntaiset verrattuna aiempiin tutkimustuloksiin (Välimaa & Laiti-Hedemäki 1997). Tilanne ei ole juuri edennyt 15 vuoden aikana tässä suhteessa. Tulkkausten tarjonta on yhä satunnaista ja asiakkaan oman aktiivisuuden varassa. Omakielistä palvelua tarvitaan varhaiskasvatus- ja vanhustyössä sekä erityisesti mielenterveys-, perheterapia- ja päihdetyön palveluissa, joissa kieli on olennainen osa itse palvelutapahtumaa. Tällaisia palveluita ei voida useinkaan tuottaa mielekkäästi tulkin välityksellä niin, että asiakas ammattihenkilö molemmat kokisivat palvelutilanteen laadukkaaksi.

Saamenkielisiä etätulkkausmahdollisuuksia on kokeiltu Uudenmaan erityispalvelujen kuntayhtymän hallinnoiman Etätulkki.fi -kehittämishankkeen osana (2007–2009). Menetelmä osoittautui toimivaksi yksittäisissä asiointitilanteissa. Simultaanitulkkaus sen sijaan edellyttää välinekehittelyä. Lisäksi tarvitaan saamenkielinen tulkkipalvelukeskus, jonka yhteyteen tulkkausta voidaan kehittää. Oman erityiskysymyksensä muodostaa lisäksi saamenkielinen kirjoitustulkkipalvelu, jota kuulovammaiset käyttävät. Myös tämä asia nousi esiin kyselytutkimuksen avovastauksissa.

Saamenkielisten palvelujen tarve

Kuten aiemmin todettiin lomakekyselyn vastaajat eivät vastanneet kattavasti saamenkielisten palvelujen tarvetta koskevaan kysymykseen. Kysymyksen vaikeahkon muotoilun ohella myös kysymyksenasettelu palvelutarpeesta oli monelle hieman vaikeasti ymmärrettävä ja teoreettinen. Ihmisen, joka ei ole käyttänyt mitään palveluja aiemmin tai käyttänyt vain vähän, voi olla vaikea hahmottaa etukäteen palvelujen tarvetta tai tietää, mitä palveluja voisi tarvita tulevaisuudessa. Yksi vastaaja oli kommentoinut osuvasti:

”Tarvii jos tarvii.”

Ilmoitetut sosiaalipalvelutarpeet olivat yksittäisiä. Eniten tarvetta katsottiin olevan saamenkielisiin vanhustenpalveluihin, kotipalveluihin ja kotiapuun. Toiseksi useimmin tarvittiin saamenkielisen sosiaalityöntekijän palveluita. Utsjokea koskevia palvelutarpeita oli selvästi runsaimmin. Utsjoen vastaajat ilmoittivat tarvitsevansa kaikkia sosiaalipalveluita. Edellä mainittujen palvelujen lisäksi kaivattiin esimerkiksi saamenkielistä palveluasumista. Enontekiön vastauksissa nousi selvimmän esiin saamenkielisen kotipalvelun tarve. Vuotsossa asuvat olivat vastanneet lähinnä vain päivähoitoa ja kielipesää koskeneisiin kysymyksiin.

Terveyspalvelujen osalta saamenkielisen palvelun tarvetta oli vastauksissa selvästi enemmän kuin sosiaalipalvelutarvetta. Yleisimmin oli saamenkielisen kotisairaanhoidon tarvetta. Seuraavaksi eniten tarvittaisiin saamenkielisiä yleis- ja erikoislääkäripalveluja. Myös saamenkielistä vuodeosastopalvelua ja fysioterapi-aa kaipasi aika moni. Saamenkieliset palvelutarpeet olivat suurimmat Utsjoella, mutta huomionarvoista on, että myös muissa kunnissa kaivattiin saamenkielisiä terveyspalveluja selvästi useammin kuin sosiaalipalveluja.

Avovastauksissa nousi esiin myös avun tarve kaupassa asioinnissa ja muissa palveluissa koltankielisille ja lukutaidottomille. Koltankieli on enimmäkseen puhekieli, jolloin varsinkin vanhemmat ikäryhmät eivät osaa lukea kieltä. Vastaajan mukaan ”oli vaikea vastata noihin kysymyksiin, kun ei ymmärrä kaikkea”. Toinen vastaaja esitti, että Kelan korvaamissa taksikyödeissä pitäisi olla mahdollisuus valita saamenkielinen palvelu. Nyt se on hänen mukaansa aivan mahdotonta, kun tilaus tehdään ajonvälityskeskukseen. Kolmas vastaaja kertoi kaivanneensa eniten saamenkielistä puheterapeuttia ja perheneuvojaa, kun lapset olivat pieniä. Neljäs muistutti, että tutkimuksessa on unohtettu poliisin palvelut ja saamea puhuvan poliisin tarve. Myös saamenkielisen kriisiavun tarve ja vertaistuki sekä tarve avata keskustelu asuntolan ajoista nousivat esiin.

Haastatelluilla avaintoimijoilla oli pitkällisen kenttätyön ja kokemuksen perusteella syntyneitä selkeitä käsityksiä saamenkielisistä palvelutarpeista, jotka vastasivat pääosin kyselyn tuloksia. Saamenkieliset palvelutarpeet ovat kaiken kaikkiaan hyvin laaja-alaiset. Varsinkin Inarissa, jossa on eniten saamelaisia ja kolme saamenkieltä, palvelutarpeet ovat suuret. Koulutettu ja kielitaitoinen henkilöstö ei välttämättä hakeudu hoitotyöhön, ja henkilöstön työssä jaksamisessa on ongelmia.

Kiireellisimmiksi ja välittömiä toimenpiteitä vaativiksi avaintoimijat nimesivät terveydenhuollon saamenkieliset erityispalvelut, kuten psykologin palvelut ja erilaiset terapiapalvelut.

”No ehkä minä näkisin, että varsinkin tuolla terveystieteiden erityispalvelut, niin niitä ei juurikaan ole saatavilla, että omakielisiä terapia- palveluja, psykologin palveluita ja tällaisia palveluita, jotka perustuvat

ja ottavat huomion saamelaiskulttuurin. Semmoisten palvelujen kehittäminen. Se koskee myöskin tätä, jos miettii sosiaalista puolta, niin myöskin sosiaalista puolta ja ehkä sitten vielä ikäihmisten palvelut, koska se on myöskin semmoinen, mikä näkyy nyt, kun ikäihmisten määrä lisääntyy koko ajan. Että saamenkielisiin omakulttuurisiin palveluihin tai palvelutarpeeseen vastaaminen.” (Avaintoimijahaastattelu)

”Porotalousperheitten kokonaisvaltainen tuki ois semmoinen kiireellinen toimenpide, mitä pitäis tehdä. Sitten nousee kyllä esille mielen-terveys- ja päihdetyö. Mielen-terveysasioitten puheeksi ottaminen saamelaisyhteisössä ei ole helppoa. ... päihdetyön puheeksi ottaminen ja näitten tukitoimien kehittäminen olis tämmöinen, joka vaatis toimenpiteitä. Ja kyllä perheitten tuki myös on se, millä tavalla tukea saamelaisperheitä siinä identiteetin rakentamisessa ja arjen pyörittämisessä.” (Avaintoimijahaastattelu)

Saamenkielisten ikäihmisten laitoshoido ja muistisairaiden hoito nousivat esiin ikäihmisten määrän ja palvelutarpeen kasvaessa. Tarvitaan omakielistä ja kulttuurilähtöistä palveluasumista, joka mahdollistaa ikäihmisen hoidon osana yhteisöä. Etenkin koltrasaamelaisten ja inarinsaamelaisten osalta tilanne on akuutti.

”Saamenkielisten ikäihmisten laitoshoido ja muistisairaiden hoito.” (Avaintoimijahaastattelu)

Myös saamelaisen nuoris- ja perhetyön puuttuminen mainittiin kiireellisiä toimenpiteitä kaipaavina tarpeina. Lisäksi tarvitaan identiteetin ja kaksikielisuuden tukea neuvolatoiminnassa. Samoin saamenkieliset terveydenhuollon testit tulisi saada käyttöön.

”Esimerkiksi, jos mietitään näitä terveyspalveluita, niin meillä puuttuu diagnostisia testejä saameksi, mitä vois tehdä, semmoisia meidän kulttuuriin ympättyjä neuvolatestejä, näitä ikäkausitestejä. Ja sitten toisaalta muistisairauksien tutkimisessa on vaan semmoinen hyvin karkea tämä käännetty versio siitä Minimental-testistä.” (Avaintoimijahaastattelu)

Saamenkielisten ja kulttuurilähtöisten terveydenedistämismenetelmien kehittäminen on kokonaisuudessaan iso haaste. Tällä hetkellä työterveyshuolto toimii Inarin ja Sodankylän kunnissa kokonaan suomenkielisenä. Enontekiöllä ja Utsjoella on mahdollista saada osin myös saamenkielistä palvelua.

Lopuksi tarvitaan tulkkauksen ja etätulkkauksen kehittämistä. Kyse ei ole vain kielen tulkkauksesta vaan myös kulttuurisen asiointituen tarpeesta. SámiSoster ry:n kehittämisprojektin (2004–2006) ja Lapin keskussairaalan palvelukokeilun tuloksena syntynyt toimintamalli tulisi muokata, ja ottaa uudelleen käyttöön niin, että se parhaalla mahdollisella tavalla palvelee muun muassa erikoissairaanhoidon tulevia saamelaisia. Etenkin ensiavussa ja tehohoidossa kieli-kysymys voi olla kriittinen tekijä.

6.5 Arjen selviytymisen kannalta tärkeän avun saanti

Kansalaisten arjen selviytymisen kannalta tärkeän avun saannissa julkiset palvelut muodostavat luonnollisesti vain osan. Ihmisten arjessa selviytyminen todentuu tyypillisesti ydinperheen, lähiyhteisön, palvelujärjestelmän, järjestöjen ja muiden tarjoaman avun yhteisvaikutuksena. Kuten monissa aiemmissä tutkimuksissa on nostettu esiin, ovat ydinperheen ja lähiyhteisön ”epäviralliset” avunlähteet monessa tapauksessa yksilön selviytymisen kannalta paljon suuriarvoisempia kuin yhteiskunnan tarjoama apu. (Hokkanen & Kinnunen 1991; Kinnunen 1998; Laitinen & Pohjola 2001). Erityisesti saamelaisten kannalta tämä voi olla hyvinkin tärkeä, koska julkisten palvelujen rooli saamelaisalueella on nuori ja palveluverkosto harva. 1960-luvulta lähtien tapahtuneesta voimakkaasta yhteiskunnallisesta muutoksesta huolimatta julkisten organisaatioiden tarjoamat palvelut eivät ole sen vuoksi saaneet tai voineet saada yhtä merkittävää roolia saamelaisten ja saamelaisperheiden elämässä kuin valtaväestön keskuudessa.

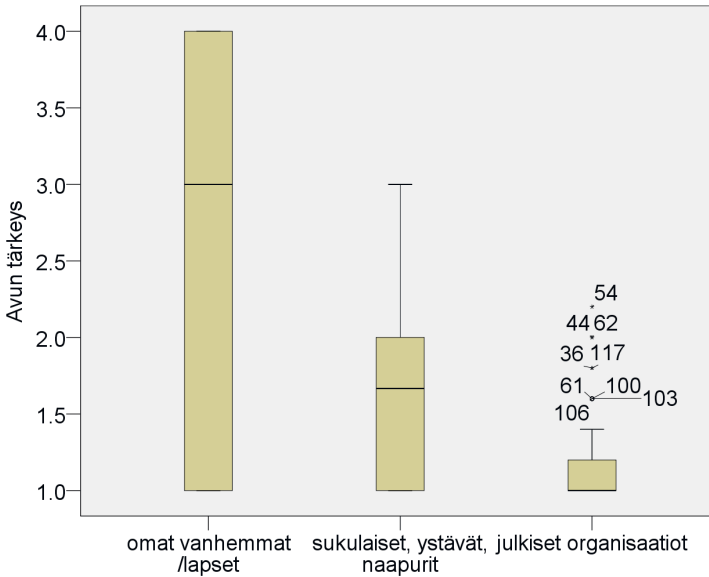
Eri auttaja- ja tukitahojen merkitykset yksittäisten vastaajien elämässä vaihtelevat suuresti. Analyysia varten eri auttajatahojen tukea kuvaavat summuuttajat ryhmiteltiin seuraavasti: 1) ydinperheen merkitys (kaksiluokkainen merkitys: suuri, pieni), 2) lähiyhteisön merkitys (kolmeluokkainen: suuri, keskitasoinen, pieni) ja 3) julkisen organisaatioavun merkitys (kolmeluokkainen: suuri, keskitasoinen, pieni). Ydinperhe koostui valtaosin puolisoista ja omista lapsista, vain muutama vastaaja ilmoitti siihen kuuluvan myös omat tai puolison vanhemmat. Lähiyhteisöön laskettiin muut sukulaiset, ystävät ja naapurit. Jaottelu ei ota huomioon kaikkia paikallisia ja kulttuurisia erityispiirteitä, kuten esimerkiksi sukulaisten erityistä merkitystä. Toisaalta ystävät ja naapurit voivat olla, ja pienissä yhteisöissä usein ovatkin, myös sukulaisia. Tämä ryhmittely mahdollisti kuitenkin vertailukelpoisten ryhmien luomisen.

Kun tarkastellaan kolmen ryhmitellyn auttajatahon keskinäisiä mittasuhteita ja eroja, havaitaan, että julkinen organisaatioapu on yleisimmin merkitty vaihtoehto. Auttajatahojen keskinäisessä tärkeysjärjestyksessä sen merkitys on

kuitenkin pienin. Tärkeimmälle sijalle (asteikolla 1-3) arjen avun lähteenä vastaajat ovat useimmin merkinneet ydinperheen. Sukulaisten, ystävien ja naapuriin rooli arjen kannalta keskeisen avun lähteenä on melko tärkeä ja joillekin ensisijainen avun lähde. Julkisen organisaatioavun merkitys on pienin, mutta tapauskohtaisesti tarkasteltuna sillä on joidenkin ihmisten elämässä suuri merkitys. Tärkeimmäksi yksittäiseksi julkisen avun muodoksi nimettiin kotisairaanhoido. Kun avun saamista verrataan valtakunnallisten hyvinvointitutkimusten tuloksiin, nousee lähiyhteisön (sukulaiset, ystävät, naapurit) merkitys hieman suuremmaksi kuin Suomessa keskimäärin. Tämä kertonee osaltaan siitä, että yhteiskunnallisesta kehityksestä ja yhteisöllisyyttä murentavista piirteistä huolimatta saamelaisten keskuudessa on säilynyt vahvoja yhteisöllisen avun piirteitä. Sivukylissä lähiyhteisön tuki voikin todellisuudessa monesti olla lähestulkoon ainoa tarjolla oleva apu.

Moniulotteisen korrespondenssianalyysin avulla on mahdollista tarkastella useita ristiintaulukointeja samassa avaruudessa. Tätä kuvailevaa monimuuttujamenetelmää käytetään luokiteltujen muuttujien graafisessa analyysissä. Analyysi kuvaa muuttujien luokkien välisiä etäisyyksiä moniulotteisessa tilassa. Tämä menettely avaa osaltaan ilmiön ominaisuuksien välisiä suhteita, joita olisi muuten vaikea havaita. Kun kolme ryhmiteltyä arjen avun saamisen lähteitä koskevaa muuttujaa (ydinperhe, lähiyhteisö ja julkiset organisaatiot) sijoitetaan suhteessa vastaajan asuinkuntaan, palvelujen saatavuuskokemukseen ja palvelutyytyväisyyteen saadaan valaistusta muuttujien keskimääräisistä mittasuhteista sekä eri komponenttien keskinäisistä suhteista ja merkittävydestä. (Liitekuviot 15–17.)

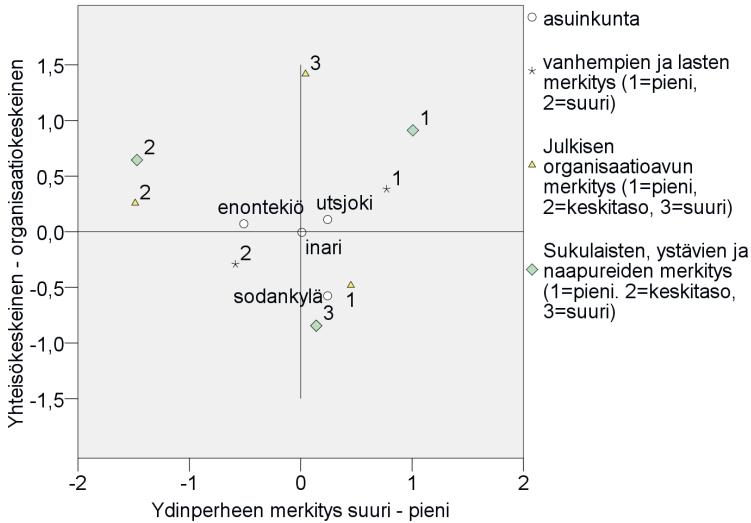
Tulos antaa mielenkiintoisen kuvan saamelaisalueen eri osien palvelujen ja arjen avun saannista sekä eri tahojen merkityksestä arjessa pärjäämisessä. Kuntakohtaisessa tarkastelussa selviää, että eri auttajatahojen rooli ja tärkeys arjen selviytymisessä vaihtelee eri puolilla saamelaisaluetta. Vastaavasti arjen avun muodostumisessa näyttäisi olevan ikäryhmäkohtaisia erityispiirteitä. Vuotson ja Enontekiön tulos näyttää eroavan selvästi Inarin ja Utsjoen tilanteesta. Enontekiöllä ydinperheen merkitys on selvästi suurin arjen avun lähteenä. Enontekiön vastaajista 71 % ilmoitti, että ydinperhe on arjen selviytymisessä kannalta tärkein. Lähiyhteisön ja julkisen organisaatioavun merkitykset ovat kumpikin keskitasoa. Vuotson alueella lähiyhteisö on keskeisin arjen avun lähde. Vastaavasti julkisen organisaatioavun merkitys on siellä selvästi pienin. Inarin ja Utsjoen tilanteet eivät aukea yhtä selväpiirteinä. Inarissa sekä lähiyhteisön, julkisen organisaatioavun että ydinperheen merkitykset ovat keskitasoa. Utsjoki poikkeaa siinä suhteessa, että ydinperheen merkitys ja lähiyhteisön merkitys ovat siellä jonkin verran pienempiä kuin muissa kunnissa. Sitä vastoin julkisen organisaatioavun merkitys on hieman muita kuntia suurempi.

Kuvio 32. Arjen sujumisen kannalta tärkeän avun saamisen lähteet (summa-
muuttujat ryhmiteltyinä kolmeen ryhmään).³⁷

Vastaajien erot sukupuolen, iän ja perhetilanteen mukaan selittävät ilmiötä joiltakin osin. Enontekiön vastaajien enemmistö oli 40–65 -vuotiaita naisia, kun Utsjoen vastaajista enemmistö oli iäkkäämpiä miehiä. Ikäryhmittäinen tarkastelu osoittaa, että julkisen organisaatioavun merkitys on suurin iäkkäimmän väestöryhmän keskuudessa. Sen sijaan ydinperheen rooli arjen avun lähteenä ei näytä riippuvan vastaajien iästä. Sen merkitys on jonkin verran suurempi keski-ikäiselle (40–64 -vuotiaalle) väestölle. Lähiyhteisön merkitys on selvästi suurin nuorimmalle ikäluokalle. Itse asiassa nuorimmasta väestöryhmästä (27–39-vuotiaat) kukaan ei nimennyt julkista organisaatioapua kolmen tärkeimmän auttajatahon joukkoon. Sukupuoli oli keskeisin selittäjä ainoastaan suhteessa ydinperheen merkitykseen. Naisten mielestä ydinperheen asema arjen avun lähteenä oli selvästi suurempi kuin miesten.

³⁷ Laatikko-jana -kuvion lukuohje: Laatikon päätepiisteet määräytyvät aineiston ala- ja yläkvartiilin mukaan. Laatikon keskiviiva kuvaa tässä tapauksessa aineiston aritmeettista keskiarvoa (vrt. tavallisimmin käytetään keskilukua eli mediaania). Laatikon päässä olevien janojen päätepiisteinä on havaintojen pienin arvo (alareuna) ja suurin arvo (yläreuna), ts. laatikon yläreuna on siis 75 %:n prosenttipiste ja laatikon alareuna on 25 %:n prosenttipiste. Poikkeavat arvot on esitetty erillisinä merkintöinä. (Kuha & Laukkala 2010.)

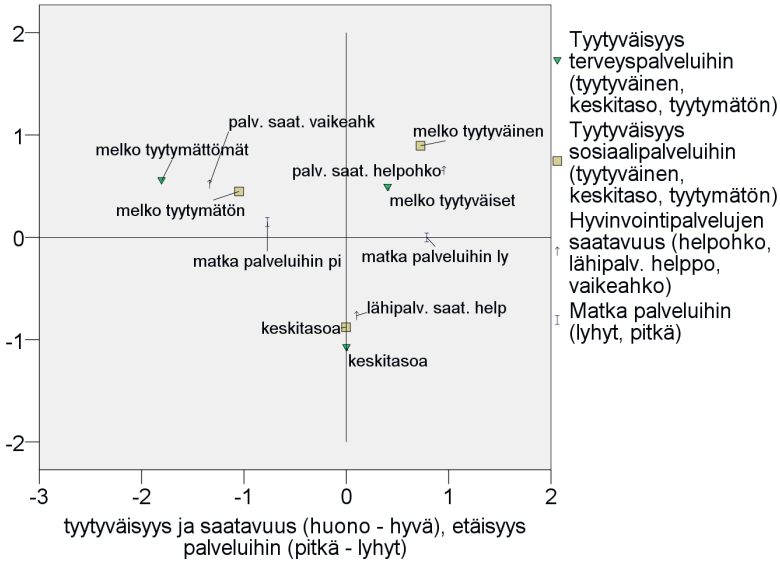

Kuvio 33. Moniulotteisen korrespondenssianalyysin avulla luotu kuva eri ta-
hoilta saadun arjen avun merkityksestä eri saamelaisalueen kunnissa.

Tarkasteltaessa arjen avun ja palvelujen saatavuuden sekä palvelutyytyväisyyden välisiä suhteita löytyi muutamia mielenkiintoisia vastaavuuksia. Yhtäältä vaikuttaa siltä, että ydinperheen keskeinen rooli arjen avun lähteenä ja tyytyväisyys sosiaalipalveluihin liittyvät toisiinsa. Toisaalta julkisen organisaatioavun suuri merkitys ja tyytyväisyys sosiaalipalveluihin näyttävät myös liittyvän toisiinsa. Vastaavasti tyytymättömyys sosiaalipalveluihin ja lähiyhteisön avun suuri merkitys sekä organisaatioavun pieni merkitys liittyvät selvästi toisiinsa. Tarkasteltaessa tyytyväisyyttä terveyspalveluihin tilanne on samankaltainen. Tyytymättömyys terveyspalveluihin ja ydinperheen pieni merkitys näyttävät vastaavan toisiaan ja päinvastoin. Sen sijaan organisaation avun tärkeys ja lähiyhteisön pieni merkitys liittyvät tyytymättömyyteen terveyspalveluihin.

Palvelujen saatavuus ja julkisen organisaatioavun sekä lähiyhteisön avun suuri merkitys arjessa ovat yhteydessä toisiinsa. Ne, joiden arjessa lähiyhteisön merkitys arjen avun lähteenä on suuri, kokivat myös palveluiden saatavuuden vaikeimmaksi ja päinvastoin. Kun matka palveluihin oli pitkä ja palveluiden saatavuus koettiin vaikeana, niin tukeuduttiin enemmän lähiyhteisön apuun. Vastaavasti julkisen organisaatioavun rooli arjen avun lähteenä oli tärkeämpi niille, joilla oli lyhyt matka palveluihin.

Kun tarkastellaan palvelutyytyväisyyttä, saatavuutta ja etäisyyttä palveluihin samassa avaruudessa muodostuu tuloksista melko selkeä kokonaiskuva. Palvelutyytymättömyys, palvelujen vaikeahko saatavuus ja pitkä matka palveluihin näyttäisivät olevan aika läheisesti yhteydessä keskenään, kun taas palvelutyytyväisyys, palvelujen saatavuuden helppous ja lyhyt matka palveluihin liittyvät toisiinsa.

Kuvio 34. Moniulotteisen korrespondenssianalyysin avulla luotu kuva palvelujen saatavuus- ja tyytyväisyyskokemusten ja palveluetäisyyden kokemuksista saamelaisalueen kunnissa.

Kuntakohtaiset erot eivät ole kovin selviä tässä suhteessa. Kuitenkin Vuotson vastaajat vaikuttaisivat näiden analyysitulosten mukaan olevan tyytymättömämpiä palveluihin ja he myös kokivat palvelujen saatavuuden vaikeammaksi. Palvelut sijaitsivat tyypillisesti Sodankylän keskustassa, jonne matkaa on noin 100 km. Julkisen organisaatioavun pieni merkitys kuvastanee sitä, ettei palvelujärjestelmä ole pystynyt vastaamaan heidän palvelutarpeisiinsa. Lähiyhteisön suuri rooli kertoo siitä, että se paikkaa osaltaan organisaatioavun puutteita. Se voi myös kuvastaa perinteisten arvojen säilymistä. Utsjoen vastaajat puolestaan kokivat lähipalveluiden saatavuuden helpoksi, mutta erityispalveluiden saatavuuden vaikeaksi. Heidän kokemansa palvelutyytyväisyys oli keskitasoa, tosin

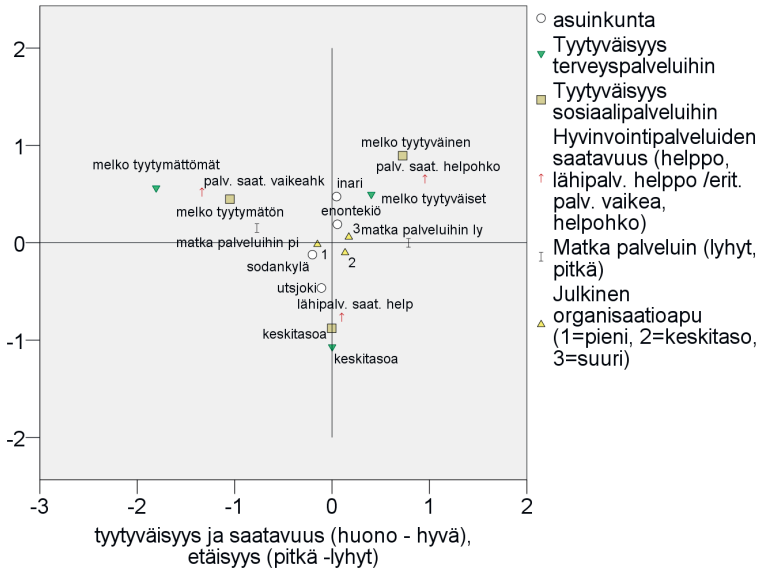
terveyspalvelujen osalta he olivat keskimäärin tyytymättömmimpiä. Julkisen organisaation hieman suurempi merkitys Utsjoella kuvastaa sitä, että palvelujärjestelmä pystyy vastaamaan paremmin asukkaiden tarpeisiin kuin esimerkiksi Vuotsossa. Utsjoella tilannetta parantavat toisaalta palvelukylät, joihin palveluita on osaksi hajautettu sekä saamenkielisten palveluiden laajempi toteuttaminen. Enontekiön ja Inarin osalta tilanne on heterogeenisempi, eikä tarjoa näin selkeitä suuntauksia. Näiden kuntien asukkaat vaikuttavat kokevan palvelujen saatavuuden vähän helpompana kuin muut ja olevan jonkin verran tyytyväisempiä sosiaali- ja terveyspalveluihin.

Vastaavasti tarkasteltaessa ilmiökenttää eri ammatinharjoittajien ja työmarkkinatilanteiden osalta vaikuttaa siltä, että perinteisten elinkeinojen harjoittajat ovat tyytymättömmimpiä palveluihin ja kokivat palvelujen saatavuuden vaikeimpana. Juuri heidän kohdallaan palvelujärjestelmä onnistuu ehkä huonoiten vastaamaan palvelutarpeisiin. Heillä usein myös etäisyys on pitkä sivukylillä asuminen vuoksi, jolloin palvelujen soveltuvuus on hankalaa. Sen sijaan yrittäjät ja osa-aikaeläkkeellä olevat olivat selvästi muita tyytyväisimpiä palveluihin ja kokivat niiden saatavuuden helpoksi.

Kaiken kaikkiaan tulos antaa viitteitä siitä, että aluetta yhdistävien ominaispiirteiden ohella eri saamelaisalueen kuntiin on muodostunut omaleimaiset selviytymisstrategioita määrittävät kulttuurit. Taustalla voidaan olettaa olevan aiemmassa luvussa kuvattu saamelaisalueen eri osien eriytymiskehitys, joka kattaa väestölliset muutokset, kuten vähemmistöaseman, assimilaation sekä kielelliset, elinkeinolliset muutokset ja edelleen historialliset, palvelujärjestelmän tuloon liittyvät kehityspiirteet.

Analyyysin tuloksia työstettiin yhteisessä työpajassa avaintoimijoiden kanssa. Kulttuurisena tulkintana nousivat esiin muun muassa seuraavat piirteet. Perinteinen poronhoito kannattelee ydinperheen ja lähiyhteisön yhteenkuuluvuutta ylläpitäviä rakenteita. Varsinkin Enontekiöllä tämä piirre on säilynyt voimakkaana ja vaikuttanee tuloksen taustalla. Enontekiön saamelaiset ovat olleet perinteisesti liikkuvia ja tottuneet asioimaan kulttuurien välisissä vuorovaikutusverkostoissa säilyttäen vahvan identiteettinsä.

Vuotso on kokenut voimakkaan assimilaation ja kielen vaihdon. Kielen ja kulttuurin elpyminen on käynnistynyt siellä viimeisenä. Poronhoitotapa on muuttunut tokkakuntapaimennuksesta paliskuntapohjaiseksi, vaikkakin se on edelleen elinkeinona tärkeä yhteisöllisyyden, kulttuurin ja identiteetin kulmakivi. Lähiyhteisön merkitys arjen avun lähteenä on muodostunut suureksi myös sen vuoksi, että vuotsolaiset ovat kokeneet konkreettisesti palvelujen etääntymisen. Lähipalvelujen saatavuus oli Vuotson kyläkeskuksessa aiemmin kohtuullisen hyvä. Viime vuosikymmenen aikana palveluja on kuitenkin karsittu ja siirretty Sodankylän kuntakeskukseen.

Kuvio 35. Moniulotteisen korrespondenssianalyysin avulla luotu kuva palvelujen saatavuus- ja tyytyväisyyskokemusten ja palveluetäisyyden kokemuksista sekä vastaajan asuinkunnasta saamelaisalueen kunnissa.

Utsjoen saamelaiset ovat tulleet kosketuksiin valtakulttuurin kanssa myöhään ja äkillisesti. Kulttuurinen vuorovaikutus ei ole kaikin osin vakiintunut tasa-puoliseksi, vaan monet saamelaiset ovat ikään kuin ”kahden maailman välissä” (*guovtti áimmu gaskkas*). Yhtäältä utsjokelaisilla on vahva saamelaisidentiteetti ja kieli. Toisaalta etenkin asuntoloissa asuneella sukupolvella voi olla traumaattisia kokemuksia identiteetistään. Varsinkin nuoret ottavat mielellään vaikutteita valtakulttuurin tavoista ja arvoista. Myös perinteinen saamelainen pärjäämisen ideaali vaikuttaa taustalla voimakkaana. Monet ihmiset kokevat, että heidän pitää pärjätä omillaan, eikä apua haluta hakea lähisukulaisilta. Utsjoen elinkeinorakenne, johon kuuluvat vahvoina kalastus, maatalous ja matkailu ei pidä samalla tavalla yllä yhteisöllisyyttä kuin vahvoissa poronhoitoyhteisöissä. Vastaavasti muuttoliike paikasta toiseen aiheuttaa sen, ettei nuorilla perheillä ole vahvaa turvaverkostoa tukenaan.

Inarin suhteen on vaikea tehdä yleistystä. Inarissa asuvien saamelaisten asemaa määrittävät monet eri kehityspiirteet. Inarinsaamen kieli ehti jo melkein kadota, ennen kuin kielen elvytys aloitettiin. Kolttsaamelaisten elinoloja ja yhteisöllisyyttä määrittävät edelleen sodan jälkeinen siirtoasutus Suonikylästä

Sevettijärvelle ja Nellimiin. Enontekiöltä ja Kautokeinoista Inariin muuttaneet pohjoissaamenkieliset porosaamelaiset ovat säilyttäneet kieltensä, identiteettinsä sekä perinteisen yhteisöllisyytensä poronhoidon puitteissa. Muista kunnista poiketen Inarissa on eniten uusia kulttuurilähtöisiä työpaikkoja, jotka tarjoavat uusia ansiotyömahdollisuuksia nuorille, saamenkielen taitoisille ja koulutetuille henkilöille. Inarin saamenkielisen palvelutarjonnan haasteet ovat suurimmat, koska palveluita tarvitaan kolmella saamen kielellä.

Avaintoimijaryhmässä pohdittiin myös, missä määrin tulos kertoo perinteisen suurperhekeskeisyyden murenemisestä ja modernisaation mukanaan tuomasta ydinperheistymisestä. Vai kertooko se osin myös ydinperheen merkityksen heikentymisestä joissakin osissa saamelaisaluetta?

Suurperhekeskeisyyden murenemista todettiin kuvaavan sen, että vanhusten palvelutarvetta siirretään yhä enenevässä määrin julkisille organisaatioille. Naisten palkkatyö, pienentyneet perheet, nuorten perheiden poismuutto alueelta ja muut tekijät ovat saaneet aikaan sen, ettei ikäihmisille ole enää huolehtijoita kotona. Vanhusten kokemaa yksinäisyyttä ja turvattomuuden tunne ovat uusia asioita saamelaiskulttuurissa. Toisaalta vanhusten hoitolaistosten sijoittaminen kuntakeskuksiin kauas kotikylältä heikentää tämän tärkeän kielen ja kulttuurin kantajaryhmän mahdollisuuksia elää osana yhteisöä ja turvata perinteisen tiedon siirtymistä. Julkisen organisaatioavun suuri merkitys ja tyytyväisyys sosiaalipalveluihin viittaavat puolestaan palvelujen käytön normaalistumiseen ja hyväksymiseen saamelaisyhteisöissä. Vähäisesti alkaa erottua myös pieni palveluiden suurkäyttäjien ryhmä, joka on valtaosin tuttu kehityspiirre (havaittavissa esimerkiksi kuntakeskusten lähelle muuttaneiden, iäkkäämpien, leskeksi jääneiden naisten kohdalla).

Sen sijaan terveystalvelujen osalta tilanne on toinen. Terveystalvelut ovat tavallisesti yksilökohtaisia, eikä niitä haluta välttämättä jakaa lähiyhteisön kanssa. Kuitenkin jos on kyse jostain pitkäaikaissairaudesta, lähiyhteisön merkitys arjen auttajana korostuu. Toisaalta se ei voi korvata kotisairaanhoidon roolia. Julkisen organisaatioavun suuri merkitys ja lähiyhteisön pieni merkitys avun lähteenä heijastuvat todennäköisemmin palvelutyytymättömyytenä, koska talvelut eivät pysty vastaamaan asiakkaan suureen tarpeeseen. Yleensä terveystalvelutyytyväisyys oli kuitenkin korkeampaa tasoa kuin sosiaalipalvelutyytyväisyys. Tyytyväisimpiä terveystalveluihin olivat ne, joilla oli jonkin verran kaikkea erilaista arjen tukea. Vähiten tyytymättömiä olivat ne, joilla ydinperheen merkitys oli suuri arjen pärjäämisessä.

Nuorempien todettiin tarvitsevan lähiyhteisön tukea elämänvaiheeseensa liittyen muun muassa lastenhoitoon, kulttuuriin opastamiseen ja elinkeinoon kasvamiseen, jolla on varsinkin poroyhteisössä suuri merkitys. Tuloksia tulkitettiin niin, että nuoret eivät useinkaan miellä päivähoitoa ”julkiseksi organisaati-

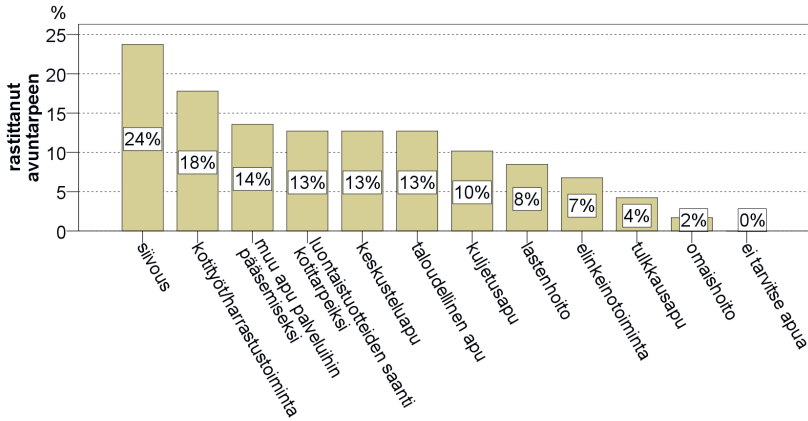
tioavuksi” ja sen ohella muita palveluja tarvitaan aika vähän. Voi myös olla, että he eivät ole tyytyväisiä julkisen organisaation tuottamiin palveluihin, vaan turvaavat sen vuoksi lähiyhteisöön. Lähiyhteisöt saattavat siten osaltaan paikata arjen avun tarvetta.

Keskustelun kuluessa nousi esiin kysymys, kertovatko nämä tulokset siitä, että on olemassa eräänlainen ”kulttuurinen apu”, jota ei saa julkisilta organisaatioilta, toisin sanoen organisaatio ei pysty vastaamaan tarpeisiin tai palvelu ei sovellu asiakaskunnalle. Esimerkiksi tämä tulkinta tehtiin perinteisten elinkeinon harjoittajien osalta. Toisaalta pohdittiin myös sitä, että perinteistä auttamista ei aina mielletä ”arjen avuksi” vaan luontevaksi osaksi elämää, eikä siitä välttämättä osata tai haluta kertoa ulkopuolisille. Näiden näkökulmien vaikutukset tuloksiin jäävät kuitenkin jatkotutkimuksilla analysoitaviksi.

6.6 Arjen avun tarpeet

Palvelujen vastaamista asiakkaiden tarpeisiin ei voi tarkastella vain toteutuneiden palvelujen osalta. Siksi tiedusteltiin puuttuvaa arjen apua, jota ihmiset kokivat tarvitsevansa, mutta eivät saaneet palvelujärjestelmän tai läheisavun kautta. Siivousapu näyttää olevan selvästi vastaajien eniten kaipaama apu. Neljäsosa vastaajista ilmoitti tarvitsevansa apua siivouksessa. Kunnallisessa kotipalvelussa on viime vuosikymmenien aikana pääosin luovuttu sen tarjoamisesta. Tämä näkyy myös kyselyn tuloksissa. Yksityisiä siivouspalveluja on vain vähän tarjolla ja ne ovat keskittyneet tiettyihin osiin saamelaisaluetta. Toisaalta monet kansaneläkkeen perusosalla elävät ikäihmiset tai muut pienituloiset avun tarvitsijat eivät pysty maksamaan kovin korkeita hintoja siivouspalvelusta. Toiseksi eniten apua tarvitaan muihin kotitöihin ja harrastustoimintaan. Saamenkielinen kotiapu ja erilaiset kylätyöntekijät ovat paikanneet tämän avun tarvetta, mutta toiminta on tarpeeseen nähden riittämätöntä.

Avuntarve palveluihin pääsemiseksi oli myös yleistä. Neljäsosa vastaajista tarvitsee kuljetusapua tai muuta apua palveluihin pääsemiseksi. Joukkoliikenteen karsiminen tai lakkauttaminen ja iäkkäiden ihmisten kotona-asuminen lisäävät tätä tarvetta voimakkaasti, mikä näkyy osaltaan tutkimustuloksissa. Aiempien tutkimustulosten mukaan kyse ei ole aina pelkästä kuljetusavusta, vaan varsinkin iäkkäämmät saamelaiset asioivat mielellään usein suomenkielentaitoisen ja viranomaiskäytäntöjä hyvin hallitsevan sukulaisen, naapurin tai muun läheisen ihmisen kanssa. (Miettunen 2012, 24.)

Kuvio 36. Mitä arjen apua tarvitaan (%)?

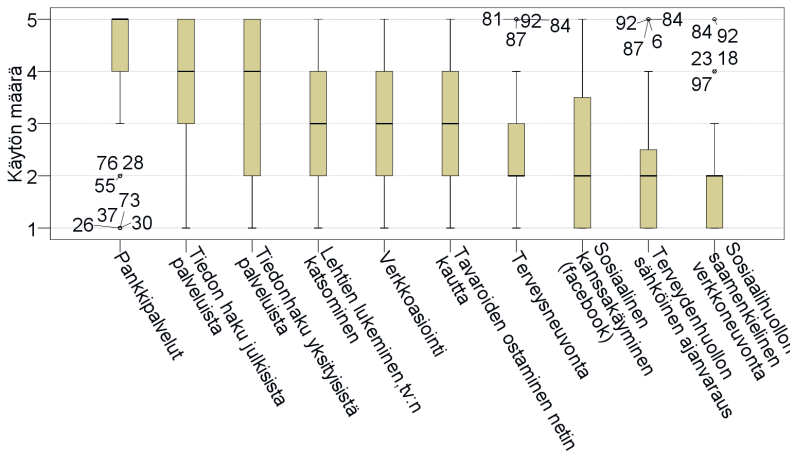
Viidesosa vastaajista ilmoitti tarvitsevansa apua perinteisten elintarvikkeiden (poronliha, riista, kala, marjat ym.) saamiseksi kotitarpeiksi sekä elinkeinotoimintaan. Perinteisten elinkeinojen harjoittaminen ja perinteisten ruokien nauttiminen ovat tärkeä osa alkuperäiskansojen hyvinvointia. Lisäksi yhteisöllinen yhteenkuuluvuus säilyy ja uusiutuu luontevasti juuri perinteisten elinkeinojen kautta. Sen ohella, että tulos kertoo näiden toimeentulomuotojen merkityksen säilymisestä saamelaisten keskuudessa, se heijastanee myös lähiyhteisössä tapahtuneita muutoksia. Varsinkin ikäihmiset, jotka ovat jääneet yksin kotisijoilleen sivukyliin, eivät välttämättä saa riittävästi tarvitsemaansa apua sukulaisiltaan tai lähiyhteisöltä perinteisten elintarvikkeiden saannissa, käsittelyssä ja valmistuksessa. Jotain yhteisöllisyyden murenemisesta kertonee myös se, että 13 % vastaajista kaipasi keskusteluapua. Suurperheisiin ja vanhaan kylästelykulttuuriin tottuneet ikäihmiset kokevat helposti jääneensä sosiaalisen kanssakäymisen paitioon. Lisäksi he tuntevat usein myös turvattomuutta.

Vastajakunnan painottuminen iäkkäämpiin näkyy myös siinä, että lastenhoitoapua ilmoitti tarvitsevansa vain 8 % vastaajista. Päivähoitojärjestelyt vastaanavat kohtuullisen hyvin lastenhoitotarpeisiin virka-aikana, mutta luontaiselinkeinojen harjoittamisen epäsäännöllisten työaikojen tarpeisiin ne eivät kykene vastaamaan. Omat iäkkäät vanhemmat ja lähisukulaiset kantavat edelleen vastuuta luontaisesti tästä hoitotarpeesta.

6.7 Internetin käyttö arjen palvelujen täydentäjänä

Internet-pohjaiset palvelut ovat voimakkaasti yleistyneet viime vuosikymmenien aikana. Samanaikaisesti henkilökohtaisten palvelujen määrää on karsittu voimakkaasti. Esimerkiksi pankkien konttoreita on vähennetty ja keskitetty suurempiin taajamiin sekä niiden aukioloaikoja on lyhennetty merkittävästi. Syrjäseutujen pääasiallinen pankkipalvelu onkin usein verkkopankki. Myös Kelan ja työhallinnon asiointi on siirtynyt pitkälti sähköiseksi. Verkkoyhteyksien paraneminen syrjäkylillä on luonnollisesti merkittävä kynnyskysymys nettipalveluiden käytölle.

Kyselyn tulosten mukaan internet-palvelujen käyttö arjen palvelutarjonnan täydentäjänä oli melko rajallista. Vaikka kaksi kolmasosaa vastaajista hyödynsi internetiä arjessa, pääasiallisia käyttötarkoituksia oli vain muutama. Verkkopankki oli ylivoimaisesti yleisimmin käytetty internet-palvelu. Sitä hyödynsi 64 % internetiä käyttäneistä. Tämä on luonnollista, kun vertaa sitä pankkipalvelun saatavuuden vaikeuteen saamelaisalueella. Toiseksi yleisintä oli tiedonhaku julkisista ja yleisistä palveluista. Noin 40 % vastanneista käytti internetiä tiedonhakuun.

Kuvio 37. Internetin käyttö arjen palvelujen täydentäjänä.³⁸

Internetiä käytettiin kohtalaisen vähän verkkosoiointiin. Tämä kertoo, että asiointin siirtyminen internetiin ei ole saamelaisten keskuudessa vielä saavuttanut

³⁸ Ks. lukuohje kuvion 32 alaviitteessä.

tavoitteitaan. Verkkoasioiminen oli yhtä vähäistä kuin tavaroiden ostaminen, tv:n katselu ja lehtien lukeminen verkossa. Viihdekäyttö oli harvinaista, sillä vastaajista vain pieni osa ilmoitti käyttävänsä internetiä sosiaaliseen kanssakäymiseen. Myöskään uudet sosiaali- ja terveysalan sähköiset palvelut eivät vielä ole tehneet itseään kovin tunnetuiksi tämän väestöryhmän keskuudessa. Vain yksittäiset vastaajat ilmoittivat käyttävänsä terveysneuvontaa, terveydenhuollon sähköistä ajanvarausta tai sosiaalihuollon saamenkielistä verkkoneuvontaa. Kuitenkin varsinkin sosiaalihuollon saamenkielisen verkkoneuvonnan merkitys oli joidenkin vastaajien elämässä suuri.

Tulosten mukaan nettipalvelut täydentävät vain murto-osaa saamelaisalueen palvelutarpeista. Suurimpana syynä internetin käyttämättömyyteen oli taitojen puute. Noin 37 % vastaajista totesi, ettei osaa käyttää internetiä ja 16 % ilmoitti tarvitsevänsä tukea internetin käytössä. Internet-yhteyksien puuttuminen oli pääsyyinä vain 13 %:lla vastaajista. Tulokset ilmentävät hyvin yleisiä ikäjakamakohtaisia eroja nettipalvelujen käytössä. Etenkin maaseudulla iäkkäämmät ihmiset kokevat tämän palvelumuodon käytön edelleen itselleen vieraaksi. Myös laajakaistayhteyksien puutteet, hidas toimivuus tai kalleus vähentävät internetin käyttömahdollisuuksia. Tosin yhteydet ovat parantuneet merkittävästi viime vuosien aikana eri puolilla saamelaisaluetta, mutta ne ovat vieläkin paikoin huonot tai operaattorivalikoiman vähäisyyden vuoksi mahdollisuudet valita edullisempia vaihtoehtoja puuttuvat.

”Laajakaistayhteys on yks hyvinvointipalvelu joka puuttuu... Kaikki on viety nettiin, Kelan palvelut, työvoimatoimiston palvelut, pankkipalvelut, kaikki on netissä. Jos nettiyhteyttä ei ole, niin siinä sitä sitten ollaan... mutta myöskin se, että heillä ei ole osaamista, ihmisillä ei ole laitteita... Hyvinvointipalveluissa on tämä, että ihmisiltä viiään mahdollisuus tähän normaaliin asiointiin toimistossa.” (Avaintoimijahaastattelu)

Tulos kertoo osaltaan myös kulttuurisista arvoista ja normeista. Henkilökohmainen asiointi ja kohtaaminen ovat edelleenkin tärkeässä asemassa. Saamelaiset ovat perinteisesti arvostaneet viranomaisten kasvokkaista kohtaamista ja tunteista. Käytäntö näyttää muuttuvan näiltä osin hitaasti.

6.8 Saamelaisten järjestöjen merkitys

Kolmannen sektorin merkitys hyvinvointipalvelujen ja arjen turvaverkostojen täydentäjänä sekä vapaa-ajan toiminnan tarjoajana on kasvanut voimakkaasti viime vuosikymmeninä. Siihen kohdistetaan paljon odotuksia, kun julkista palvelutuotantoa on karsittu säästöyistä. Etenkin pienten ryhmien erityispalvelujen tarjoamisessa erilaiset kolmannen sektorin toimijat ovatkin osoittautuneet monissa tapauksissa menestyksellisiksi.

Järjestötoiminnalla on saamelaisalueella varsin pitkät juuret kielen ja kulttuurin alalla sekä saamelaisten aseman ja poliittisten oikeuksien ajajina. Sen sijaan saamelaisten palvelujen täydentäjinä järjestöjen rooli on vielä verrattain nuori. Saamenkielisen päiväkerho- ja kielipesä- sekä kielikerhotoiminnan käynnistäjänä järjestöt ovat olleet monella tavalla avainasemassa. Tälläkin hetkellä Ánaraškiela servi ja Sami Nuétt vastaavat ostopalvelusopimuksella osasta saamenkielisten varhaiskasvatuspalveluiden tuotantoa.

Avaintoimijat näkivätkin järjestöjen roolin merkittävänä, koska ne pystyvät nopeasti vastaamaan esiin nouseviin avuntarpeisiin.

”... Yhdistykset pystyy nopeasti reagoimaan ja toimimaan, kuten esimerkiksi SámiSoster.”

”No, ainakin täällä Enontekiön alueella järjestöt, varsinkin SámiSoster ry:llä, on ollut merkittävä rooli näitten palvelujen kehittämisessä ja tuottamisessa. Että kyllä monet näistä toiminnoista, mitä meillä nyt on, läheneet SámiSosterin kokeilusta.”

”Järjestöjen osuus osallistumismahdollisuuksien takaamisessa, harrastustoiminnassa... no kuule kyllähän se on melkein 100 prosenttia.”

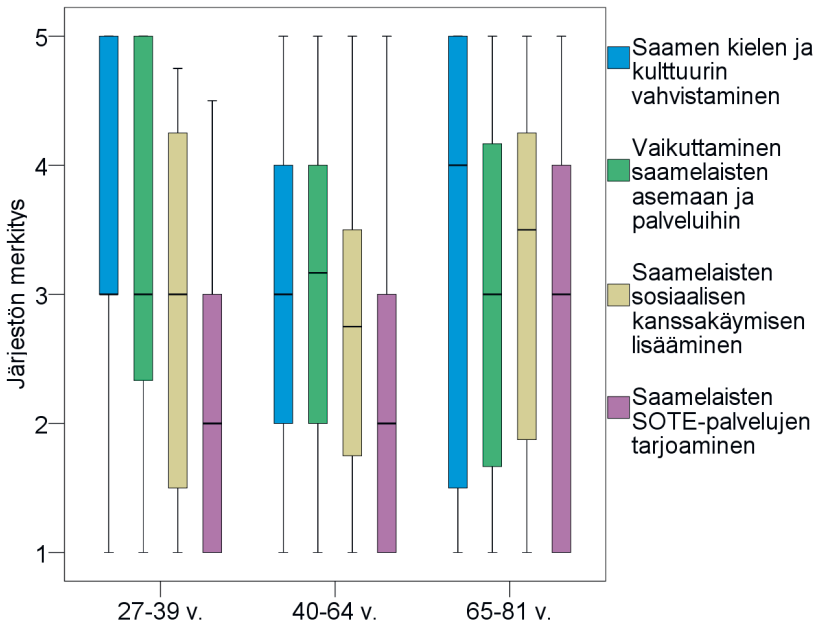
”On erittäin tärkeää, että järjestötoiminta tässä niin sanotusti vireällä tasolla elää ja toimii. Mutta se on hyvin pitkälti muutaman ihmisen aktiivisuudesta kiinni, jos vaan joku jaksaa.”

Kyselylomakkeessa tiedusteltiin saamelaisjärjestöjen merkitystä vastaajille tärkeissä asioissa. Summamuuttujat ryhmiteltiin neljään: 1) kielen- ja kulttuurin elvyttäminen ja vahvistaminen, 2) sosiaali- ja terveyspalvelujen tarjoaminen, 3) sosiaalisen kanssakäymisen vahvistaminen ja 4) poliittinen vaikuttaminen saamelaisten asemaan.

Yleisellä tasolla tarkasteltuna järjestöjen merkitys näissä asioissa ei ollut vastaajille kovin suuri. Kuitenkin yksittäisten ihmisten elämässä järjestöillä voidaan

ajatella olevan suurikin vaikutus. Suurimmaksi järjestöjen merkityksen itselleen näkivät Enontekiön vastaajat, ikäihmiset ja pohjoissaamenkieliset.

Suurin merkitys järjestöillä koettiin olevan nimenomaan saamenkielen ja kulttuurin vahvistajana. Painotukset vaihtelivat eri vastaajaryhmien välillä. Iäk-
käämmät ihmiset näkivät kielen ja kulttuurin roolin vahvistamisen järjestöjen tärkeimpänä tehtävänä. He arvostivat myös järjestöjen tarjoamaa sosiaalista kanssakäymistä.

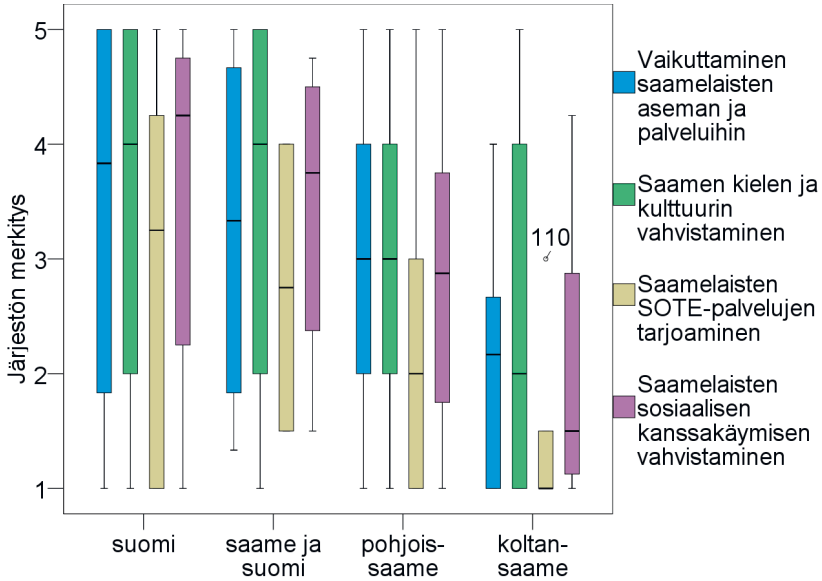

Kuvio 38. Saamelaisjärjestöjen merkitys itselle tärkeissä asioissa iän mukaan tarkasteluna.

Vastaajien äidinkielellä ja arkikielellä oli merkitystä tuloksiin siten, että ne, joilla oli suomen kieli äidinkielenä, pitivät saamelaisten kanssakäymisen lisäämistä ja vaikuttamista saamelaisten asemaan ja palveluihin tärkeämpinä tehtävinä kuin muut kieliryhmät. Järjestöjen merkitys oli kautta linjan suurempi äidinkieleltään suomenkielisille ja kaksikielisille kuin saamenkielisille ryhmille.

Myös avaintoimijat näkivät saamelaisjärjestöjen roolin saamelaisten aseman nostamisessa tärkeänä.

”Minusta pikkuhiljaa aletaan ymmärtää, että saamelaisuus ei se ole taakka vaan rikkaus, mutta kyllä se on hidas prosessi, että siinä on kyllä nämä järjestöt kaikki on olleet avainasemassa.”

Kuvio 39. Saamelaisjärjestöjen merkitys itselle tärkeissä asioissa äidinkielen mukaan tarkasteluna.

Ne, joilla oli pohjoissaamen kieli arkikielenä tai olivat kaksikielisiä, näkivät järjestöjen merkityksen suurempana kuin suomenkieliset. Kielen ja kulttuurin vahvistamisen ohella arkikieleltään pohjoissaamenkieliset pitivät tärkeänä vaikuttamista saamelaisten asemaan ja palveluihin. (Liitekuvio 18.)

Kunnittain tarkasteltuna Enontekiöllä ja Sodankylässä kielen sekä kulttuurin vahvistaminen nähtiin tärkeimpinä tehtävinä. Inarissa ja Utsjoella taas vaikuttaminen saamelaisten asemaan ja palveluihin oli vastausten mukaan järjestöjen keskeisin rooli. Järjestöjen merkitys palvelujen tuottajina koettiin melko vähäiseksi. Järjestölähtöisten sosiaali- ja terveyspalvelujen tarjoamisella oli Enontekiöllä isoin merkitys, mutta ero ei ollut kovin suuri. Sodankylässä ja Utsjoella tätä tehtävää ei nähty ollenkaan tärkeänä. Vastaavasti äidinkieleltään suomenkielisten tai kaksikielisten mielestä palvelujen tuottaminen oli keskimäärin merkittävämpää kuin äidinkieleltään saamenkielisten. Sen sijaan arkikielen suhteen tilanne oli päinvastainen. Pohjoissaamenkieliset ja kaksikieliset vastaajat pitivät

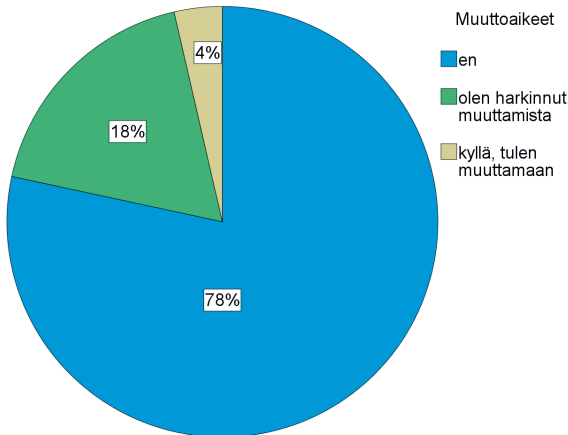
luonnollisesti saamenkielisten palvelujen tarjontaa tärkeämpänä kuin arkikiellettään suomenkieliset.

Varsinaista järjestölähtöistä palveluntuotantoa on vähän tarjolla saamelaisalueella, mutta useinkaan ihmisillä ei ole tarkkaa käsitystä palvelun tuottajatahosta. Toisaalta avaintoimijat näkivät kolmannen sektorin resurssina, jota voitaisiin jatkossa hyödyntää paremmin.

”Jos on samanlainen visio, samanlainen näkemys, mitä ihmiset tarvii ja millä konstilla, niin yhteistyö vois olla loistavaa. Ja esimerkiksi’ minä olisin valmis kyllä ostamaan haja-asutusalueelta niin järjestöiltä ja yhdistyksiltä palveluita ja näin varmasti moni muukin vastais. Että kiinnostusta yhteistyöhönhan kolmannen sektorin kanssa on. Mutta edellyttää sitä, ett on yhteinen näkemys.”

6.9 Muuttohalukkuus

Palveluihin vaikuttaa myös alueen väestöllinen kehitys. Saamelaisalueelta pois-muutto on nähty uhkana palvelujen tulevaisuudelle. Selvää muuttohalukkuutta ilmenee vastaajien keskuudessa. Vastaajista noin viidesosa kertoi aikovansa muuttaa tai harkinneensa muuttoa. Varmana muuton todennäköisyyttä piti vain neljä vastaajaa.

Kuvio 40. Vastaajien ilmoittamat muuttoaikeet.

Muuttohalukkaiden luku on suhteellisen iso, kun vertaa sitä siihen, että suurin osa vastaajista on ikääntyneitä, joiden ei olettaisi paljonkaan muuttavan, paitsi kunnan sisällä kuntakeskukseen. Muuttohalukkuuden suurimpina yksittäisinä syinä mainittiinkin palvelujen ja erityisesti saamenkielisten palvelujen parempi saatavuus sekä muutto palveluasuntoon. Palvelutyöttömyys lisää jonkin verran muuttohalukkuutta. Sen sijaan oma tai puolison työ, opiskelu tai työttömyys eivät olleet yhtä tärkeitä muuton syitä. Muina syinä mainittiin kustannuksiltaan halvempi kunta, sosiaalinen kanssakäyminen, yhteydet lapsiin ja lastenlapsiin, leudompi ilmasto ja maailman näkeminen.

Vastaajien muuttohalukkuus kohdistui melko tasapuolisesti saamelaisalueen sisä- ja ulkopuolelle. Hieman useammat harkitsivat muuttoa kotikunnan sisällä tai naapurikuntaan kuin muualle Lappiin tai Suomeen, mutta erot olivat hiuksenhienoja. Ulkomaille muuttoa suunnitteli neljä vastaajaa. Raja-alueen läheisyyden, sen toiselle puolella olevien parempien työmarkkinoiden ja perinteisen saamelaisen kanssakäymisen näkökulmasta tätä voidaan pitää tavanomaisena liikkuvuutena.

Kaikkiaan saamelaisalueen asukkaat ovat suhteellisen kotipaikkauskollisia ja kiintyneitä asuinsijoilleen. Yhtäältä tämä voi tarkoittaa vahvaa sitoutumista saamelaisyhteisöön ja perinteiseen ympäristöön sekä kielen ja identiteetin merkitystä. Toisaalta monet käytännön tekijät saattavat vähentää muuttomahdollisuuksia. Monella perinteisten elinkeinojen harjoittajilla ei ole muuta ammatillista koulutusta, työkokemusta tai osaamista. Perinteiset elinkeinot koetaan edelleen myös kulttuurisesti arvostetuiksi huolimatta monista elinkeinonharjoittamisen ongelmista. Nämä elinkeinot kannattelevat myös yhteisöllisyyttä, kieltä ja kulttuuria. Lisäksi asunnon heikot myyntimahdollisuudet sivukylillä voivat rajoittaa muuttomahdollisuuksia.

7 Johtopäätökset ja pohdinta

Saamelaisten palvelujen toteutuminen

Saamelaisten palvelukokemuksia ja palvelutarpeiden toteutumista on lähestytty tässä tutkimuksessa kulttuurisista ja paikallisista lähtökohdista käsin. Palvelujen toimivuutta on tarkasteltu osana saamelaisten hyvän elämän mahdollistamista. Saamelaisten hyvinvointi eli pärjääminen syntyy yksilöllisten kykyjen, yhteisöllisen avun ja julkisten palvelujen yhteisvaikutuksessa ja toteutuu paikallisesti ja kulttuurisesti erityisin tavoin. Hyvinvointia määrittävät yleisten hyvinvoinnin osatekijöiden ohessa alkuperäiskansojen laaja-alaisen hyvinvointikäsityksen mukaisesti perinteiset elinkeinot, yhteisö, kulttuurinen integriteetti ja mahdollisuus vaikuttaa tulevaisuuteen.

Julkiset hyvinvointipalvelut ovat valtayhteiskunnan yhteiskuntapoliittisten pyrkimysten ja saamelaisten sekä saamelaisyhteisöjen kohtaamisareenoita. Väestöryhmien väliset epäsymmetriset suhteet ja paikallisuuden historialliset kehityspiirteet elävät arjen palvelujen tasolla vaikuttaen muun muassa palvelutarpeisiin ja niihin kohdistuviin odotuksiin. Utsjoki saamelaisenemmistöisenä kuntana pääsee lähimmäksi saamelaisten vaikutusmahdollisuutta peruspalvelutuotantoon. Kuitenkin yhteiskunnan normatiivinen perusta on säädellyt palvelutuotantoa kohtuullisen voimakkaasti, eikä kulttuurisesti eriytyneille toimintatavoille ole toistaiseksi ollut sijaa palvelujärjestelmätasolla. Toisaalta saamenkielisen palvelutarjonnan parantamista vaikeuttaa jatkuva pula saamelaisesta ja saamenkielisestä ammattihenkilöstöstä. Kuntien henkilökunta on saanut saamenkielen koulutusta, mutta saamenkielen taitoa ei edelleenkään nähdä erityisosaamisena, joka tulisi huomioida palkkauksessa.

Enontekiöllä, Inarissa ja Sodankylässä saamelaiset ovat vähemmistöasemassa, ja heidän erityistarpeidensa toteuttaminen palvelutuotannossa on riippunut hyvin pitkälti kuntien viranhaltijoiden ja poliittisten päättäjien kulloisistakin asenteista. Viranomaiset ovat valtaosin olleet, ja ovat edelleen suomalaistaustaisia. Valtion normiohjauksen väheneminen on lisännyt kuntien itsehallintoa palvelujen järjestämisessä. Saamelaisalueen kunnat voivat siten harkintansa mukaan käyttää niille myönnetyn erityisen saamelaisväestön perusteella korotetun valtiontuen käytöstä. Saamelaisilla ei vähemmistöasemansa vuoksi ole, Utsjokea lukuun ottamatta, useinkaan todellista mahdollisuutta vaikuttaa enemmistödemokraattiseen päätöksentekoon.

Vaikka perusoikeuksien tasolla saamen kielen ja kulttuurin asema sekä kulttuurinen itsehallinto on turvattu, käytännön toteutukset ovat osin vielä ensias-

kelmilla. Saamen kielen opetus ja saamenkielinen opetus on huomioitu lainsäädännössämme parhaiten ja toteutettu systemaattisimmin myös käytännössä. Päivähoitolaissa on jo 1980-luvulla ja peruskoulu-uudistuksissa 1990-luvulla vahvistettu saamen kielen asema ja oikeus omakieliseen opetukseen. Perusopetukseen on turvattu valtion taholta myös erillinen resurssiperusta tämän tehtävän toteuttamiseen. Lisäksi subjektiivinen oikeus päivähoitoon merkitsee sitä, että palveluihin panostetaan kunnissa, ja niiden saatavuus on turvattu säästötoimista huolimatta. Muilta osin saamenkielinen palvelutuotanto ei ole edennyt yhtä pitkälle.

STM:n erillismääräraha, jota saamelaiskäräjät hallinnoivat, on merkittävästi parantanut saamenkielisten palvelujen tarjontaa saamelaisalueen kunnissa. Se on myös mahdollistanut saamelaisten oman päätöksenteon palvelujen suunnittelussa yhteistyössä kuntien kanssa. Rahoitustarve on kuitenkin selkeästi nykyistä monin verroin laajempi, ja määrärahan tasoa tulisikin nostaa tarvetta paremmin vastaavaksi.

Uuteen terveydenhuoltolakiin on kirjattu saamelaisten oikeus saamen kielilain mukaiseen omakieliseen palveluun tai tulkkaukseen. Tämä on merkittävä askel ja tulee jatkossa parantamaan saamenkielistä terveyspalvelutarjontaa. Sosiaalihuollon lakiuudistus sekä laki sosiaali- ja terveydenhuollon järjestämisestä samoin kuin kuntarakenneuudistus ovat parhaillaan käynnissä. Onkin tärkeää, että niissä kiinnitetään entistä määrätietoemmin huomiota saamelaisten ja muiden vähemmistöjen tosiasiallisen palvelujen saatavuuden ja erityistarpeiden turvaamiseen. Ilman velvoittavaa lainsäädäntöä ja riittävää, kohdennettua resurssiperustaa saamenkielinen palvelutuotanto ei ole edennyt merkittävästi.

Saamelaisten oikeudet omakielisiin palveluihin toteutuvat saamen kielilaista huolimatta edelleenkin varsin satunnaisesti. Saamelaisten täytyy edelleen vaatia omakielisiä palveluja, vaikka lain mukaan viranomaisilla on velvollisuus huolehtia aktiivisesti, että saamelaisten kielelliset oikeudet toteutuvat. Syrjintälautakuntaan viedyt kanteet ovat kohentaneet tilannetta joiltakin osin. Se edellyttää kuitenkin saamelaisilta aktiivisuutta tarttua näihin asiakohtiin ja viedä ne valtakunnan tasolle.

Tällä hetkellä saamelaisalueen kunnat eivät systemaattisesti suunnittele saamelaisten hyvinvointipalvelujen järjestämistä siitä huolimatta, että niiden tehtävänä on järjestää kuntalaisille tasapuolisesti palveluja. Terveystieteidenhuoltolaki velvoittaa kuntia seuraamaan kuntalaistensa hyvinvoinnin kehitystä ja erityistarpeita. Nämä tulee kirjata hyvinvointikertomukseen, joka luo perustan tulevalle palvelutuotannolle ja resurssien kohdentamiselle. Saamelaisten palvelutarpeita ja niihin vastaamista tulisi jatkossa tarkastella näkyvämmiin osiin kuntien hyvinvointistrategista toimintaa ja suunnitella palvelujen toteutus kulttuuri-itse-

hallinnon mukaisesti yhteistyössä saamelaistoimijoiden kanssa. Tämän tueksi tarvitaan myös systemaattista seurantaa.

Saamelaisten palvelukokemukset

Tärkeimmät havainnot saamelaisten palvelutilanteesta saamelaisalueella osoittavat, että julkisilla palveluilla on tärkeä rooli osana saamelaisten hyvinvoinnin toteutumista. Tulokset kertovat osittain myös karua kieltä alueellisesta ja kielellisestä eriarvoisuudesta suhteessa palvelujen saatavuuteen. Yleisellä tasolla tarkasteltuna sekä saamelaisten kokema palvelujen saatavuus että tyytyväisyys niihin ovat alhaisemmat kuin keskimäärin Suomessa. Tämä vastaa osin yleistä valtakunnallista trendiä, jonka mukaan palvelujen saatavuuden ja tyytyväisyyden on todettu heikkenevän mitä kauemmas kaupungeista tai kasvukeskuksista mennään. Silti saamenkielisyys ja perinteisiin elinkeinoihin sijoittuminen näyttävät tämän tutkimuksen mukaan heikentävän palvelujen saatavuutta entisestään.

Palvelujen etäisyys on kielen ohella yksi tärkeimmistä palvelujen toteutumaan vaikuttavista tekijöistä. Palveluetäisyys säätelee palvelujen saatavuutta ja vaikuttaa osaltaan myös palvelutyytyväisyyteen. Matkojen pituus ja kokemus palvelujen saatavuudesta ovat suoraan yhteydessä toisiinsa. Matkojen ollessa pitkät palvelujen saatavuus koettiin selvästi vaikeammaksi ja päinvastoin. Tulos oli odotettavissa ja vahvistaa aiempia tutkimustuloksia. Tulos on myös harvinaisen yksiselitteinen. Pitkä etäisyys vaikutti yhtenä tekijänä palvelutyytymättömyyden taustalla. Etenkin sosiaalipalvelujen osalta matkan pituus ja palvelutyytymättömyys näyttävät liittyvän yhteen.

Kuntien väliset erot ja kuntien sisäiset erot sekä palvelujen saatavuudessa että palvelutyytyväisyydessä viittaavat siihen, että eri puolilla saamelaisaluetta asuvat saamelaiset ovat eriarvoisessa asemassa. Erityisesti pitkien etäisyyksien päässä asuvat perinteisten elinkeinojen harjoittajat ja iäkkäät naiset kokivat palvelujen saatavuuden vaikeaksi. Lisäksi Severtijärven kolttaasaamelaiset näkevät palvelujen saatavuuden ja palvelutyytyväisyyden huonoksi. Koltan- ja inarinsaamenkielisten vastaajien pienet määrät eivät mahdollista kuitenkaan kunnollista vertailua saamen eri kieliryhmien välillä. Peruselinkeinojen harjoittajien kohdalta kyse voi olla myös siitä, että palvelun muoto, palveluajat tai muut seikat eivät sovellu heidän elämäntilanteeseensa ja tarpeisiinsa.

Peruspalvelujen saatavuutta heikentää osaltaan talouden säästötoimien käynnistäminen kehitys, jonka myötä lähipalvelujen verkostoa on karsittu voimakkaasti sivukyliltä. Ongelman vakavuutta lisää se, että myös julkista liikennettä on karsittu samanaikaisesti. Kulkuneuvosta tai kuljetusmahdollisuudesta onkin tullut merkittävä palvelujen saavutettavuuden kynnyksysymys. Kussakin kunnassa on

löydettävissä kuntakeskuksen ohella yksi pienempi palvelukeskittymä, joissa on ala-asteen ja päivittäistavarakaupan ohella myös asiamiesposti. Näiden kolmen päivittäispalvelun saatavuus koettiin selvästi parhaimmaksi saamelaisalueella. Myös Norjan ja Ruotsin palveluiden saatavuus valtakunnan rajan läheisyydessä sijaitsevilla sivukylillä täydentää merkittävällä tavalla päivittäispalvelutarjontaa. Sen sijaan vaikeimmaksi koettiin pankki-, apteekki- ja yksityisten lääkäripalvelujen saatavuus. Myös Kelan ja TE-toimistojen palveluihin pääsyn koettiin vaikeutuneen henkilökohtaisen asiointimahdollisuuksien vähenemisen ja puhe- linperustaisten palvelukäytäntöjen vuoksi.

Myös palvelutytyväisyydessä on havaittavissa joitakin selviä eroja eri palveluiden välillä sekä kunta-, ammattiasema- ja ikäryhmäkohtaisia eroja. Terveyspalvelutytyväisyys on keskimäärin suurempaa kuin sosiaalipalvelutytyväisyys. Sosiaali- ja terveyspalveluja koetaan koetun tytyväisyseron taustalla vaikuttavat näiden palvelusektorien erilaiset asemat sekä tunnettuus ihmisten elämässä ja yhteiskunnassamme. Tytyväisyys yleislääkäripalveluihin vastaa valtakunnan keskitasoa ja on osin sen yli. Sosiaalipalvelujen käyttö oli kuitenkin oleellisesti vähäisempää kuin terveyspalvelujen käyttö. Tytyväisimpiä oltiin lasten päivähoitoon ja kriittisimpiä vanhuspalveluihin. Saamelaiset ikäihmiset olivat keskimääräistä tytyväisimpiä sosiaalipalveluihin, mikä liittyy heidän elämäkokemuksiensa, vähällä toimeentulemisen tottumukseen ja sitä kautta muotoutuviin odotuksiin.

Saamelaisten palvelutilanteen kannalta tärkeä huomio on se, että äidinkieli ja arkikieli vaikuttavat sekä kokemuksiin palvelujen saatavuudesta että palvelutytyväisyyteen. Ne, joilla oli pohjoissaamen kieli arkikielenä, kokivat palvelujen saatavuuden vaikeammaksi kuin muut kieliryhmät. Sen sijaan ne, joilla oli suomen ja saamen kieli arkikielenä, olivat selvästi keskimääräistä tytyväisimpiä palveluihin. Osa tästä tuloksesta selittyy sillä, että saamen kieli on säilynyt vahvimpana perinteisten elinkeinojen harjoittajien keskuudessa ja heillä myös oli pisin matka palveluihin. Kuitenkin tulos kertoo samalla myös selvin sanoin siitä, että saamenkielisen väestön on vaikeampi saada palveluja, koska ne ovat pääasiassa suomenkielisiä.

Saamenkielisten palvelujen saatavuus on edelleen rajallista. Vastaaajien mukaan parhaiten on tarjolla kielipesä- ja kielikylpykerhotoimintaa, päivähoitoa sekä saamenkielistä ja kulttuurilähtöistä kotiapua. Tämä osoittaa, että STM:n erityisrahoituksella on keskeinen merkitys saamenkielisten palvelujen tuotannossa, sillä se on mahdollistanut näitä kielilähtöisiä palveluja. Kunnilla on muilta osin vain vähän suunnitelmallista toimintaa saamenkielisten palvelujen järjestämiseksi. Saamenkielisten palvelujen tarpeet ovat kuitenkin merkittävät. Usein vaihtoehtona on tulkkaus, mutta tulkin käyttöä pidetään pääosin vieläkin hankalana. Tulkkauksen laatuun ja toteutukseen tulisikin panostaa entistä enem-

män muun muassa kehittämällä etätulkkausmenetelmiä. Lisäksi saamenkielistä palveluista tiedottamista tulisi tehostaa. Tiedotus on avainasemassa, koska palvelut ovat uusia ja usein myös määräaikaaisia, eikä kuntalaisilla ole sen vuoksi riittävästi tietoa omakielististä palveluista.

Arjen avun saamisessa ydinperhe ja lähiyhteisö (sukulaiset, ystävät, naapurit) ovat tärkeimmät tahot. Julkisten organisaatioiden apu on joidenkin kohdalla merkittävä, mutta sen keskimääräinen merkitys on usein edelleen vähäinen. Tutkimustulos antaa viitteitä siitä, että yhdistävien ominaispiirteiden ohella eri saamelaisalueen kuntiin on muodostunut omaleimaiset selviytymisstrategioita määrittävät kulttuurit. Taustalla voidaan ajatella olevan eriytymiskehitys, joka liittyy eri alueiden väestöllisiin, kielellisiin ja elinkeinollisiin muutoksiin sekä historiallisiin ja palvelujärjestelmän tuloon liittyviin kehityspiirteisiin. Havaittavissa on myös merkkejä perinteisen yhteisöllisyyden murenemisestä, mikä näkyy muun muassa siinä, että vanhusten palvelutarvetta siirretään yhä enenevässä määrin organisaatioille. Sen sijaan nuoremmat ikäluokat vaikuttaisivat turvaavan lähiyhteisöön arjen avun saamiseksi, mikä kertoo edelleen yhteisöllisyyden voimavarasta. Tulokset heijastavat samalla myös aluekohtaisia eroja palvelujärjestelmän onnistumisessa vastata ihmisten palvelutarpeisiin.

Kolmannen sektorin merkitys nähdään suurena saamen kielen ja kulttuurin ylläpitämisessä, sosiaalisen kanssakäymisen edistämisessä sekä saamelaisten aseman ajamisessa. Sen sijaan saamelaisten yhdistysten merkitys ei ole kovin suuri varsinaisessa palvelutuotannossa, vaan ne ovat tärkeitä enemmänkin julkisten palvelujen täydentäjänä. Ne tuottavat kuitenkin ostopalvelusopimuksella joitakin hyvin keskeisiä palveluita, kuten kielipesä- ja kielikerhotoimintaa sekä vanhusten kotipalvelua. Ne ovat lisäksi kokeilleet uusia palvelumuotoja, jotka ovat usein siirtyneet myöhemmin osaksi kunnan toimintaa. Uusien kulttuurisensitiivisten palvelukonseptien ja työmenetelmien kehittämiseksi järjestöjen toiminnan tukeminen on ensiarvoisen tärkeää.

Internet ei juurikaan paranna palvelujen heikkoa saatavuutta. Poikkeuksena ovat pankkipalvelut joidenkin ryhmien osalta. Tämä on heidän kohdallaan merkittävä parannus, kun pankkien palveluverkosto on harventunut voimakkaasti viimeisen vuosikymmen aikana. Kuitenkin pankkipalveluiden saatavuuden ongelma on säilynyt varsinkin ikäihmisten kohdalla merkittävänä. Heistä moni on tottunut henkilökohtaiseen asiointiin ja käteisrahan käyttöön, eivätkä he useinkaan pysty hyödyntämään edes useimmissa kuntakeskuksissa sijaitsevia pankki-automaatteja ilman ulkopuolista apua. He kokivat myös Kelan saamenkielisen puhelinperustaisen palvelun vaikeaksi hyödyntää, koska puhelimesta asiointi edellyttää suhteellisen hyvää kielitaitoa ja palveluiden tuntemusta.

Palvelukokemusten kulttuurinen tulkinta

Palvelutytytyväisyyteen ja käsitykseen palveluiden saatavuudesta vaikuttavat voimakkaasti käyttäjäryhmän tottumukset, odotukset, valinnanmahdollisuudet ynnä muut tekijät. Kun tuloksia palvelujen saatavuudesta tulkitaan kulttuurista ja historiallista kontekstia vasten, avautuu kuva palvelujen paikasta saamelaiden elämässä. Se tarjoaa näkemyksiä ja selityksiä sekä palvelutytytyväisyyden tulkintaan että palvelujen kulttuurisiin käyttötottumuksiin yleensäkin.

Palvelutytytyväisyyttä tutkittaessa on tärkeä muistaa palvelujen lyhyt historia. Hyvinvointipalvelut ovat myöhäsyntyisiä saamelaisalueella. Palveluiden saatavuus on ollut 1970-luvulle asti varsin rajallista. Voidaankin sanoa, että saamelaiden arjessa elää monta historian tasoa, joihin kuhunkin kietoutuu omanlainen toimintalogiikka, arvot ja normit. Saamelaisen ajattelutavan mukaan erilaiset joustavat ja päivittyvät pärjäämisstrategiat luonnehtivat ja määrittävät arjen selviytymistä. Jotkut universaalit palvelut, kuten sosiaaliturva ja terveydenhuolto, on omaksuttu osaksi arjen pärjäämisstrategioita jo alkuvaiheessa. Sen sijaan monista muista palveluista ei tiedetä, niitä ei haluta tai osata käyttää. Varsinkin sosiaalipalvelujen suhteen on todettu alikäyttöä etenkin iäkkäimmän väestöryhmän keskuudessa. Tässä kyselyssä työttömät ovat kokonaan aliedustettu ryhmä, mikä vaikeuttaa johtopäätösten tekoa, sillä usein juuri heillä on elämäntilanteensa vuoksi monia kriittisiäkin palvelutarpeita.

Yleisellä tasolla voidaan ajatella, että ihmisten pärjäämisstrategiat arjessa selviytymiseksi noudattelevat heidän kulloisiakin elinolosuhteitaan ja mahdollisuuksiaan. Siten sivukylissä ja taajamissa tai niiden välittömässä läheisyydessä asuville ihmisille ovat muodostuneet erilaiset pärjäämisstrategiat. Lisäksi ne heijastavat eri sukupolvien ikäkokemuksia. Palvelujen odotusarvot ovat pärjäämisstrategioiden mukaiset. Käytännössä vaikuttaa siltä, että sivukylissä elävät saamelaiset ovat yleisesti tottuneet asioimaan kaukana sijaitseissa kuntakeskuksissa. Samalla kuitenkin tietyt arjen kannalta tärkeät palvelut, kuten päivittäistavara- ja ala-aste, on pitkään totuttu saamaan lähiperustaisesti tai kohtuullisen etäisyyden päästä. Pienemmissäkin kylissä oli parhaimmillaan koulu, kauppa, posti ja postipankin konttori sekä kaupan yhteydessä lääkekaappi. Niissä saattoi asioida suhteellisen joustavasti omilla kulkuneuvoilla (kävellen, hiihtäen, polkupyörällä, veneellä, moottorikelkalla, mönkijällä jne).

Etenkin ikäihmisten kokemusmaailmassa paikalliset palvelut ovat kokonaisuudessaan myöhäsyntyisiä ja ne ovat sijainneet tyypillisesti etäällä. Lyhyt hyvinvointivaltiokausi toi keskeiset palvelut lähemmäksi, mutta toimintoja on karsittu viimeisen vuosikymmenen aikana, ja palvelut ovat etääntyneet. Vanha pärjäämisstrategia ja asiointimalli toimivat yhä niissä muutamassa sivukylässä, joissa päivittäispalvelut ovat säilyneet (Sevettijärvi, Karigasniemi, Kaaresuvanto,

Kilpisjärvi, Vuotso). Sen sijaan muissa sivukylissä asuva väestö on entistä riippuvaisempi kulkuyhteyksistä jopa arjen kannalta tärkeisiin päivittäispalveluihin pääsemiseksi. Kuntakeskuksissa tai niiden läheisyydessä asuvat sen sijaan ovat tottuneet helpompaan palvelujen saatavuuteen. Heillä on usein myös vahvempi suomen kielen taito, mikä helpottaa palvelujen saatavuutta.

Palvelujen käytön sukupolviset erot kertovat omaa kieltään saamelaisyhteiskunnan muutoksista. Yhtäältä nuoremmat väestöryhmät ovat integroituneet lujemmin osaksi valta-yhteiskuntaa ja sen mahdollisuuksia. Toisaalta vastareaktiona on myös syntynyt saamelaisuuden herääminen ja saamen kielen sekä aseman vahvistuminen. Nuoremmilla on enemmän rohkeutta vaatia omakielisiä palveluja ja muita heille kuuluvia oikeuksia. Nuoremmat ikäryhmät myös näkevät usein kielen ja kulttuurin säilyttämisen tärkeyden toisin kuin kolonisaatioprosessin läpikäyneet vanhempansa, joilla monilla on hyvinkin traumaattisia kokemuksia saamen kieleen ja identiteettiin liittyen.

Saamelaisten palvelujen käyttökontekstissa aktivoituvat edellisten seikkojen lisäksi myös monet kulttuuriset ja vähemmistöasemaan liittyvät tekijät. Palvelujen saatavuus on perinteisesti ollut vaikeaa, ne on yhdistetty valta-yhteiskuntaan, ne ovat pääosin suomenkielisiä ja toimivat sen hallintokulttuurin ehdoilla. Palveluista ei ole katsottu sen vuoksi voitavan valittaa. Toisaalta kulttuurisen etiketin mukaisesti valittamista ei yleensä pidetä suotavana tai hyvänä. Kolmanneksi palveluista ei esimerkiksi haluta valittaa, jottei leimattaisi koko vähemmistöryhmää vaativaisiksi tai valittajiksi. Vastakkaisena kehityspiirteenä ovat kielellisen ja kulttuurisen elpymisen tuottamat aktiiviset kansalaiset, jotka tietävät oikeutensa ja ovat valmiita vaatimaan omakielisiä palveluja. Koska saamelaisalueen kuntien saamenkielinen palvelutuotanto ei ole riittävää, kuntalaisen täytyy edelleen erikseen vaatia niitä. Tämä vaikuttaa epäsuotuisasti palvelujen käyttöhalukkuuteen tai tarvemäärittelyyn.

Pohdinta: saamelaisen palvelutuotannon tulevaisuuden haasteet

Yhdenvertaisuusnäkökulmasta tarkasteltuna voidaan sanoa, että saamelaiset ovat eriarvoisessa asemassa palvelutuotannossa valtaväestöön nähden etenkin niiden palvelujen suhteen, jotka perustuvat kielen käyttöön. Sellaisia palveluja ovat lapsi- ja vanhuspalvelut sekä erilaiset terapia- ja kuntoutuspalvelut, esimerkiksi mielenterveyspalveluita ei ole lainkaan saatavissa saamenkielellä. Päivähoito- ja kielipesätoiminnan saatavuus on parantunut merkittävästi viime vuosina. Kuitenkin palvelujen sisällön kehittämisessä on vielä suuria haasteita. Toisaalta ikäihmisten kasvaviin saamenkielisten palvelujen tarpeeseen ei ole pystytty vastaamaan riittävän tehokkaasti. Äidinkieleltään saamelaiset ikäihmiset ja muis-

tisairaat joutuvat edelleenkin heille vieraskielisiin hoiva- ja laitospalveluihin ja usein etäälle läheisverkostoistaan.

Henkinen hyvinvointi on aikamme suuri haaste. Se koskettaa niin enemmistöä kuin vähemmistöjäkin. Suurin huolenaihe on, että saamenkielisiä psykososiaalisia palveluja ei ole saatavilla. Vain Utsjoen kunta ostaa niitä Norjan puolelta. Enontekiöllä on kehitetty saamenkielistä ja kulttuurilähtöistä päihdetyötä. Henkinen hyvinvointi on myös saamelaiden työhyvinvoinnin ja yhteisöllisen hyvinvoinnin suuri haaste, johon tulisi entistä vireämmin tarttua. Lisäksi tarvitaan laajemminkin kulttuurisensitiivisten psykososiaalisten menetelmien kehittelyä. Esimerkiksi saamenkielisen ja kulttuurilähtöisen diagnostisen testistön puuttuminen vaikeuttaa diagnoosin tekoa ja lastenneuvolatyöskentelyä.

Palvelujen saamenkielisyys ohella on tärkeä turvata myös niiden kulttuurilähtöisyys. Palvelutuotannossa tulisi pystyä entistä paremmin räätälöimään palveluja käyttäjäryhmien tarpeita vastaaviksi niin, että ne huomioivat asiakkaiden elämäntilanteet. Esimerkiksi perinteisten elinkeinojen harjoittajien epäsäännölliset työajat ja työhuiput edellyttävät joustavia palveluratkaisuja. Myös tämän ryhmän sosiaaliturvassa on edelleen suuria aukkoja, jotka pitäisi paikata.

Saamelaisen palvelutuotannon suurena haasteena onkin pystyä tuottamaan palveluja, jotka tukevat yhteisöllisyyttä sekä kielen ja kulttuurin elinvoimaisena säilymistä. Hyvinvointipalvelut ovat yhtenä tärkeänä tekijänä luomassa monipuolisia kieliympäristöjä, jotka turvaavat osaltaan kielen kehittymismahdollisuudet. Tämä on erityinen haaste Inarissa, jossa palvelut tulee turvata kolmella saamen kielellä hajallaan asuvalle väestölle. Näihin haasteisiin eivät pohjoisten pienten kuntien mahdollisuudet yksinään riitä, vaan on pohdittava kattavaa, saamelaisia palvelunkäyttäjää osallistavaa palveluiden taloudellista turvaamista.

Toisaalta palvelurakennemuutoksen suurena haasteena on, miten saamelaisalueella turvataan tulevaisuudessa lähipalvelut. Kun etäisyydet palveluihin ovat jo nykyisellään pitkiä, palvelujen mahdollinen keskittäminen suurempiin keskuksiin tulisi moninkertaistamaan matkoja ja vaikeuttamaan entisestään palvelujen saatavuutta. Tulevaisuudessa tulee selvittää jalkautuvien palvelujen mahdollisuutta syrjäseuduilla sekä pitää huoli, että kansalaisten kulkuyhteydet turvataan. Saamenkielisten ja kulttuurilähtöisten palvelujen tason parantamiseksi on tärkeä turvata myös henkilöstön riittävä koulutus sekä saamenkielisen ja kulttuurisen osaamisen välittyminen kaikilla palveluntuotantotasolla.

Hyvinvointipalvelut tukevat osaltaan kielen ja kulttuurin elinvoimaisena säilymistä sekä takaavat monipuolisten kielenkäyttöympäristöjen kehittymistä. Hyvinvointipalvelujen rooli osallisuuden lisäämisessä ja yhteisöllisyyden vahvistamisessa onkin tärkeä näkökulma, joka tulee nostaa paremmin esiin saamelaiden palveluja suunniteltaessa. Palveluilla voikin todeta olevan niiden oma perusfunktio laajempi tehtävä kielivähemmistön kohdalla. Palvelujen asia-

kaslähtöisyyden pitää lähteä ihmisten paikantumisesta ja toimintaympäristöstä. Tähän liittyy myös tarve eriytyviin palveluihin alueellisten, kuntakohtaisten ja yhteisöllisten kulttuuristen erojen pohjalta. Omakieliset ja kulttuurilähtöiset palvelut ovat laadukkaana asiakaspalvelun lähtökohta. Kieli voi joissakin tapauksessa olla jopa kriittinen tekijä palvelun onnistumiselle, esimerkiksi kun on kyse vakavasti sairaasta (ensiapu, tehohoito), psykososiaalisista palveluista, erilaisista terapioidista tai muistisairaista. Samalla on myös erittäin tärkeä lisätä kulttuurista ymmärrystä ja pyrkiä vaikuttamaan valtaväestön ja päättävässä asemassa olevien henkilöiden asenteisiin. Arjen palvelutuotannon tasolla saamenkielisten palvelujen tarpeellisuutta ei vieläkään aina haluta nähdä tai tarvetta väheksytään. Tämä viranomaisten ja valtaväestön sitkeä asenne vaikuttaa saamelaisiin ja heidän palvelukäyttytymiseensä.

Tämä tutkimus on analysoinut ja tehnyt näkyväksi saamelaisten hyvinvoinnin rakentumisen erityispiirteitä sekä palvelujen merkitystä hyvinvoinnin toteutumisessa. Tutkimus on avannut monia näkökulmia, ja pystynyt vastaamaan vain pieneen osaan esiin nousevista tilastollisista, teoreettisista ja sisällöllisistä kysymyksistä. Valtakunnalliset ja globaalit kehitystrendit ovat ulottaneet vaikutuksensa saamelaisalueellekin. Siten 1990-luvun puolivälissä alkanut hyvinvoinnin epätasainen jakautuminen, eriarvoisuus, tuloerojen kasvu, köyhyys ja erityisesti lapsiperheköyhyys vaikuttavat myös saamelaisten elämään ja yhteisön toimintamahdollisuuksiin sekä sitä kautta pärjäämiseen ja palvelutarpeisiin. Näistä eriarvoisuutta ja huono-osaisuutta tuottavista mekanismeista sekä niiden vaikutuksista palvelutarpeisiin tarvitaan lisää tietoa eritoten kielellisten ja kulttuuristen vähemmistöjen osalta. Saamelaiset elävät kaksinkertaisen syrjäytymisriskin alla. Yleisten syrjäytymisuhkien osalta yksilö voi kokea syrjäytymistä tai osallisuuden puutetta suhteessa omaan kulttuuriin. Kysymys on laajasti myös kieli- ja kulttuurivähemmistön elinolojen rakentumisesta, josta tarvitaan tutkimustietoa yhdenvertaisuuden toteutumisen arvioimiseksi. Tämän ohella tarvitaan myös lisää yksityiskohtaisempaa tietoa palvelujärjestelmän sisällä olevasta ja sen käytäntöjen tuottamasta rakenteellisesta syrjinnästä, jotta palvelut voisivat jatkossa entistä paremmin tukea saamelaisia hyvän elämän saavuttamisessa.

Lähteet

- Aikio, Aimo 2000: *Olbmo ovdáneapmi*. Davvi Girji OS. Vaasa: Ykkös-Offset Oy.
- Aikio, Aimo 2007: *Saamelainen elämänpolitiikka*. Licensiaatintutkielma, Kasvatustieteiden tiedekunta, Lapin yliopisto.
- Aikio, Aimo 2010: *Olmmošhan gal birge. Áššit mat ovddidit birgema. Čálliid Lágádus*. Vaasa: Vaasa Graphics Oy.
- Aikio, Marjut 1988: *Saamelaiset kielenvaihdon kierteessä*. Kielisosiologinen tutkimus viiden saamelaiskylän kielenvaihdosta 1910–1980. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 479. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Aikio, Pekka & Aikio, Antti 2001: *Saavatko saamelaiset elää rauhassa?* Teoksessa Martin Scheinin & Taina Dahlgren (toim.) *Toteutuvatko saamelaisten ihmisoikeudet*. Helsinki: Yliopistopaino, 92–119.
- Aikio-Puoskari, Ulla 2006: *Raportti saamelaisopetuksesta pohjoismaisissa peruskouluissa*. Pohjoismainen vertailu opetuksen perusedellytysten näkökulmasta. Inari: Saamelainen parlamentaarinen neuvosto ja Saamelaiskäräjät.
- Aikio-Puoskari, Ulla 2010: *Saamelaisesta elämänmuodosta saamelaiseen kulttuuriin – Isoäidin elämä muutoksen mittatikkuna*. Teoksessa Ulla Aikio-Puoskari & Päivi Magga (toim.) *Kylä kulttuurien risteyksessä*. Artikkelikoelma Vuotson saamelaisista. Vuohču Sámiid Searvi: Arkmedia, 108–123.
- Alatalo, Anne & Heikkilä, Lydia & Jokiniemi, Sointu (toim.) 2011: *Enontekiön hyvinvointikertomus 2010*. Kolari: Luoteislappi.
- Anis, Merja 2006: *Lastensuojelun ammattilaisten tulkintoja maahanmuuttajasyksiosuudessa*, *Janus* 14 (2), 109–126.
- Anis, Merja 2008: *Sosiaalityö ja maahanmuuttajat. Lastensuojelun ammattilaisten ja asiakkaiden vuorovaikutus ja tulkinnat*. Väestöntutkimuslaitoksen julkaisusarja D 47. Helsinki: Väestöliitto.
- Anttonen, Anneli & Sipilä, Jorma 2000: *Suomalaista sosiaalipolitiikkaa*. Tampere: Vastapaino.
- Arctic Human Development Report (AHDR) 2004. Akureyri: Stefansson Arctic Institute.
- Asp, Erkki 1965: *Lappalaiset ja lappalaisuus*. Turun yliopiston julkaisuja, *Annales Universitatis Turkuensis*. Sarja C 2. Scripta Lingua Fennica Edita. Forssa: Turun yliopisto.
- Balto, Asta 1997: *Sámi mánáidbajásgeassin nuppástuvvá*. Oslo: Ad Notam Gyl-dendal.

- Beach, Hugh 1981: Reindeer-Herd Management in Transition. The Case of Tourpon Saameby in Northern Sweden. Uppsala Studies in Cultural Anthropology 3. Acta Universitatis Upsaliensis. Stockholm: LiberTryck.
- Berry, John W. 1992: Adaptation and acculturation in a new society. *International migration* 30, 69–86.
- Blind, Ellacarin 2003: Språktryck i nomadskolor? Fyra före detta elever berättar. Teoksessa Raija Kangassalo & Ingemarie Mellenius (toim.) *Låt mig ha kvar mitt språk. Den tredje SUKKA-raporten*. Umeå: Umeå Universitet, 63–75.
- Castaneda, Anu E. & Rask, Shadia & Koponen, Päivikki & Mölsä, Mulki & Koskinen, Seppo (toim.) 2012: Maahanmuuttajien terveys ja hyvinvointi. Tutkimus venäläis-, somalialais- ja kurditaustaisista Suomessa. Raportti 61. Terveystien ja hyvinvoinnin laitos (THL). http://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/90907/THL_RAP2012_061_verkko.pdf?sequence=1. Luettu 20.12.2012.
- Cummins, Robert A. 1997: Assessing Quality of Life. Teoksessa Roy I. Brown (toim.) *Quality of life for people with disabilities. Models, research and practice*. Cheltenham: UK Stanley Thornes Ltd, 116–150.
- Eckersley, Richard 2000: The mixed blessings of material progress: diminishing returns in the pursuit of happiness. *Journal of Happiness Studies* 1, 267–292.
- Edwards, Carol & Staniszweska, Sophie & Crichton, Nicola 2004: Investigation of the ways which patients' reports of their satisfaction with healthcare are constructed. *Sociology of health & illness* 26 (2), 159–163.
- Egger de Campo, Marianne 2007: Exit and voice: an investigation of care service users in Austria, Belgium, Italy and Northern Ireland. *European Journal of Ageing* 4 (2), 59–69.
- Eriksen, Heidi 2011: Hyvinvointivaltion ja modernin elämäntavan vaikutukset saamelaisten terveyteen. *Poske-päivät*, Inari 12.6.2012.
- Erkkilä, Veikko 2007: *Lapin löytäjät. Alhainen Herra ja Pikku-Jussi*. Saarijärvi: Levi Kustannus.
- Eskola, Jari 2010: Laadullisen tutkimuksen juhannustaiat. Laadullisen aineiston analyysi vaihe vaiheelta. Teoksessa Juhani Aaltola & Raine Valli (toim.) *Ikkunoita tutkimusmetodeihin II. Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin*. Jyväskylä: PS-kustannus, 179–203.
- Faurie, Maija 2011: Saamelainen Kelan asiakkaana. Saamelaisten oikeudet ja asema alkuperäiskansana Kelan toimeenpanemassa sosiaaliturvassa. *Sosiaali- ja terveysturvan selosteita* 75. Helsinki: Kelan tutkimusosasto.
- Fellman, Jacob 1980: *Poimintoja muistiinpanoista Lapissa*. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö.

- Fleming, John & Ledogar, Robert J. 2008: Resilience, an Evolving Concept: A review of Literature Relevant to Aboriginal Research. *Pimatisiwin*, Summer 6 (2), 7–23.
- Guttorm, Juha 1984: Utsjoen saamelaiset sosiaaliturvajärjestelmän käyttäjinä. Tutkimusraportti yli 30-vuotiaiden Utsjoen saamelaisten sosiaaliturvatietoudesta, sosiaaliturvajärjestelmän hyväksikäyttämättömyydestä ja sen käyttämiseen liittyvistä vaikeuksista. Hallintotieteen pro gradu-tutkielma. Tampereen yliopisto.
- Guttorm, Juha 1986: Alle kouluikäisten saamelaislasten kasvuolosuhteet ja niiden kehittämismahdollisuudet Utsjoen kunnassa. Julkaisuja 2. Helsinki: Sosiaalihalitus.
- Haapola, Ilkka & Karisto, Antti & Konttinen, Riikka 2006: Huomaamaton Hämeen helmi. Päijät-Hämeen alueellisen hyvinvointibarometrin 2005 tuloksia. Lahti: Päijät-Hämeen ja Itä-Uudenmaan sosiaalialan osaamiskeskus Verso.
- Hall, Stuart 1997: Representation. Cultural Representations and Signifying practices. London: Sage.
- Haverinen, Riitta & Muuri, Anu & Nurmi-Koikkalainen, Päivi & Voutilainen, Päivi 2007: Hyvä arki ja tulevaisuuden sosiaalipalvelut. *Yhteiskuntapolitiikka* 72 (5), 503–511.
- Heikkilä, Lydia 2012: Saamelaisten sosiaali- ja terveystalv palvelujen kehittämissuohjelma 2008–2011. Arviointiraportti. Saamelaiskäräjät, Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen saamelaisyksikkö. Julkaisematon käsikirjoitus.
- Heikkilä, Marja-Terttu & Magga, Risten-Rauna 1995: Luontaiselinkeinotillisen elämän leipä. Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja C 20. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Heikkilä, Matti & Lahti, Tuukka (toim.) 2007: Sosiaali- ja terveydenhuollon palvelukatsaus 2007. Helsinki: Yliopistopaino.
- Helakorpi, Satu & Holstila, Anna-Leena & Virtanen, Suvi & Uutela, Antti 2012: Suomalaisen aikuisväestön terveyskäyttäytyminen ja terveys, kevät 2011. THL, Raportti 45. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos.
- Helander, Johannes 1991: Suomen saamelaisväestö ja heidän elinkeinonsa. *Dieđut* Nr. 2. Guovdageaidnu: Sámi Instituhtta.
- Helsten, Katri & Lehto, Markku 2009: Sosiaaliturvan kehityspiirteitä. http://www.stm.fi/c/document_library/get_file?folderId=41254&name=DLFE-4809.pdf. Luettu 28.8.2012.
- Helsten, Katri 2011: Onko puhe Suomesta pohjoismaisena hyvinvointivaltiona perusteltua? Teoksessa Elina Palola & Vappu Karjalainen (toim.). *Sosiaalipolitiikka*. Hukassa vai uuden jäljillä? THL, Teema 12. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos, 181–203.

- Helne, Tuula & Julkunen, Raija & Kajanoja, Jouko & Laitinen-Kuikka, Sini & Silvasti, Tiina & Simpura, Jussi 2003: Sosiaalinen politiikka. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Helne, Tuula & Laatu, Markku (toim.) 2006: Vääryyskirja. Vammala: Kelan tutkimusosasto.
- Hiltunen, Mauno 2007: Norjan ja Norlannin välissä. Oulun Historiaseuran julkaisuja, Scripta Historica 32. Raaha: Oulun Historiseura, Societas Historica Ouluensis.
- Hirschman, Albert O. 1970: Exit, Voice, and Loyalty. Responses to Decline in Firms, Organizations and States. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Hirvilampi, Tuuli & Laatu, Markku 2008: Toinen vääryyskirja. Lähikuvia sosiaalisista epäkohdista. Helsinki: Kelan tutkimusosasto.
- Hokkanen, Liisa & Kinnunen, Petri 1991: Kemijärven hyvinvointipalvelujärjestelmän toimivuus tilastojen valossa. Teoksessa Liisa Hokkanen & Petri Kinnunen & Anneli Pohjola & Kyösti Urponen & Reijo Väärälä 1991: Palvelutilkuista yhteiseen työhön. Kemijärven hyvinvointipalveluprojektin osaraportti. Lapin yliopiston täydennyskeskuksen julkaisuja 32. Rovaniemi: Lapin yliopisto, 65–94.
- Hokkanen, Liisa & Kinnunen, Petri & Pohjola, Anneli & Urponen, Kyösti & Väärälä, Reijo 1991: Palvelutilkuista yhteiseen työhön. Kemijärven hyvinvointipalveluprojektin osaraportti. Lapin yliopiston täydennyskeskuksen julkaisuja 32. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Hokkanen, Liisa 2012a: Sosiaalitoimistojen asiakastyytyväisyyskyselyn tulkinta. Teoksessa Anneli Pohjola & Tarja Kempainen & Sanna Väyrynen (toim.) Sosiaalityön vaikuttavuus. Rovaniemi: LUP Lapin yliopistokustannus, 116–161.
- Hokkanen, Liisa 2012b: Interpreting a client satisfaction survey on shared agency in plan-based practice at the welfare office. *Nordic Social Work Research* 2, 119–135.
- Hukkinen, Janne & Jääskö, Outi & Laakso, Ari & Muller-Wille, Ludger & Raitio, Kaisa (toim.) 2002: Poromiehet puhuvat: Poronhoidon ongelmat, ratkaisumahdollisuudet ja tutkimustarpeet Suomen Lapissa poromiesten näkökulmasta. *Technology, Society and Environment* 1. Espoo: Helsinki University of Technology Laboratory of Environmental Protection.
- Hyvärinen, Heikki J. 2010: Saamelaisten kulttuurin ja elinkeinojen sääntely. Teoksessa Kai T. Kokko (toim.) Kysymyksiä saamelaisten oikeusasemasta. Lapin yliopiston oikeustieteellisiä julkaisuja B 30. Jyväskylä: WS Bookwell, 120–148.

- Hännikäinen, Päivi 2011: Kulttuurisensitiivistä ja voimaannuttavaa perhetyötä suomalaisvenäläisin voimin. Empowerment of families with Children -hanke (2011–2014). *Palmenia* 2. <http://www.helsinki.fi/palmenia/asiakaslehti/02111/efc.htm>. Luettu 21.9.2012.
- Härkäpää, Kristiina & Vuorento, Mirikka & Buchert, Ulla & Lehikoinen, Tuula, 2012: Maahanmuuttajat Kelan kuntoutuspalveluissa. Kuntoutusta hakeneet, kuntoutuspäätökset ja myönnetty toimenpiteet. *Kuntoutus* 35 (2), 13–29.
- Hætta Kalstad, Johan Klemet 1996: The Modern Challenge Facing Knowledge in Sami Subsistence. Teoksessa Elina Helander (toim.) *Awakened Voice. The return of Sami Knowledge*. *Diedut* 4, 21–30. Guovdageaidnu: Sámi Instituutta.
- Ilmapuntari 2010–11: Kansalaismielipide ja kunnat. Kunnallissalan kehittämissäätiö, *Polemia*-sarjan julkaisu 79. Sastamala: Pole-Kuntatieto OY.
- ILO 169 sopimus. http://www.tem.fi/files/25956/ilo_yleissopimukset.pdf. Luettu 7.11.2012.
- Ingold, Tim 1981: *Hunters, pastoralists and ranchers: reindeer economics and their transformations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Itkonen, T. I. 1984: Suomen lappalaiset vuoteen 1948. Osat I ja II [1948]. Porvoo: WSOY.
- Jefremoff, Irja 2005: *Kolttsaamelaiset nyt. Tutkimus kotoutetun kansan elämäntilanteesta uuden vuosituhannen alussa. Maa- ja metsätalousministeriön poro- ja luontaiselinkeinojen tutkimusvarat*. Jyväskylä: Gummerus kirjapaino.
- Johansen-Lampsijärvi, Lahja & Kangasniemi, Helena & Kankaanpää, Kirsi & Kiviniemi, Eeva Maarit & Koskinen, Simo 1991: *Saamelaisalueen nuorten elinolot ja elämäntapa. Projektin loppuraportti*. Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja B. Tutkimusraportteja ja selvityksiä 11. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Julkisten palveluiden laatubarometri 2011. Valtiovarainministeriö. http://www.vu.fi/vu/fi/04_julkaisut_ja_asiakirjat/03_muut_asiakirjat/20111024Julkis/Julkisten_palvelujenlaatubarometri_verkkopalvelut2011.pdf. Luettu 20.12.2012.
- Juuso, Berit-Ellen 2001: *Saamelaiden kielelliset oikeudet sosiaali- ja terveydenhuollossa. Julkisoikeuden pro gradu -tutkielma*. Lapin yliopisto.
- Järvikoski, Aila & Hokkanen, Liisa & Härkäpää, Kristiina (toim.) 2009: *Asiakkaan äänellä. Odotuksia ja arvioita vaikeavammaisten kuntoutuksesta. Kuntoutussäätiön tutkimuksia* 80. Helsinki: Kuntoutussäätiö.
- Kainulainen, Sakari & Rintala, Taina & Heikkilä, Matti 2001: *Hyvinvoinnin alueellinen erilaistuminen 1990-luvun Suomessa. Sosiaali- ja terveysalan*

- tutkimus- ja kehittämiskeskus. Tutkimuksia 114. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Kauppinen, Sari (toim.) 2010: Terveyden- ja hyvinvoinnin laitoksen asiantuntijoiden arvioita peruspalveluiden tilasta. Peruspalvelujen tila 2010 -raportin tausta-aineisto. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Kertomus kielilainsäädännön soveltamisesta 2009. Helsinki: Valtioneuvosto.
- Kielibarometri – Språkbarometern 2012 <http://oikeusministerio.fi/material/attachments/om/ajankohtaista/uutiset/uutiset2012/6CqqXMGJj/SPRAKBAROMETERNfigurer.pdf>. Luettu 3.6.2013.
- Kilpeläinen, Tarja 1998: Saamelainen vanhuus – ikäkokemuksista yhteiskunnalliseen orientaatioon. Sosiologian pro gradu -tutkielma. Lapin yliopisto.
- Kinnunen, Petri 1991: Huomioita Kemijärven alueellisista, tuotannollisista ja sosiaalisista sidoksista. Teoksessa Liisa Hokkanen & Petri Kinnunen & Anneli Pohjola & Kyösti Urponen & Reijo Väärälä 1991: Palvelutilkuista yhteiseen työhön. Kemijärven hyvinvointipalveluprojektin osaraportti. Lapin yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen julkaisuja 32. Rovaniemi: Lapin yliopisto, 40–64.
- Kinnunen, Petri 1998: Hyvinvoinnin ruletti. Tutkimus sosiaalisen tuen verkostojen jäsentymisestä 1990-luvun lopun Suomessa. Acta Universitatis Lapponiensis 20. Lapin yliopisto. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Kokko, Simo & Jokiranta, Virve & Veikkolainen, Marja & Silvennoinen, Anu 2007: Tunturi-Lapin kuntien sosiaali- ja terveystalouden kehittämisselvitys. Alue- ja kuntapalvelujen kehittämisselvityksiä 32. Helsinki: Stakes.
- Koltta-estön hyvinvointipalveluiden kehittämisselvityksen loppuraportti 2003. Inari: SámiSoster ry.
- Komiteanmietintö 1905:3. Komitea Lapin taloudellisten olojen tutkimista varten. Helsinki.
- Korpajaakko-Labba, Kaisa 2000: Saamelaisten oikeusasema Suomessa. Kehityksen pääpiirteet Ruotsin vallan lopulta itsenäisyyden ajan alkuun. Diedut 1/1999. Rovaniemi: Pohjolan painotuote.
- Koskiahho, Briitta 2002: Onko osallisuus vahvaa demokratiaa? Maankäyttö- ja rakennuslain soveltamisesta. Teoksessa Pia Bäcklund & Jouni Häkli & Harry Schulman (toim.). Osalliset ja osaajat. Kansalaiset kaupungin suunnittelussa. Helsinki: Gaudeamus, 36–57.
- Kouluterveyskysely 2010. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. http://www.thl.fi/fi_FI/web/fi/sivu?id=31116. Luettu 23.9.2012.
- Kuha, Anne & Laukkala, Helena 2010: SPSS-kurssi kevät 2010. Lapin yliopisto, Yhteiskuntatieteiden tiedekunta. Moniste.

- Kunnari, Jenni & Panayotova, Tanya 2007: Monikulttuurinen suun terveydenhoitotyö. AMK Opinnäytetyö, Stadia ammattikorkeakoulu. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:stadia-1197968167-5>. Luettu 21.9.2012.
- Kuokkanen, Rauna 2007: Saamelaiset ja kolonialismin vaikutukset nykypäivänä. Teoksessa Joel Kuortti & Mikko Lehtonen & Olli Löytty (toim.) Kolonialismin jäljet, keskustat, periferiat ja Suomi. Helsinki: Gaudeamus, 142–155.
- Kurkinen, Jorma 2004: Raahan seudun hyvinvointi. Kansalaisten kokemuksia hyvinvoinnista ja palveluista. Julkaisu 11. Oulu: Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus.
- Kurkinen, Jorma & Vuorijärvi, Petri & Kinnunen, Petri 2008: Hyvinvointi ja palvelut Kuusamossa. Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus. <http://www.kuusamo.fi/dman/Document.phx?documentId=sv04809215505512&cmd=download>. Luettu 20.12.2012.
- Laatu, Markku 1997: Saamelaiset ja sosiaalinen turva. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 17. Helsinki: Kansaneläkelaitos.
- Laitinen, Merja & Pohjola, Anneli 2001: ”Ei tää niin syrjässä”. Tutkimus elämisen mahdollisuuksista ja palveluista syrjäkylissä. Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja B 37. Tutkimusraportteja ja selvityksiä. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Lapin Kansa 10.12.1972 s. 3. JN ja HR: SPR luovutti Outakosken sairasmajan Inarin-Utsjoen kansanterveystyölle.
- Lehtola, Teuvo 1996: Lapinmaan vuosituhanet. Saamelaisten ja Lapin historia kivikaudelta 1930-luvulle. Jyväskylä: Kustannus-Puntsi.
- Lehtola, Veli-Pekka 1994: Saamelainen evakko. Rauhan kansa sodan jaloissa. Helsinki: City Sámit.
- Lehtola, Veli-Pekka 1997: Saamelaiset – historia, yhteiskunta, taide. Jyväskylä: Kustannus-Puntsi.
- Lehtola, Veli-Pekka 2003: Espanjantauti - inarilaisten mustasurma. Teoksessa Veli-Pekka Lehtola (toim.) Inari – Aanaar. Inarin historia jääkaudesta nykypäivään. Oulu: Inarin kunta, 338–339.
- Lehtola, Veli-Pekka 2003: Elämää Riutulassa. Teoksessa Veli-Pekka Lehtola (toim.) Inari – Aanaar. Inarin historia jääkaudesta nykypäivään. Oulu: Inarin kunta, 340–341.
- Lehtola, Veli-Pekka 2005: Saamelaisten parlamentti. Oulu: Kustannus-Puntsi.
- Lehtola, Veli-Pekka 2012a: Saamelaiset ja suomalaiset – kohtaamisia 1896–1953. Toimituksia 1351, Tiede. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden Seura.
- Lehtola, Veli-Pekka 2012b: Lapin Sivistysseura ja saamenystävät 1930-luvulla. Teoksessa Matti Enbuske & Matti Mäntylä & Matti Salo & Reija Sato-

- kangas (toim.) Historian selkosilla. Jouko Vahtolan juhlakirja. Rovaniemi: Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys, 511–524.
- Lehtonen, Neringa 2006: ”Ei saa moittia”. Inkerinsuomalaisten ikäihmisten kokemuksia julkisista palvelutilanteista. AMK Opinnäytetyö, Pirkanmaan ammattikorkeakoulu. http://www.tampere.fi/tiedostot/5AA5m7OCI/Lehtonen_inkerinsuomal_ja_julkisetpalv.pdf. Luettu 21.9.2012.
- Lindgren, Anna-Riitta 2000: Helsingin saamelaiset ja oma kieli. Toimituksia 801. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Linkola, Martti 1972: Enontekiön lappalaisten poronomadismi: poronhoidon ja asutuskuvan kehitys Enontekiön Lapin paliskunnan alueella rajasuluista vuoteen 1965. Kotimaisen ja vertailevan kansatieteen pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto.
- Linkola, Martti 1985: Saamelaisen poropaimentolaisuuden vaiheet. Martti Linkola (toim.) Lappi 4. Saamelaisten ja suomalaisten maa. Hämeenlinna: Karisto, 167–188.
- Lipson, Tero 1976: Rajaseutuyhteistyötä. Raportti 1 A: Väestö, työllisyys ja palvelut. Enontekiö, Muonio, Kautokeino, Karesuando. Haja-asutuspoliittisen työryhmän NÄRP perusselvitysosa. Pohjoismaiden ministerineuvosto.
- Lukkarinen, Margit 2001: Omakielisten palveluiden turvaaminen sosiaali- ja terveydenhuollossa. Julkaisuja 2000:1. Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö.
- Luukkainen, Minna 2008: Viitotut elämät. Kuurojen aikuisten kokemuksia viittomakielisestä elämästä Suomessa. Loviisa: Kuurojen palvelusäätiö.
- Länsman, Anne 2008: Saamen kieli pääkaupunkiseudulla. Vähemmistövaltuutetun julkaisusarja 5, Vähemmistövaltuutettu. Helsinki: Edita.
- Länsman, Anne & Tervaniemi, Saara 2012: Saamen kielen käyttö Utsjoella. Saamelaiskäräjien saamen kielen toimisto ja Saamen kielikeskus Utsjoelle -esiselvityshanke. Utsjoki: Studio Borga.
- Länsman, Anni-Siiri 2004: Väärtisuhteet Lapin matkailussa. Kulttuurianalyysi suomalaisten ja saamelaisten kohtaamisesta. Saarijärvi: Kustannus-Puntsi.
- Magga, Aini 2010: Elämää sotavuosina. Teoksessa Ulla Aikio-Puoskari & Aini Magga (toim.) Kylä kulttuurien risteyksessä. Artikkelikokoelma Vuotson saamelaisista. Vuohču Sámiid Searvi. Arkmedia, 64–79.
- Magga, Ristenrauna & Palojärvi, Leena 2006: Virkus Gilli – Vireä kylä. Loppuraportti. Inari: SámiSoster ry.
- Manninen, Tero & Junila, Marianne 2005: Lapin sairaanhoidon historia. Jyväskylä: Lapin sairaanhoitopiirin kuntayhtymä.
- Martikainen-Ata, Tuula & Vesivalo, Tanja 2009: Maahanmuuttajanuorten seksuaalikasvatus Helsingissä. AMK Opinnäytetyö, Metropolia ammatti-

- korkeakoulu. <http://publications.theseus.fi/bitstream/handle/10024/1854/SexEdMaM.pdf?sequence=1>. Luettu 21.9.2012.
- Massa, Ilmo 1994: Pohjoinen luonnonvalloitus. Suunnistus ympäristöhistoriaan Lapissa ja Suomessa. Tampere: Gaudeamus.
- Miettunen, Tuuli 2012: Pärjäämistarinoita hyvinvointivaltion reunalla. Saamelaisen kulttuurin pro gradu -tutkielma. Giellagas-instituutti, Oulun yliopisto.
- Muuri, Anu 2008: Sosiaalipalveluja kaikille ja kaiken ikää? Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimus- ja kehittämiskeskus, Tutkimuksia 178. Helsinki: Stakes.
- Muuri, Anu & Nurmi-Koikkalainen, Päivi 2006: Sosiaalipalvelut ja piiloutuksen oikeudenmukaisuus. Teoksessa Juha Teperi & Lauri Vuorenkoski & Kristiina Manderbacka & Eeva Ollila & Ilmo Keskimäki (toim.) Riittävät palvelut jokaiselle. Näkökulmia yhdenvertaisuuteen sosiaali- ja terveydenhuollossa. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimus- ja kehittämiskeskus. Helsinki: Stakes, 66–79.
- Müller-Wille, Ludger 1996: Kahden kulttuurin kohtaaminen : saamelaiset ja suomalaiset Utsjoella [1974]. Rovaniemi: Arktinen keskus, Lapin yliopisto.
- Nahkiaisola, Tarja 2003: Inarilaisyyden muutoksen aika (1877–1920). Teoksessa Veli-Pekka Lehtola (toim.). Inari – Aanaar. Inarin historia jääkaudesta nykypäivään. Oulu: Inarin kunta, 216–287.
- Nahkiaisola, Tarja 2006: Asutus ja maankäyttö Inarissa ja Utsjoella 1700-luvun puolivälistä vuoteen 1921. Julkaisu 2006:7 Lapinmaan maa- ja metsätieteiden tutkimuskeskus. Helsinki: Oikeusministeriö.
- Nickul, Erkki 1968: Suomen saamelaiset vuonna 1962. Selostus Pohjoismaiden saamelaisneuvoston suorittamasta väestöntutkimuksesta. Tilastotieteen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- Nymand Larsen, Joan & Schweitzer, Peter & Fondahl, Gail (toim.) 2010: Arctic Social Indicators Report. A Follow up to the AHDR. TemaNord 519. Copenhagen: Nordic Council of Ministers.
- Nyssönen, Jukka 2009: De finska samernas etnopolitiska mobilisering inom statliga ramar. Teoksessa Lars Elenius & Patrik Lantto & Matti Enbuske (toim.) Fredens konsekvenser: samhällsförändringar i norr efter 1809. Luleå: Luleå tekniska universitet, 168–169.
- Näkkäläjärvi, Anne & Magga, Ristenrauna 2006: Saamelaisväestön sosiaali- ja terveystieteiden oikeudenmukainen kohdentuminen ja kehittämistarpeet. Teoksessa Juha Teperi & Lauri Vuorenkoski & Kristiina Manderbacka & Eeva Ollila & Ilmo Keskimäki (toim.) Riittävät palvelut jokaiselle. Näkökulmia yhdenvertaisuuteen sosiaali- ja terveydenhuollossa. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimus- ja kehittämiskeskus. Helsinki: Stakes, 100–110.

- Näkkäljärvi, Anne-Maria 2007: ”Se on tilanthen mukhaan...” Itä-Enontekiön saamelaisten alkoholikulttuurin muuttuminen osana yhteisöllistä ja yhteiskunnallista muutosta. Sosiaalityön pro gradu -tutkielma. Lapin yliopisto.
- Näkkäljärvi, Klemetti 2001: Siita eli lapinkylä yhteiselämän perustana. Teoksessa Jukka Pennanen & Klemetti Näkkäljärvi (toim.) Siiddastallan: siidoista kyliin : luontosidonnainen saamelaiskulttuuri ja sen muuttuminen. Oulu: Pohjoinen, 138–148.
- Näkkäljärvi, Klemetti 2008: Saamen kielilain toteutuminen vuosina 2004–2006 : Kertomus saamen kielilain toteutumisesta. Saamen kielineuvosto, Saamen kielen toimisto. Inari: Saamelaiskäräjät.
- Omakielisten sosiaalipalvelujen saatavuutta selvittäneen työryhmän muistio. Työryhmämuistio 1985:41. Helsinki: Sosiaalihallitus.
- Oskal, Nils 1995: Det rette, det gode og reinlykke. Tromsø: Universitet i Tromsø.
- Oulun Ilmoituslehti No 34, 30.4.1890, s. 1. Kaukainen: Wähän tilastoa. http://digi.lib.helsinki.fi/sanomalehti/secure/showPage.html?conversationId=13&action=entryPage&cid=66762&pageFrame_currPage=1. Luettu 12.11.2011.
- Oulun Wiikkosanomia Nr 19, 14.5.1859, s. 3. Lgnhd: Enontekiäisistä ja Muonionniskasta. http://digi.lib.helsinki.fi/sanomalehti/secure/browse.html?action=directory&cid=2673&pageFrame_currPage=3. Luettu 12.11.2012.
- Paine, Robert 1994: Herds of Tundra. A Potrait of Sámi Reindeer Pastoralism. Washington & London: Smithsonian Institution Press.
- Pajukoski, Marja 2011: Muuttuvat sosiaaliset oikeudet. Teoksessa Elina Palola & Vappu Karjalainen (toim.) Sosiaalipolitiikka. Hukassa vai uuden jäljillä? THL, Teema 12. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 79–100.
- Palola, Elina & Karjalainen, Vappu (toim.) 2011: Sosiaalipolitiikka. Hukassa vai uuden jäljillä? Teema 12. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Palojärvi, Leena & Labba, Ellen-Anne 2010: Järjestölähtöinen auttamistyö saamelaissa vanhustyössä. Teoksessa Ristenrauna Magga & Sari Guttorm (toim.) Bálgá nálá. Kulttuurisia erityispiirteitä etsimässä. Oulu: SámiSoster ry, 121–137.
- Palojärvi, Leena & Magga, Ristenrauna 2006: Virkus Gilli – vireä kylä. Hyvinvointipalvelujen kehittämistä saamelaisalueella. Teoksessa Arja Kilpeläinen & Yrjö Nikunlassi (toim.) Kylät murroksessa. Hankkeet kylien hyvinvoinnin edistäjinä? Julkaisusarja 23. Oulu: Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus, 75–91.
- Pekola-Sjöblom, Marianne 2012: Kuntalaiset kunnallisten palvelujen arvioitsijoina. Tutkimus kuntalaisten mielipiteistä kunnallisista palveluista ARTTU-tutkimuskunnissa vuosina 2008 ja 2011. Suomen Kuntaliitto. <http://www.kunnat.net/fi/palvelualueet/arttu/tutkimusmoduulit/demjoh/kuntalais->

- tutkimus/Documents/RAPORTTI%20Kunnallisista%20palveluista%2026.4.2012_MPS.pdf. Luettu 20.12.2012.
- Pekola-Sjöblom, Marianne & Helander, Voitto & Sjöblom, Stefan 2006: Kuntalainen – Kansalainen. Acta nro 182. Helsinki: Suomen Kuntaliitto.
- Pennanen, Jukka 2000: Jos ei ole poropaimenia kansa häviää. Kuolan poronhoitajien sosiokulttuurinen adaptaatio 20. vuosisadalla. Toimituksia 779. Helsinki: Suomen Kirjallisuuden Seura.
- Pennanen, Jukka & Näkkäläjärvi, Klemetti (toim.) 2000: Siiddastallan: siidoista kyliin: luontosidonnainen saamelaiskulttuuri ja sen muuttuminen. Oulu: Pohjoinen.
- Perttilä, Kerttu & Orre, Soili & Koskinen, Sari & Rimpelä, Matti 2004: Kuntien hyvinvointikertomus. Hankkeen loppuraportti. Aiheita 7. Helsinki: Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus.
- Pitkänen, Asta 2000: Tasa-arvon toteutuminen saamelaislasten hammashuollossa 1973–88. Turku: Turun yliopisto.
- Pohjois-Suomi no 93, 23.11.1881, s. 2. Köyhäinhoidon ohjesääntöjä. http://digi.lib.helsinki.fi/sanomalehti/secure/showPage.html?conversationId=8&action=entryPage&cid=483842&pageFrame_currPage=2. Luettu 12.11.2012.
- Pohjola, Anneli & Valkonen, Jarno (toim.) 2012: Poronhoitajien hyvinvoinnin uhat ja avun tarpeet. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus.
- Pulma, Panu 1994: Vaivaisten valtakunta. Teoksessa Jouko Jaakkola & Panu Pulma & Mirja Satka & Kyösti Urponen (toim.) Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaalisen turvan historia. Jyväskylä: Sosiaaliturvan keskusliitto, 15–70.
- Päivälehti no. 255, 3.11.1898, s. 2. Vaivahoitotilasto. http://digi.lib.helsinki.fi/sanomalehti/secure/showPage.html?conversationId=13&action=entryPage&cid=543396&pageFrame_currPage=2. Luettu 12.11.2012.
- Rajavaara, Marketta 2008: Unohdettu ihminen? Asiakslähtöisyys kuntoutuksen kehittämisessä. Kuntoutus 2, 43–47.
- Rasmus, Minna 2006: Bágggu vuolgit, bágggu birget. Sámemánáid ceavzinstrategiijat Suoma álbmotskuvlla ášodagain 1950–1960 -logus. Publications NR 10. Oulu: Geallagas Institute.
- Rasmus, Minna 2008: ”Sápmelašvuohta lea dego skeaŋka” - ”Saamelaisuus on kuin lahja”. Saamelaislasten hyvinvointi ja heidän oikeuksiensa toteutuminen Suomen saamelaisalueella. Selvityksiä 2008:1. Helsinki: Lapsiasiainvaltuutetun toimisto.
- Reunanen Liisa (toim.) 2012: Tiedosta terveys. Vuoropuhelua kulttuurisesta hyvinvoinnista. Tieteen ja kulttuurin Turku, hyvinvoiva kaupunki Turku 2012. Turku: Turun kaupunki.

- Riihinen, Olavi 2011: Keskiluokkaistuva ja eriarvoistuva Suomi – hyvinvointivaltio koetuksella. Teoksessa Elina Palola & Vappu Karjalainen (toim.) Sosiiaalipoliittikka. Hukassa vai uuden jäljillä? THL, Teema 12. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 103–145.
- Ronkainen, Suvi 1999: Ajan ja paikan merkitsemät. Subjektiviteetti, tieto ja toimijuus. Helsinki: Gaudeamus.
- Ruusuvuori, Johanna & Nikander, Pirjo & Hyvärinen, Matti (toim.) 2010: Haastattelun analyysi. Tampere: Vastapaino.
- Saamelaisasiain komitean mietintö 1952:12. Helsinki.
- Saamelaiskomitean mietintö 1973:46. Helsinki.
- Saamelaiskäräjien esitys saamelaisten sosiaali- ja terveyspalvelujen turvaamiseksi ja kehittämiseksi vuonna 2014 sekä esitys saamelaisten varhaiskasvatuspalvelujen, kulttuuri- ja kielipesätoiminnan turvaamiseksi ja kehittämiseksi vuonna 2014, Dnro:580/Da.2/2012.
- Saamelaiskäräjät, Väestökisterikeskus 2011. http://www.samediggi.fi/index.php?option=com_docman&task=cat_view&gid=114&Itemid=10. Luettu 10.10.2012.
- Saamelaistoimikunnan mietintö 2001. Oikeusministeriö. Helsinki.
- Saamenkielinen aikuisikäinen väestö sukupuolen mukaan jaoteltuna saamelaisalueen kunnissa 2011. Tilastokeskus/Väestökisteri. http://pxweb2.stat.fi/Dialog/varval.asp?ma=055_vaerak_tau_124&ti=V%E4est%F6+i%E4n+%281%2Dv%2E%29%2C+sukupuolen+ja+kielen+mukaan+alueittain+1990+%2D+2011%2C+laaja+alueluokitusryhmittely&path=../Database/StatFin/vrm/vaerak/&lang=3&multilang=fi. Luettu 10.10.2012.
- Saamenkielisten lasten päivähoito, saamenkieliset vanhustenpalvelut, saamenkieliset terveyspalvelut sekä saamenkielinen perusopetus Enontekiön kunnassa 2006. Syrjintälautakunta 1424/65/2006 TM.
- Saamenkielisten peruspalvelujen kartoitus 2001. Saamelaisasiain neuvottelukunta. Työryhmämuistio 2001:1. Helsinki: Opetusministeriö.
- Saari, Erkki & Viinamäki, Leena 2006: Kemi-Tornion seutukunnan hyvinvointibarometri 2005. Julkaisuja sarja A. Raportteja ja tutkimuksia 4/2006. Kemi: Kemi-Tornion ammattikorkeakoulu.
- Salokannel, Artturi & Savonen, Severi 1942: Sami nieidai ja kandai teärvasvuodaoappa. Sami Cuvgitusseärvi toaimatusak 11. Helsset: Suoma Kirjalašvuoda Seärvi Prentimrakkanusast.
- Sara, Mikkil Nils 1993: Reindriftsnaeringens tilpassning og reindriftspolitik. Diedut 2. Guovdageaidnu: Sámi Instituhtta.
- Sara, Mikkil Nils 1996: Boazu lea bieggá buorri. Studie av reindriftens tilpassningsformer i öste del av Kautokeino reingsogn på 1950-tallet. Tromsø: Universitet i Tromsø.

- Siltaniemi, Aki & Perälähti, Anne & Eronen, Anne & Londén, Pia 2007: Hyvinvointi, palvelut ja elämänlaatu Keski-Suomessa. Helsinki: Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto.
- Siltaniemi, Aki & Perälähti, Anne & Eronen, Anne & Londén, Pia & Peltosalmi, Juha 2008: Hyvinvointi ja osallisuus Itä-Suomessa. Kansalaiskyselyn tuloksia. Helsinki: Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto.
- Siltaniemi, Aki & Hakkarainen, Tyyne & Londén Pia & Luhtanen, Marjukka & Perälähti, Anne & Särkelä, Riitta 2011: Kansalaisbarometri. Hyvinvointi, palvelut ja osallisuus kansalaismielipiteissä. Helsinki: Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto.
- Siuruainen, Eino 1976: The Population in the Sámi Area of Finnish Lapland. A regional study with special emphasis on rates and sources of income. Acta Universitatis Ouluensis. Series A. Scientiae Rerum Naturalium No. 40. Geographica No. 2. Department of Geography and the Research Institute of Northern Finland. Oulu: University of Oulu.
- Sjölander, Per & Hassler, Sven & Janlert, Urban 2008: Incidence and mortality of stroke and acute myocardial infarction in the Swedish Sami population. *Scandinavian Journal of Public Health* 36, 84–91.
- Sosiaali- ja terveydenhuollon tilastollinen vuosikirja 2009. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Sosiaali- ja terveystietomus 2010. Julkaisuja 2010:1. Helsinki: Sosiaali- ja terveystietomusministerio.
- Sutinen, Riikka 2010: Loistava perhe, mahtavat kaverit ja koulussa menee hyvin. Lappilaisten nuorten hyvinvoinnin ankkurit. Yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja C53. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Tiilikainen, Leena 1990: Utsjokilaakson karjanhoitajat. Maatalous saamelaisessa elinkeinokokonaisuudessa 1930-luvulta 1980-luvulle. Lapin maakuntamuseon monisteita 3. Rovaniemi: Lapin maakuntamuseo.
- Tilastokeskus, Väestö iän, sukupuolen ja kielen mukaan 2011. http://pxweb2.stat.fi/Dialog/varval.asp?ma=055_vaerak_tau_124&ti=V%E4est%F6+i%E4n+%281%2Dv%2E%29%2C+sukupuolen+ja+kielen+mukaan+alueittain+1990+%2D+2011%2C+laaja+alueluokitusryhmittely&path=../Database/StatFin/vrm/vaerak/&lang=3&multilang=fi. Luettu 10.10.2012.
- Turi, Johan 1987: Muitalus sámiid birra [1910]. Jokkmokk: Sámi Girjiit.
- Tuulentie, Seija 2001: Meidän vähemmistömmme. Valtaväestön retoriikat saamelaiden oikeuksista käydyissä keskusteluissa. Toimituksia 807. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Utriainen, Eila 1976: Saamelaiden taloudessa tapahtuneista muutoksista Enontekiöllä: luontaistaloudesta markkinatalouteen. Pro gradu -tutkielma. Helsingin kaupakorkeakoulu. Helsinki.

- Vaarama, Marja & Moisio, Pasi & Karvonen, Sakari 2010: Johdanto. Teokses-
sa Marja Vaarama & Pasi Moisio & Sakari Karvonen (toim.) Suomalaisten
hyvinvointi 2010. Teema 11. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos,
10–18.
- Valkeapää; Nils-Aslak 1991: Beaivi, áhčážan. DAT. Vaasa: Vaasa Oy.
- Valkeapää, Nils-Aslak 1992: Aurinko, isäni. DAT. Vaasa: Vaasa Oy.
- Valkonen, Sari 1998: ”Että tämmönen saamelainen minä olen”. Saamelainen
identiteetti asuntolasukupolven elämäkertojen valossa. Pro gradu -tutkiel-
ma. Tampereen yliopisto. Tampere.
- Valtioneuvoston periaatepäätös Terveys 2015 -kansanterveysohjelmasta. Julkai-
sija 2001:4. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Viinämäki, Leena (toim.) 2007: Pohjois-Lapin seutukunnan hyvinvointi-
barometri. Kemi-Tornion ammattikorkeakoulun julkaisuja sarja A 6.
http://www3.tokem.fi/kirjasto/tiedostot/Viinamaki_A_6_2007.pdf.
Luettu 20.12.2012.
- Viinämäki, Leena (toim.) 2011: Utsjoen hyvinvointiselonteko. Kemi-Tornion
ammattikorkeakoulun julkaisuja sarja A 2. [http://www3.tokem.fi/kirjasto/
tiedostot/Viinamaki_A_2_2011.pdf](http://www3.tokem.fi/kirjasto/tiedostot/Viinamaki_A_2_2011.pdf). Luettu 20.12.2012.
- Virkki, Tuija & Vartiainen, Antti & Kettunen, Pekka & Heinämäki, Liisa 2011:
Sosiaalipalvelut muutoksessa. Kuntalaisten ja henkilöstön näkemyksiä Pa-
ras-uudistuksesta. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Välimaa, Aimo & Laiti-Hedemäki, Elsa 1997: Birge ja eale dearvan. Saamelais-
ten sosiaali- ja terveyspalveluprojektiin loppuraportti. Monisteita 1997: 25.
Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Wingstedt, Maria 1998: Language ideologies and minority language policies in
Sweden: Historical and contemporary perspectives. Centre for Research on
Bilingualism. Stockholm: Stockholm University.
- Äänioikeutettujen saamelaisten määrä saamelaisten kotiseutualueen kunnissa.
Saamelaiskäräjät, Väestörekisterikeskus 2011. [http://www.samediggi.fi/in-
dex.php?option=com_docman&task=cat_view&gid=114&Itemid=10](http://www.samediggi.fi/index.php?option=com_docman&task=cat_view&gid=114&Itemid=10). Lu-
ettu 10.10.2012
- <http://www.alli.fi/yhdenvertaisuus>. Luettu 24.10.2012.
- <http://www.arcticlivingconditions.org>. Luettu 20.12.2013.
- http://www.ihmisoikeudet.net/index.php?page=syrjinnan-kielto&next_page=4.
Luettu 15.10.2012.
- <http://www.stakes.fi/ajankohtaista/lausunnot/2006/060505.htm>. Luettu
20.11.2012.
- http://www.tem.fi/files/25956/ilo_yleissopimukset.pdf. Luettu 20.11.2012.

http://www.vm.fi/vm/fi/04_julkaisut_ja_asiakirjat/03_muut_asiakirjat/20111024Julkis/Julkisten_palvelujenlaatuobarometri_verkkopalvelut2011.pdf. Luettu 20.11.2012.

<http://www.yhdenvertaisuus.fi>. Luettu 15.10.2012.

Asetus saamelaiskäräjistä 1727/1995, Liite. <http://www.finlex.fi/data/sdliite/kart/1355.gif>. Luettu 20.12.2012.

Asetus saamelaisvaltuuskunnasta 824/1973.

HE 248/1994 vp.14 Hallituksen esitys Eduskunnalle saamelaisten kulttuuritsehallintoa koskevien säännösten ottamisesta Suomen Hallitusmuotoon ja muuhun lainsäädäntöön.

Henkilötietolaki 523/1999.

Huoltoapulaki 116/1956.

Kansakoululaki 247/1957.

Kansaneläkelaki 1000/1957; 466/1960; 588/1978; 833/1980; 103/1982.

Kansanterveyslaki 66/1972.

Kunnallisasetus 1865.

Laki eräiden Kemijoen vesistön säännöstelyn johdosta maansa luovuttaneiden asuttamisesta 556/1963.

Laki eräiden kolttien asuttamisesta 273/1955; 339/1955; Kolttien maanjärjestelylaki 593/1969; Kolttalaki 611/1983; Kolttalaki 253/1995.

Laki kehitysvammaisten erityishuollosta 519/1977.

Laki koulujärjestelmän perusteista 467/1968.

Laki kunnallisista äitiys- ja lastenneuvoloista 224/1944.

Laki lasten päivähoidosta 36/1973; 875/1981; 239/1973; 1338/1994; Laki lasten päivähoidosta annetun lain muuttamisesta 875/1981; Laki lasten päivähoidosta annetun lain 11a§ muuttamisesta 630/1991; 1129/1996.

Laki lukiolain 18§ muuttamisesta 426/1992.

Laki maan hankkimisesta asutustarkoituksiin, Lex Kallio 278/1922; Asutuslaki 332/1936.

Laki maatalousyrittäjien luopumistuesta 1293/1994.

Laki opetus- ja kulttuuritoimen rahoituksesta 635/1998; 1186/1998.

Laki oppivelvollisuudesta 101/1921.

Laki peruskoululain muuttamisesta 1448/1994.

Laki potilaan asemasta ja oikeuksista 785/1992.

Laki päihdyttävien aineiden väärinkäytön huollosta 96/1961.

Laki saamelaiskäräjistä 974/1995.

Laki saamen kielen käyttämisestä viranomaisissa 516/1991.

Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista 812/2000.

Laki Suomen hallitusmuodon muuttamisesta 969/1995.

Laki toimeentulotuesta 1412/1997.
Laki vammaisuuden perusteella järjestettävistä palveluista ja tukitoimista
380/1987.
Lapsilisälaki 541/1948.
Luontaiselinkeinolaki 610/1984.
Maanhankintalaki 369/1945.
Maatalousyrittäjien eläkelaki 467/1969.
Perhe-eläkelaki 38/1969.
Peruskoululaki 476/1983; Perusopetuslaki 628/1998.
Poro- ja luontaiselinkeinojen rahoituslaki 45/2000.
Porotalouslaki 161/1990.
Porotilalaki 590/1969.
Saamen kielilaki 1086/2003.
Sairaalamaki 49/1956, Laki sairaalain voimaantulon osittaisesta siirtämisestä
400/1957.
Sairausvakuutuslaki 364/1963.
Sosiaalihuoltolaki 710/1982.
Suomen perustuslaki 731/1999.
Terveydenhuoltolaki 1326/2010.
Työttömyysturvalaki 602/1984.
Vajaamielislaki 107/1958.
Yhdenvertaisuuslaki 21/2004.

LIITE 1.

SAAMELAISTEN HYVINVOINTIKYSELY

Tämän kyselyn tarkoituksena on saada ajantasaista tietoa saamelaisten hyvinvointipalveluiden toteutumisesta ja palvelutarpeista. Omakielisillä ja kulttuuriset erityispiirteet huomioon ottavilla sosiaali- ja terveyspalveluilla sekä muilla hyvinvointipalveluilla on suuri merkitys saamelaisten kokemassa hyvinvoinnissa.

Kysely on osa sosiaali- ja terveysministeriön rahoittamaa Saamelaisten hyvinvointipalvelujen toteutumista koskevaa tutkimusta. Kysely toteutetaan saamelaisten kotiseutualueella vuonna 2012. Tutkimuksen toteutuksesta vastaa Lapin yliopiston sosiaalityön oppiaine.

Tutkimuksesta saadun tiedon avulla on tarkoitus parantaa saamelaisten hyvinvointipalveluiden kohdentumista ja laatua, palvelutarpeiden ennakkointia sekä tukea palvelujen kehittämistyötä.

Kyselyyn vastataan nimettömänä. Vastaajan henkilöllisyys ei paljastu vastausten perusteella.

Jos sinulla on kyselyyn liittyen kysyttävää, ota yhteyttä puhelimitse Elsa Laiti-Hedemäkeen 040-4844252 tai sähköpostitse elsa.laiti-hedemaki@ulapland.fi ja lydia.heikkila@samediggi.fi.

Pyydämme vastaustasi 30.06.2012 mennessä. Voit lähettää vastauksesi oheisella kirjekuorella, postimaksu on maksettu.

SAAMELAISTEN HYVINVOINTIKYSELY

Näiden kysymysten avulla kartoitetaan saamelaisten omia näkemyksiä ja kokemuksia lähialueensa hyvinvointipalveluista, niiden saatavuudesta sekä siitä miten hyvin ne vastaavat heidän palvelutarpeitaan. Erityishuomion kohteena on saamenkielisten palvelujen tilanne. Hyvinvointipalveluilla tarkoitetaan julkisia, yksityisiä ja järjestöjen tuottamia sosiaali- ja terveyspalveluja sekä kauppa-, pankki-, posti yms. palveluja.

Vastausohje: Ympyröi mielipidettäsi parhaimmin vastaavaa vaihtoehtoa osoittava numero **tai** kirjoita vastauksesi sille varattuun tilaan **tai** noudata kysymyskohtaista ohjetta.

1. Mikä on asuinkuntasi?

Kunta

- 1 Utsjoki
- 2 Inari
- 3 Enontekiö
- 4 Sodankylä

2. Mikä on sukupuolesi?

- 1 nainen
- 2 mies

3. Mikä on syntymävuotesi? _____

4. Mikä on äidinkieleni?

- 1 pohjoissaame
- 2 koltansaame
- 3 inarinsaame
- 4 suomi
- 5 muu, mikä kieli? _____

5. Mikä on arkikieleni (päivittäisiä asioita hoitaessasi pääasiallisesti käyttämäsi kieli)?

- 1 pohjoissaame
- 2 koltansaame
- 3 inarinsaame
- 4 suomi
- 5 muu, mikä kieli? _____

6. Ketä perheeseesi kuuluu sinun lisäksesi?

- 1 asun yksin
- 2 avio-/avopuoliso
- 3 avio-/avopuoliso ja lapsia
- 4 omat vanhempani tai puolisoni vanhemmat
- 5 lapsi tai lapsia
- 6 joku muu, kuka _____

7. Mikä on yleissivistävä koulutuksesi?

- 1 kiertokoulu tai muu lyhytaikainen koulu
- 2 kansakoulu, kansalaiskoulu tai peruskoulu
- 3 lukio, ylioppilastutkinto

8. Mikä on ammatillinen koulutuksesi?

- 1 ei ammatillista koulutusta
- 2 ammatillinen kurssi
- 3 kansanopistotutkinto, oppisopimuskoulutus
- 4 ammattikoulututkinto
- 5 opistoasteen tutkinto
- 6 ammattikorkeakoulututkinto
- 7 yliopistotutkinto
- 8 useampia koulutuksia, mitä _____

9. Oletko tällä hetkellä?

- 1 palkkatyössä
- 2 työtön
- 3 työhallinnon kautta väliaikaisesti työllistettynä
- 4 lomautettu
- 5 äitiys- tai vanhempainvapaalla tai hoitovapaalla
- 6 päätoiminen opiskelija
- 7 yrittäjä
- 8 pitkäaikaisella (yli 6 kk) sairauslomalla
- 9 osa-aikaeläkkeellä
- 10 eläkkeellä
- 11 poroelinkeinon, kalastuksen tai muun luontaiselinkeinon harjoittaja
- 12 muu tilanne _____

10. Kuinka pitkä matka sinulla on asuinkuntasi keskustaan?

_____ km

11. Kun sinulla on tarvetta asioida kuntakeskuksessa, käytätkö?

- 1 omaa autoa
- 2 sukulaisten, naapurien tai tuttavien autokyytiä
- 3 julkisia kulkuvälineitä
- 4 kunnan kuljetuspalveluja (kutsutaksi, palvelutaksi tms.)
- 5 polkupyörää, mönkijää, moottorikelkkaa, kävelen jne.

12. Kuinka kaukana seuraavat palvelut ovat kotoasi? Missä niistä voit asioida linja-autolla tai joukkokuljetuksella päivän aikana?

Palvelu	Matka palveluun	Mahdollisuus asioida linja-autolla tai joukkokuljetuksella	
	km	Ei	Kyllä
1. Lähin kauppa		1	2

2. Lähin pankki		1	2
3. Lähin posti		1	2
4. Lähin terveyskeskuksen toimipiste		1	2
5. Sairaalan lääkärinpäivystys		1	2
6. Kuntakeskuksen kunnanvirasto		1	2
7. Kunnan sosiaalivirasto		1	2
8. Kela		1	2
9. Työvoimatoimisto		1	2
10. Lasten peruskoulun ala-aste		1	2

13. Millaiseksi arvioit julkisten kulkuvälineiden toimivuuden asuinalueellasi?
(Asuinalueella tarkoitetaan kylää ja kunnan osaa, jossa asut.)

- 1 erittäin huono
- 2 melko huono
- 3 en osaa sanoa
- 4 melko hyvä
- 5 erittäin hyvä
- 6 alueellani ei ole julkisia kulkuvälineitä.

14. Kuinka helppoa sinun tai perheesi on saada seuraavia palveluja? (asteikolla 1-5)

Palvelutyyppi	Erittäin Vaikeaa	Melko vaikeaa	En osaa sanoa	Melko helppoa	Erittäin Helppoa	Ei kokemusta palvelusta
1. Päivittäiset kauppapalvelut	1	2	3	4	5	0
2. Pankkipalvelut	1	2	3	4	5	0
3. Postipalvelut	1	2	3	4	5	0
4. Ala-aste/-koulu	1	2	3	4	5	0
5. Yläaste/-koulu	1	2	3	4	5	0
6. Kirjasto	1	2	3	4	5	0
7. Liikuntapalvelut	1	2	3	4	5	0
8. Kunnalliset terveyspalvelut	1	2	3	4	5	0
9. Yksityiset terveyspalvelut	1	2	3	4	5	0
10. Apteekkipalvelut	1	2	3	4	5	0
11. Työ- ja elinkeinotoimiston	1	2	3	4	5	0

palvelut						
12. Kelan palvelut	1	2	3	4	5	0
13. Kunnalliset sosiaalipalvelut	1	2	3	4	5	0
14. Yksityiset sosiaalipalvelut	1	2	3	4	5	0
15. Päivähoitopalvelut	1	2	3	4	5	0
16. Järjestöjen järjestämä harrastetoiminta	1	2	3	4	4	0

15. Miten tyytyväinen olet asuinkuntasi sosiaalipalvelujen toimivuuteen (asteikolla 1-5)?

Palvelutyyppi	Erittäin tyytymätön	Melko tyytymätön	En osaa sanoa	Melko tyytyväinen	Erittäin tyytyväinen	Ei kokemusta palvelusta
1. Lasten päivähoito	1	2	3	4	5	0
2. Kielipesä- ja kielikerhotoiminta	1	2	3	4	5	0
3. Lastensuojelu	1	2	3	4	5	0
4. Kotipalvelu tai perhetyö	1	2	3	4	5	0
5. Auttaja-Asiak, Veahkki, kylätyöntekijä tai muu kotiapu	1	2	3	4	5	0
6. Vanhusten palvelut	1	2	3	4	5	0
7. Vammaispalvelut	1	2	3	4	5	0
8. Päihdepalvelut	1	2	3	4	5	0
9. Toimeentulotukiasiat	1	2	3	4	5	0
10. Omaishoidon tuki	1	2	3	4	5	0
11. Sosiaalityöntekijän palvelut	1	2	3	4	5	0
12. Palveluasuminen (vanhukset, vammaiset)	1	2	3	4	5	0

16. Miten asuinkuntasi on huolehtinut kunnallisista saamenkielisistä sosiaalipalveluista tiedottamisen ja neuvonnan?

- 1 erittäin huonosti
- 2 melko huonosti
- 3 en osaa sanoa
- 4 melko hyvin
- 5 erittäin hyvin

17. Mitä sosiaalipalveluja saat tai perheesi saa saamen kielellä.

Mitä palveluja tarvitsisit saamen kielellä? Lisää kyseisen palvelun kohdalle rasti.

Saatko seuraavia palveluja saamenkielellä?	Rastita palvelut, joita tarvitsisit saamenkielellä.	
	Ei	Kyllä
Lasten päivähoido	1	2
Kielipesä- ja kielikerhotoiminta	1	2
Lastensuojelu	1	2
Kotipalvelu tai perhetyö	1	2
Auttaja-Aslak, Veahkki, kylätyöntekijä tai muu kotiapu	1	2
Vanhusten palvelut	1	2
Vammaispalvelut	1	2
Päihdepalvelut	1	2
Toimeentulotukiasiat	1	2
Omaishoidon tuki	1	2
Sosiaalityöntekijän palvelut	1	2
Palveluasuminen (vanhukset, vammaiset)	1	2

18. Miten tyytyväinen olet asuinkuntasi terveyspalveluiden toimivuuteen? (asteikolla 1-5)

Palvelutyyppi	Erittäin tyytymätön	Melko tyytymätön	En osaa sanoa	Melko tyytyväinen	Erittäin tyytyväinen	Ei kokemusta palvelusta
1. Yleislääkäripalvelut	1	2	3	4	5	0
2. Erikoislääkäripalvelut	1	2	3	4	5	0

3. Äitiys- ja lastenneuvola	1	2	3	4	5	0
4. Koulu- ja opiskelijaterveydenhuolto	1	2	3	4	5	0
5. Työterveyshuolto	1	2	3	4	5	0
6. Kotisairaahoito	1	2	3	4	5	0
7. Laboratoriotutkimukset	1	2	3	4	5	0
8. Röntgentutkimukset	1	2	3	4	5	0
9. Fysioterapia	1	2	3	4	5	0
10. Hammashoito	1	2	3	4	5	0
11. Sairaala- ja vuodeosasto	1	2	3	4	5	0
12. Mielenterveyspalvelut	1	2	3	4	5	0

19. Mitä terveydenhuoltopalveluja saat tai perheesi saa saamenkielellä. Mitä palveluja tarvitsisit saamen kielellä? Lisää kyseisen palvelun kohdalle rasti.

Saatko seuraavia palveluja saamenkielellä?	Rastita palvelut, joita tarvitsisit saamenkielellä.	
	Ei	Kyllä
1. Yleislääkäripalvelut	1	2
2. Erikoislääkäripalvelut	1	2
3. Äitiys- ja lastenneuvola	1	2
4. Koulu- ja opiskelijaterveydenhuolto	1	2
5. Työterveyshuolto	1	2
6. Kotisairaahoito	1	2
7. Laboratoriotutkimukset	1	2
8. Röntgentutkimukset	1	2
9. Fysioterapia	1	2
10. Hammashoito	1	2
11. Sairaala- ja vuodeosasto	1	2
12. Mielenterveyspalvelut	1	2

20. Miten asuinkuntasi on huolehtinut kunnallisista saamenkielistä terveyspalveluista tiedottamisen ja neuvonnan? (asteikolla 1-5)

- 1 erittäin huonosti
- 2 melko huonosti
- 3 en osaa sanoa
- 4 melko hyvin
- 5 erittäin hyvin

21. Mitä muita hyvinvointipalveluja saat tai perheesi saa saamen kielellä? Mitä palveluja tarvitsisit saamen kielellä? Lisää kyseisen palvelun kohdalle rasti.

Saatko seuraavia palveluja saamenkielellä?			Rastita palvelut, joita tarvitsisit saamenkielellä.
Palvelu	Ei	Kyllä	
1. Kauppapalvelut	1	2	
2. Pankkipalvelut	1	2	
3. Postipalvelut	1	2	
4. Koulutuspalvelut	1	2	
5. Kulttuuripalvelut	1	2	
6. Liikuntapalvelut	1	2	
7. Nuorisotyö	1	2	
8. Apteekkipalvelut	1	2	
9. Työ- ja elinkeinotoimiston palvelut	1	2	
10. Kelan palvelut	1	2	
11. Julkinen liikenne (kutsutaksi yms.)	1	2	

22. Hyödynnätkö internetiä arjen asiointinissa?

	Erittäin Vähän	Melko vähän	Melko paljon	Erittäin Paljon	Ei internetiä käytettävissä	En käytä, vaikka internet käytettävissä
1. Pankkipalvelut	1	2	3	4	5	0
2. Verkkoesiointi Kelan, Työhallinnon, ELY-keskuksen,	1	2	3	4	5	0

verotoimiston tms. julkisen tahon kanssa						
3. Tiedon haku julkisista palveluista (kunta, työhallinto, Kela ym.)	1	2	3	4	5	0
4. Tiedonhaku yksityisistä palveluista	1	2	3	4	5	0
5. Terveysneuvonta	1	2	3	4	5	0
6. Sosiaalihuollon saamenkielinen verkkoneuvonta	1	2	3	4	5	0
7. Terveystuollon sähköinen ajanvaraus	1	2	3	4	5	0
8. Tavaroiden ostaminen/tilaaminen netin kautta	1	2	3	4	5	0
9. Sosiaalinen kanssakäyminen (sosiaalinen media: facebook ym.)	1	2	3	4	5	0
10. Lehtien lukeminen, tv-kanavien katsominen ym.	1	2	3	4	5	0
11. Muu, mikä _____	1	2	3	4	5	0

23. Mikäli vastasit kysymykseen 22 ettet ole hyödyntänyt internettiä arjen asiainnissa, niin vastaa seuraavaan kysymykseen siitä miksi:

1. Ei ole nettiyhteyksiä
2. En osaa käyttää internettiä
3. Tarvitsen tukea internetin käytössä
4. Muu syy, mikä _____

24. Millaisena näet, saamelaisjärjestöjen ja -yhdistysten merkityksen itsellesi seuraavissa asioissa?

	Erittäin Pieni	Melko pieni	En osaa sanoa	Melko suuri	Erittäin Suuri	Ei kokemusta palvelusta
1. Sosiaalipalvelujen tarjoaminen	1	2	3	4	5	0
2. Terveyspalvelujen tarjoaminen	1	2	3	4	5	0
3. Samassa asemassa olevien ihmisten keskinäinen tuki (vertaistuki)	1	2	3	4	5	0
4. Sosiaalinen kanssakäyminen	1	2	3	4	5	0
5. Harrastus- ja virkistystoiminta, retket	1	2	3	4	5	0
6. Kielen ja kulttuurin elvyttäminen/vahvistaminen	1	2	3	4	5	0
7. Tiedonsaanti	1	2	3	4	5	0
8. Vaikuttaminen saamelaisten asemaan	1	2	3	4	5	0
9. Vaikuttaminen saamelaisten palveluihin	1	2	3	4	5	0
10. Lasten ja nuorten toimintamahdollisuuksien parantaminen	1	2	3	4	5	0
11. Jokin muu, mikä _____ _____ _____	1	2	3	4	5	0

25. Kuinka tärkeitä seuraavat tahot ovat sinulle arjen sujumisen kannalta merkittävän avun ja tuen saannissa? Merkitse Sinulle 3 tärkeintä, merkitse tärkeysjärjestykseen 1-3.

	Merkitse numerojärjestyksessä 3 tärkeintä
1. Omat vanhemmat/ lapset	
2. Muut sukulaiset	

3. Ystävät	
4. Naapurit	
5. Järjestöt ja yhdistykset	
6. Seurakunta (diakoniatyö, kerhot ym.)	
7. Kunnan sosiaalityö (kotipalvelu tai perhetyö)	
8. Auttaja-Aslak, Veahkki, kylätyöntekijä tai muu kotiapu	
9. Kunnan terveystyö (kotisairaanhoido)	
10. Muu, mikä _____	

26. Kaipaako jotain apua arjen toiminnoissa? Mihin tarkoitukseen tarvitset apua ensisijaisesti? Rastita 3 tärkeintä.

	Avuntarve
1. Kuljetusapu	
2. Tulkkausapu	
3. Neuvot ja muu apu palveluihin pääsemiseksi	
4. Siivous	
5. Muut kotityöt ja/tai harrastustoiminta	
6. Lastenhoito	
7. Omaishoito	
8. Elinkeinotoiminta	
9. Poronlihan, kalan, marjojen tms. saanti kotitarpeiksi	
10. Taloudellinen apu	
11. Mahdollisuus keskustella jonkun toisen kanssa	
12. Muu mikä _____	
13. En tarvitse apua mihinkään edellisistä (laita rasti)	

27. Millaiset ovat mielestäsi mahdollisuutesi vaikuttaa kuntasi saamenkielisten hyvinvointipalveluiden tarjontaan ja kehittämiseen? (asteikolla 1-5)

- 1 erittäin huonot
- 2 melko huonot
- 3 en osaa sanoa
- 4 melko hyvät
- 5 erittäin hyvät

28. Oletko aikeissa muuttaa toiseen kuntaan lähiaikoina?

- 1 en
- 2 olen harkinnut muuttamista
- 3 kyllä, tulen muuttamaan

29. Jos olet aikeissa muuttaa, minne suunnittelet muuttavasi?

- 1 kotikuntani sisällä
- 2 naapurikuntaan
- 3 muualle Lapin maakuntaan, minne? _____
- 4 muualle Suomeen, minne? _____
- 5 ulkomaille, minne? _____

30. Jos olet aikeissa muuttaa kunnasta toiseen kuntaan, mikä on tärkein syy muuttoosi?

- 1 oma tai puolison työ
- 2 työttömyys
- 3 oma tai puolison opiskelu
- 4 muutto pienempään/isompaan asuntoon
- 5 muutto palveluasuntoon tai -taloon
- 6 tarvitsemiä palvelujen vuoksi
- 7 saamenkielisten palvelujen parempi saatavuus
- 8 muu syy, mikä _____

31. Oletko käyttänyt saamen kielen tulkkia tai muuta tulkkausapua asioidessasi sosiaali- ja terveyspalveluissa tai muissa hyvinvointipalveluissa?

	Ei	Kyllä	Olisin käyttänyt, ei ole saatavissa
1. Kunnan sosiaalipalveluissa			
2. Kunnan terveyspalveluissa			
3. Erikoissairaanhoidossa			
4. Työvoimapalveluissa			
5. Kelan palveluissa			
6. Muualla, missä _____			

32. Millaiset ovat kokemuksesi tulkin käytöstä?

33. Oletko käyttänyt saamenkielisiä hyvinvointipalveluita Norjan tai Ruotsin puolelta?

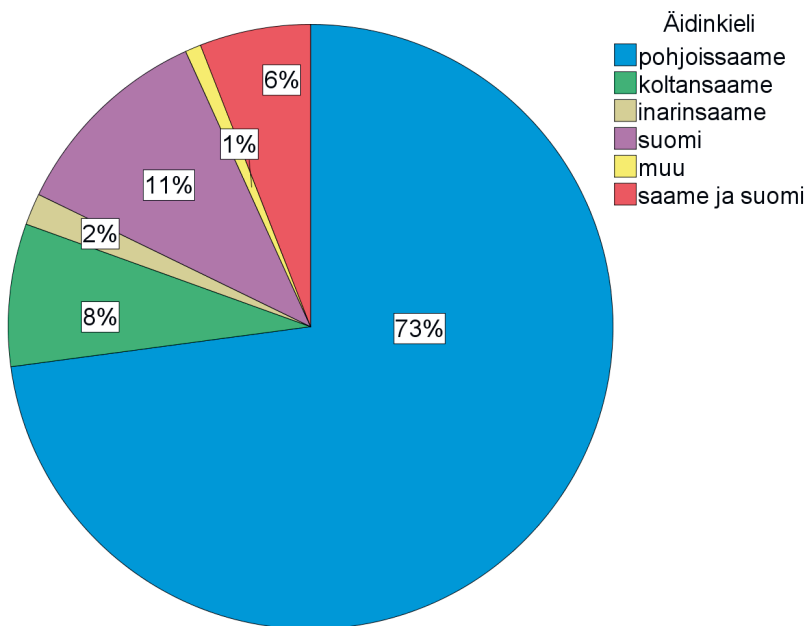
Palvelu	Erittäin Harvoin	Melko harvoin	En osaa sanoa	Melko usein	Erittäin Usein	Ei kokemusta palvelusta
1. Lasten päivähoito	1	2	3	4	5	0
2. koulupalvelut	1	2	3	4	5	0
3. kodinhoitoapu	1	2	3	4	5	0
4. mielenterveyspalvelut	1	2	3	4	5	0
5. terveydenhoitajan vastaanotto	1	2	3	4	5	0
6. lääkärin päivävastaanotto	1	2	3	4	5	0
7. lääkärin ilta-, yö-, ja viikonloppupäivystys	1	2	3	4	5	0
8. yksityisen erikoislääkärin vastaanotto	1	2	3	4	5	0
9. röntgen, laboratoriokokeet ym.	1	2	3	4	5	0
10. sairaalahoido	1	2	3	4	5	0
11. erikoissairaanhoidon laitoshoido	1	2	3	4	5	0
12. päihdepalvelut	1	2	3	4	5	0
13. kriisi- ja insetikeskus	1	2	3	4	5	0
14. Muuta, mitä _____	1	2	3	4	5	0

34. Mitä muuta palautetta saamenkielisten hyvinvointipalveluiden saatavuudesta tai toimivuudesta haluat sanoa?

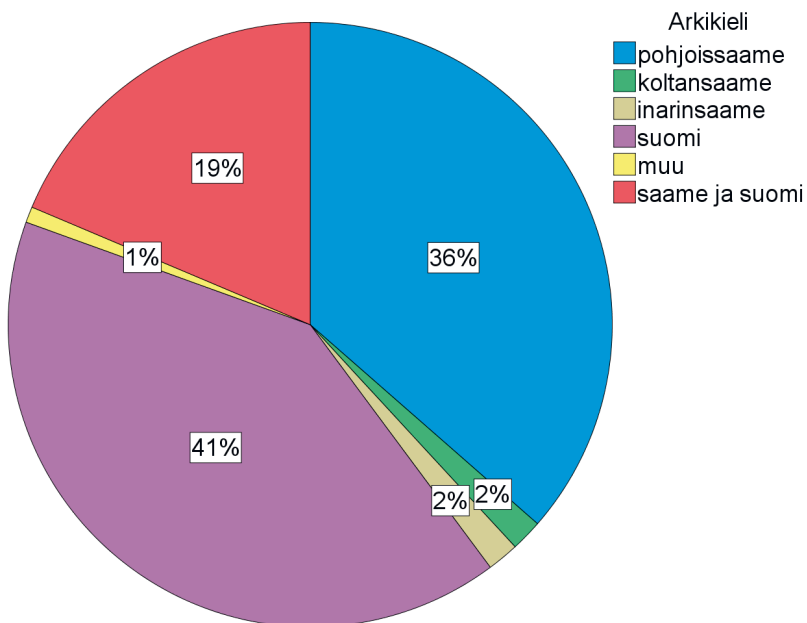
KIITOS VASTAUKSESTASI!

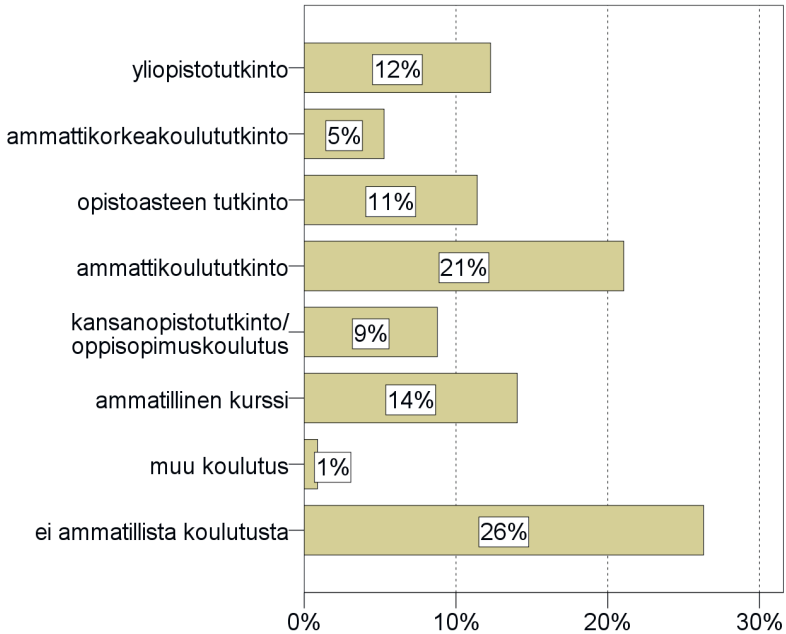
LIITEKUVIO 1. Vastaajien äidinkieli (N=118, %).

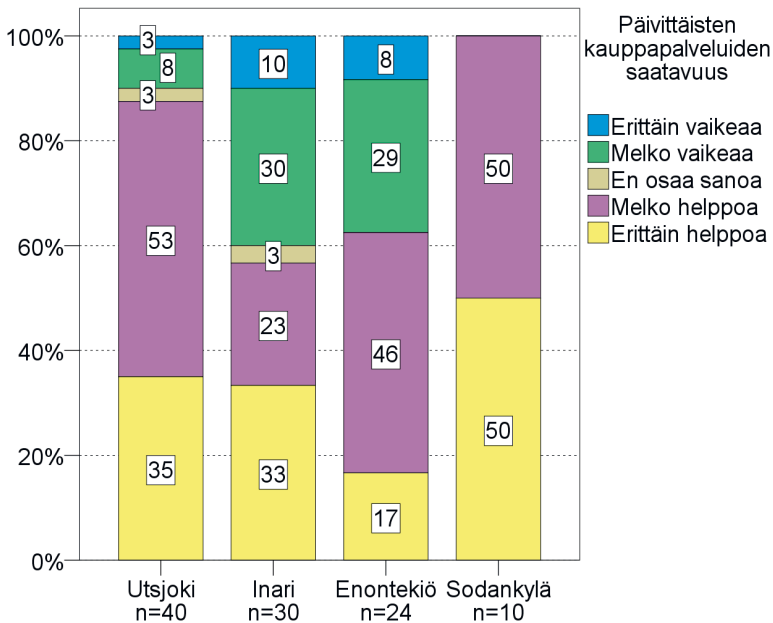
LIITEKUVIO 2. Vastaajien arkikieli (N=118, %).

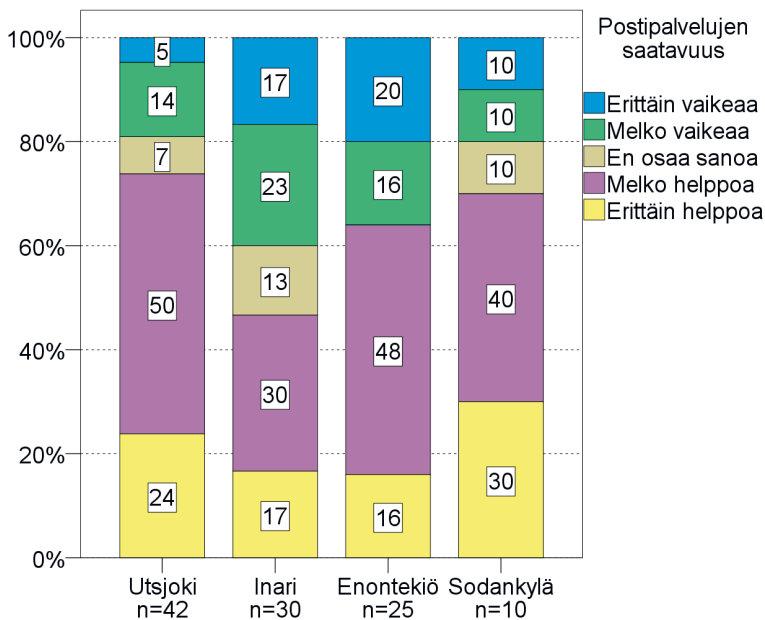
LIITEKUUVIO 3. Vastaajien ammatillinen koulutus (N=114, %).

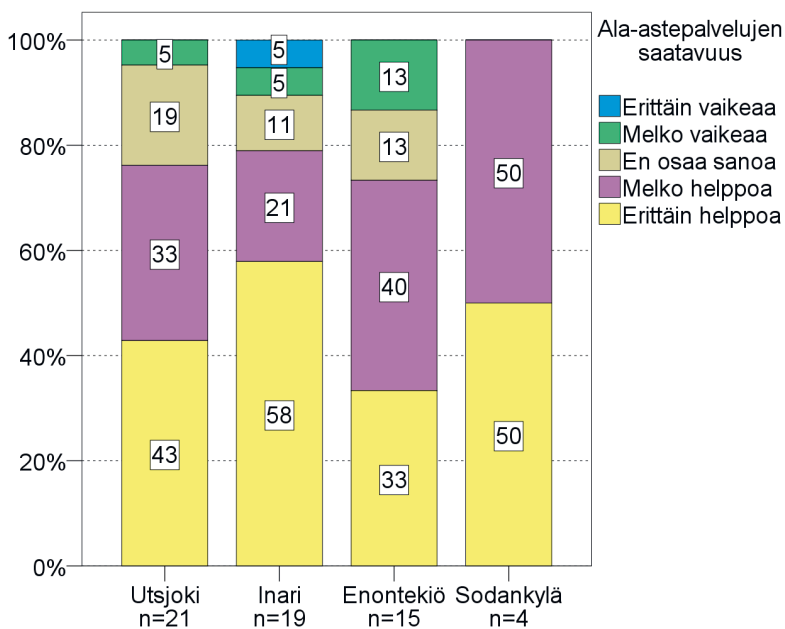
LIITEKUUVIO 4. Päivittäisten kauppapalvelujen saatavuus kunnittain (N=104; %).

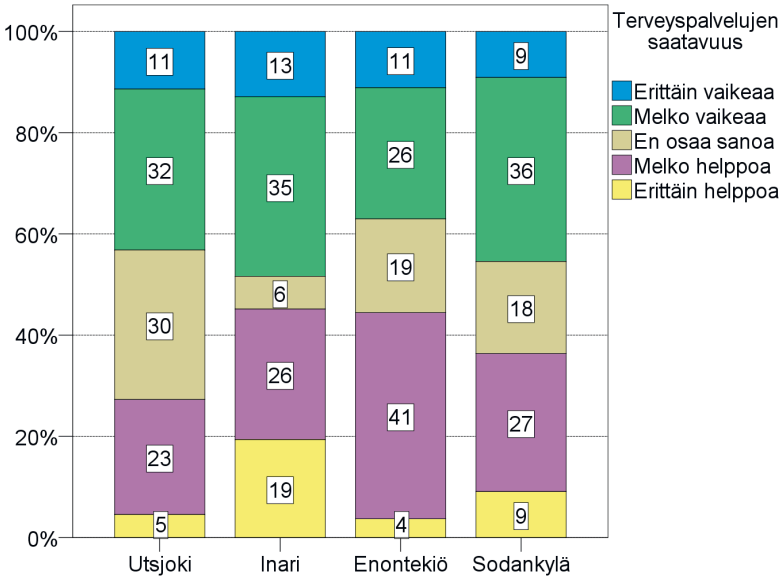
LIITEKUUVIO 5. Postipalvelujen saatavuus kunnittain (N= 107; %).

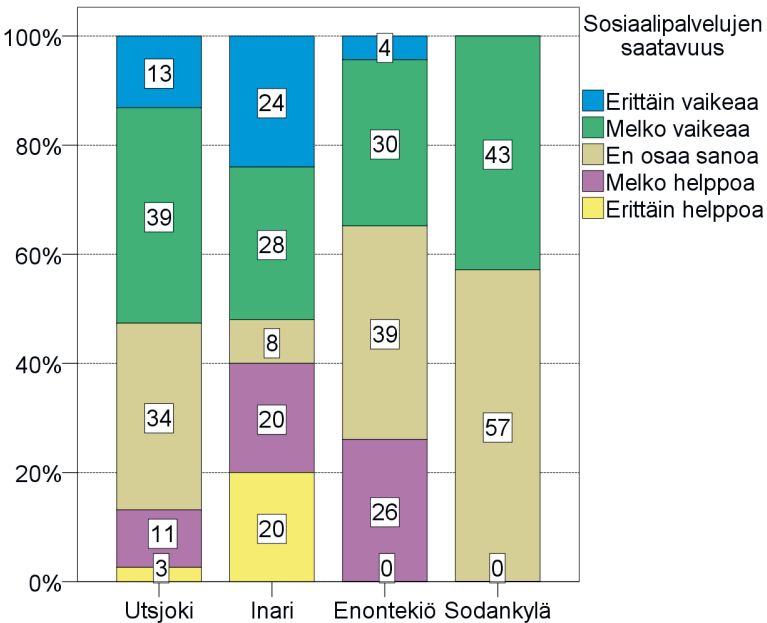
LIITEKUUVIO 6. Peruskoulun ala-asteopetuksen saatavuus asuinkunnittain (N= 59; %).

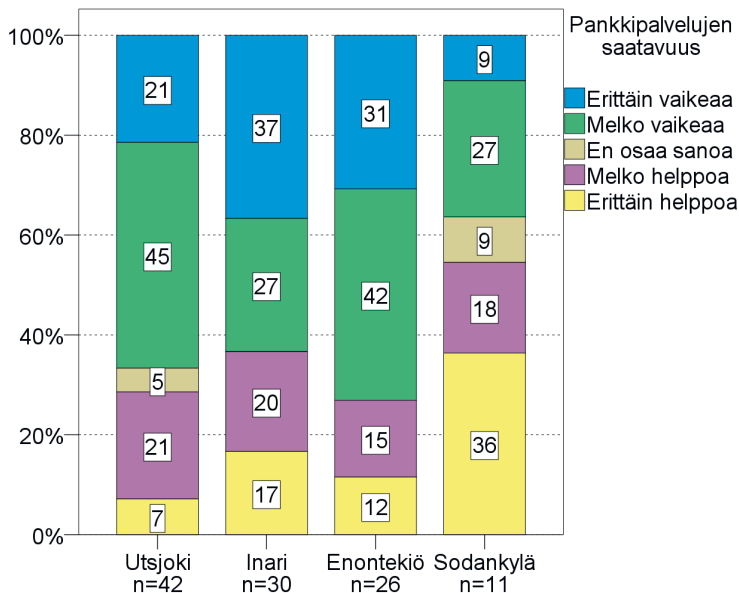
LIITEKUVIO 7. Terveyspalvelujen saatavuus saamelaisalueen kunnissa (N= 102-112; %).

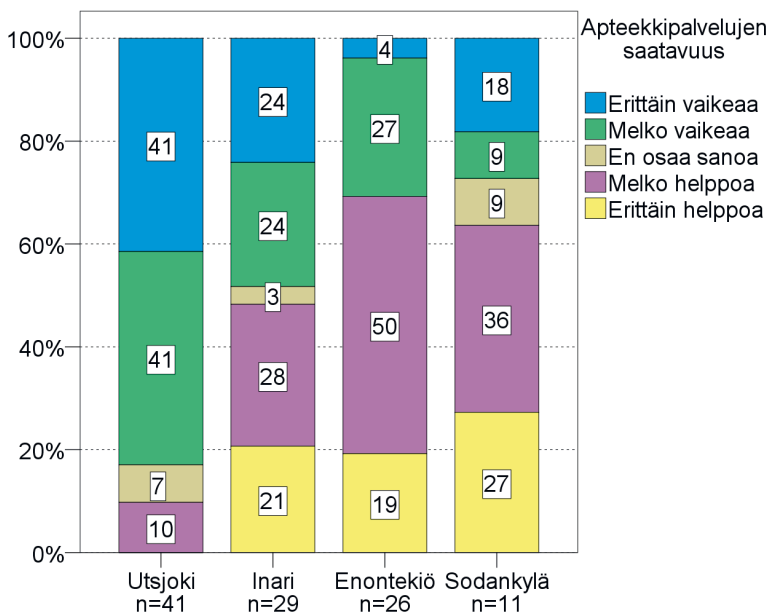
LIITEKUVIO 8. Sosiaalipalvelujen saatavuus saamelaisalueen kunnissa (N=80-88, %).

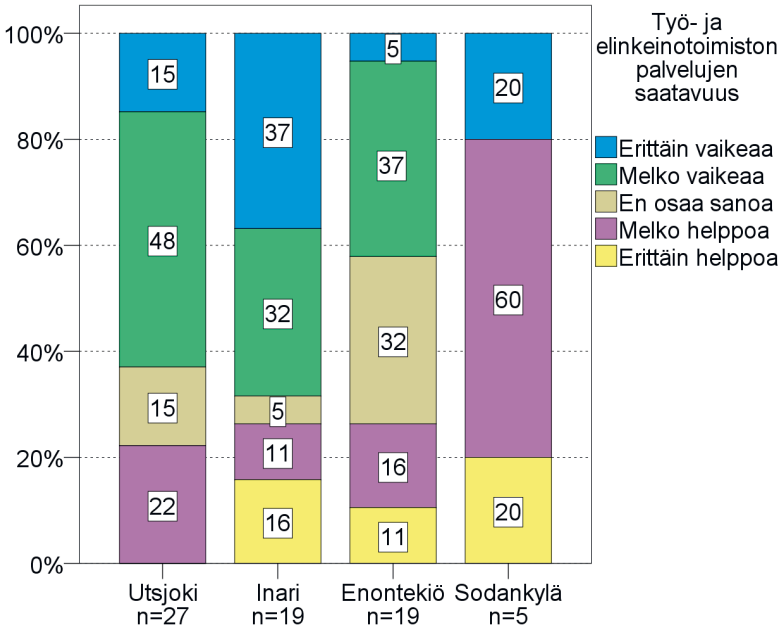
LIITEKUVIO 9. Pankkipalvelujen saatavuus kunnittain (N=109, %)

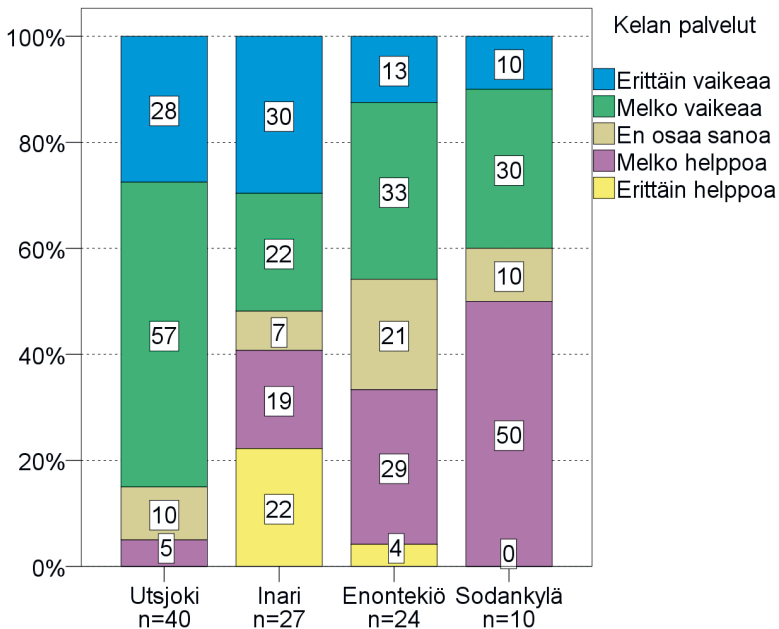
LIITEKUVIO 10. Apteekkipalveluiden saatavuus kunnittain (N=107, %).

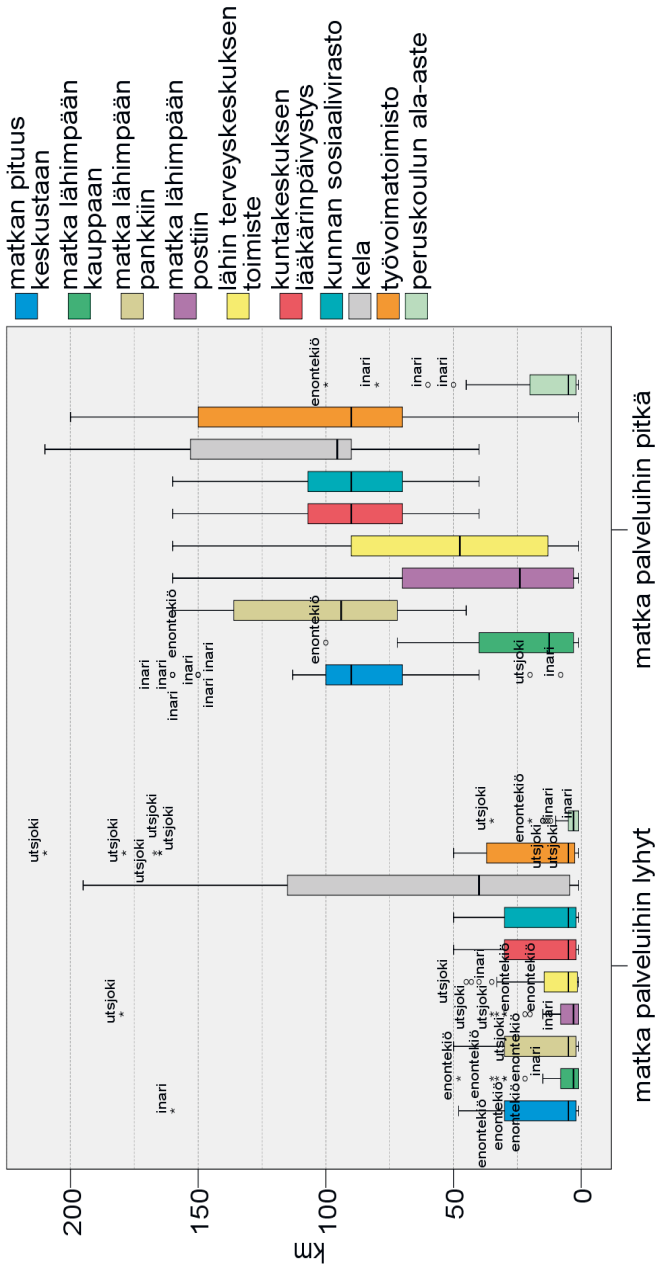
LIITEKUVIO 11. Työ- ja elinkeinotoimiston palvelujen saatavuus kunnittain (N=70, %).

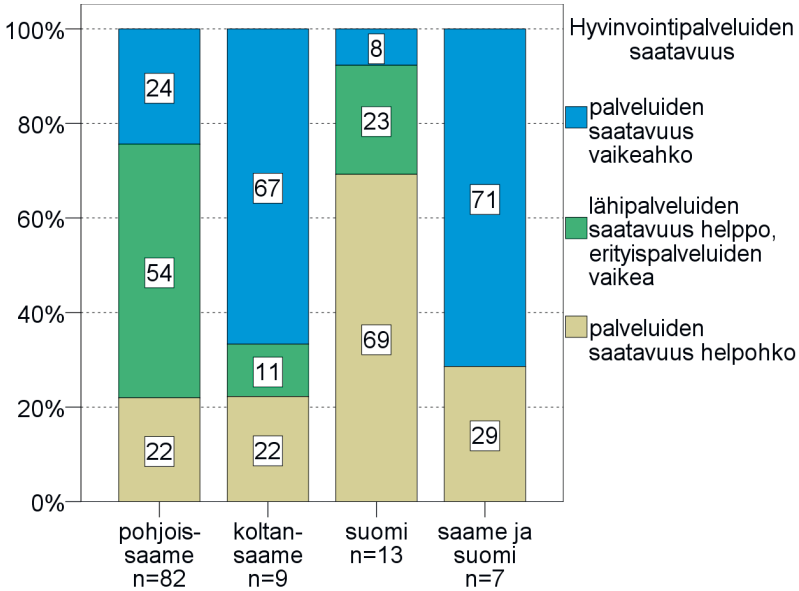
LIITEKUVIO 12. Kelan palveluiden saatavuus kunnittain (N=101, %).

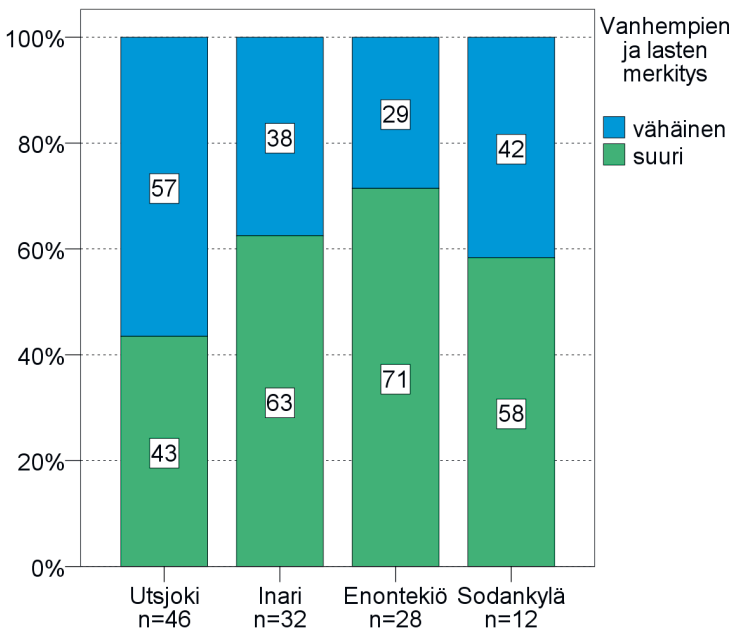
LIITEKUUVIO 13. Ryhmittely arki- ja hyvinvointipalvelujen etäisyyden mukaan (km).

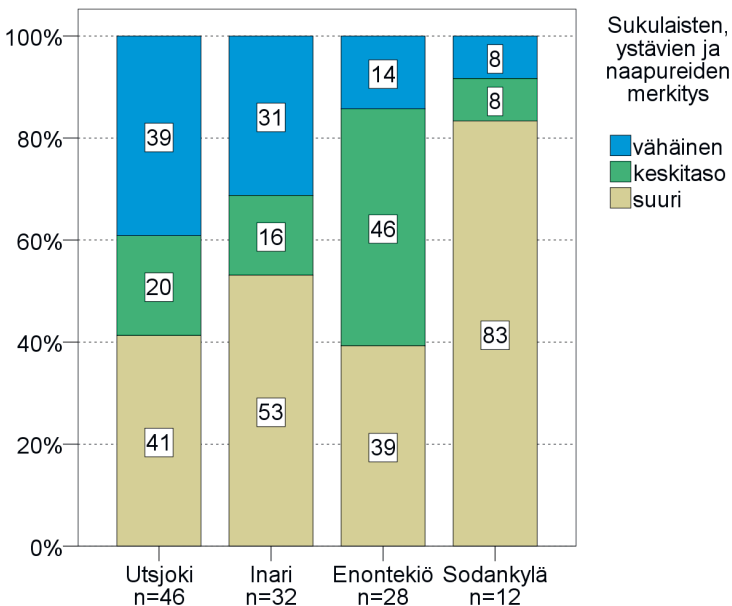
LIITEKUVIO 14. Ryhmitelty hyvinvointipalvelujen saatavuus suhteessa vastaajan äidinkieleen (%).

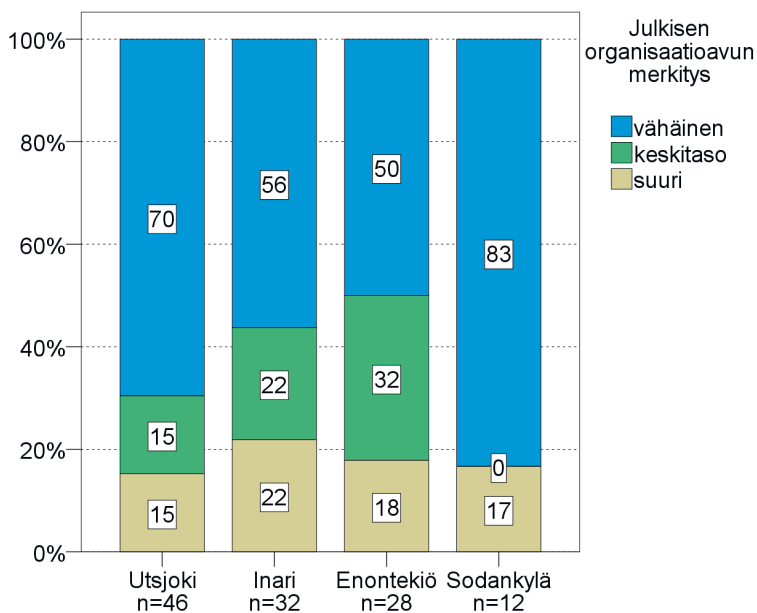
LIITEKUVIO 15. Ydinperheen merkitys arjen kannalta tärkeän avun saannissa kunnittain tarkasteluna.

LIITEKUVIO 16. Lähiyhteisön merkitys arjen kannalta tärkeän avun saamisessa kunnittain tarkasteltuna.

LIITEKUVIO 17. Julkisten organisaatioiden merkitys arjen kannalta tärkeän avun saamisessa kunnittain tarkasteltuna.

LIITEKUVIO 18. Saamelaisjärjestöjen merkitys suhteessa vastaajien arkikieleen.

